

SEYRAN ƏLİYEV

DASTAN YARATMA: P.MİRABİLİN
İNGİLİSCƏYƏ TƏRCÜMƏSİNDƏ
“DƏDƏ QOUQUD KİTABI”NIN
LİNGVO-POETİK ÖZƏLLİKLƏRİ

**Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Bakı Dövlət Universiteti**

SEYRAN ƏLİYEV

**DASTAN YARATMA:
P.MİRABİLİN İNGİLİSCƏYƏ TƏRCÜMƏSİNDƏ
“DƏDƏ QORQUD KİTABI”-nın
LİNQVO-POETİK ÖZƏLLİKLƏRİ**

*Dərs vəsaiti
2-ci kitab*

*Bakı Dövlət Universiteti rektorunun
13 aprel 2017-ci il tarixli, R-25 sayılı əmri ilə
təsdiq edilmişdir.*

**“ZƏNGƏZURDA”
çap evi
Bakı – 2021**

Elmi redaktorlar:

Buludxan Xəlilov

*filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının müdiri*

Abbas Abbasov

*filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, professor,
Bakı Dövlət Universitetinin
Təbiət fakültələri üzrə ingilis dili
kafedrasının müdiri*

Rəyçilər:

Elçin Məmmədov

*filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
Bakı Dövlət Universitetinin
Filologiya fakültəsinin dekanı*

Məmmədəli Novruzov

*filologiya üzrə elmlər doktoru, professor,
Bakı Dövlət Universitetinin
Türkologiya kafedrasının professoru*

Seyran Əliyev. Dastan yaratma: P.Mirabilin ingiliscəyə tərcüməsində “Dədə Qorqud Kitabı”-nın linqvo-poetik özəllikləri. Bakı: “ZƏNGƏZURDA” çap evi, 2021. – 192 s.

ISBN 978-9952-37-060-7

DOI: <https://doi.org/10.36719/2021/192>

© Seyran Əliyev, 2021

ÖN SÖZ

Qərb – Şərq sivilizasiyalarının mahiyyətinin tarixi əlaqə formalarının öyrənilməsi yalnız bəşər mədəniyyətinin əsaslarını araşdırmaq baxımından deyil, qloballaşan dünyamızın ortaq yönlərini, müştərək dəyərlərini dərk etmək baxımından da əhəmiyyətlidir. Bu baxımdan “Dədə Qorqud kitabı” kimi möhtəşəm bir abidənin bu tarixi-mədəni kontekstdə öyrənilməsi ciddi əhəmiyyət kəsb edir və S.Q.Əliyevin ““Dədə Qorqud kitabı” və orta əsr Avropa dastanları” adlı dərs vəsaiti çox aktual və vacib bir mövzuya həsr olunmuşdur.

Bu əsərdə “Dədə Qorqud kitabı”nın bu günə qədər mövcud olan üç böyük tərcümə mətnlərinin tədqiqi yalnız filoloji baxımdan deyil, mədəni-tarixi, sosial-fəlsəfi baxımlardan da zəngin tədqiqat predmeti kimi ortaya çıxmışdır.

Dərs vəsaitində P.Mirabil tərcüməsi mərkəzdə olmaqla “Dədə Qorqud kitabı”nın üç tərcüməsinin müqayisəli linqvistik-poetik təhlili kompleks filoloji (tarixi-müqayisəli, kontrastiv, təsviri, struktur-semantik) metodla aparılmış, nəzəri baxışlar ümumiləşdirilmiş və konkret nümunələr əsasında açıqlanmışdır.

Bu tədqiqat işinin əsas məqsədi Azərbaycan dilində yaradılmış ədəbi abidələrin genoloji və tipoloji baxımdan Azərbaycan dilindən fərqli qrupda olan ingilis dilinə tərcümə özəlliklərini öyrənmək, müxtəlif sistemli dillərdəki tərcümə spesifikasiyasını, xüsusilə poetik zənginliyin fonetik, leksik-semantik, sintaktik vasitələrdə ifadə vasitələri və həmin vasitələrin yaratdığı sistemin öyrənilməsi olmuşdur.

Əsərin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, türkologiyada, o cümlədən Azərbaycan filologiyasında ilk dəfə olaraq qədim oğuz-Azərbaycan qəhrəmanlıq eposunu ingilis dilinə P.Mirabilin mükəmməl tərcüməsi geniş və əhatəli şəkildə tədqiqata cəlb edilmiş, eposun tərcüməsi linqvistik-poetik metodları ilə sistemli şəkildə araşdırılmış, tərcümənin uğurlu və uğursuz cəhətləri müəyyənləşdirilmişdir.

Dərs vəsaiti giriş, üç fəsil, qısa nəticə və istifadə olunmuş elmi ədəbiyyat və mənbə siyahısından ibarətdir.

Dərs vəsaitinin birinci fəslı “İngilis dilinə tərcümə materialları əsasında “Dədə Qorqud kitabı” və orta əsr Avropa dastanları problemi” adlanır. İki bölmədən ibarət olan bu fəsildə “Dədə Qorqud kitabı”nın ingilis dilinə üç tərcüməsinin materialları müqayisəli şəkildə dərinədən öyrənilmiş, ingilis dilinə tərcümə materialları əsasında “Dədə Qorqud kitabı” və orta əsr Avropa dastanları probleminə aydınlıq gətirilmiş və tarixi ədəbi-estetik, linqvistik-poetik konteksti müəyyənləşdirilmişdir.

Bu fəsildə, eləcə də, ingilis folklorşünaslarından C.S.Mandinin, C.Lusinın, Faruk Sümər və P.Mirabilin DQK ilə bağlı yazdıqları elmi mahiyyət kəsb edən və müəllif tərəfindən dilimizə tərcümə edilən tədqiqatları verilmişdir. Fikrimizcə, bu tənqiqi materialların elmi ictimaiyyətə təqdim olunması vacibdir və hər üç müəllifin dastanla bağlı irəli sürdükləri müddəalar qorqudşünasların dərin marağına səbəb olacaq.

Əsərdə P.Mirabilin geniş və əhatəli müqəddiməsi əsasında tərcüməçinin nəzəri konsepsiyası işlənmişdir.

Vəsaitin ikinci fəslı “P.Mirabilin “Dədə Qorqud kitabı”nın ingilis dilinə tərcüməsində təkrarlar sistemi” adlanır. Bu fəsil dörd bölmədən ibarətdir. Burada P.Mirabilin tərcüməsi üzrə aparılmış linqvistik-poetik təhlilin əsasında təkrarlar sistemi dayanır. Səslərin, sözlərin, sintaktik vahidlərin təkrarı əsasında yaranmış poetik fiqurların daxil olduğu dil səviyyəsinin prinsipləri əsasında aparılmış təhlil nəticəsində çox maraqlı tipoloji-kontrastiv bir mənşərə elmi təhlilə cəlb edilmişdir.

Əsərin üçüncü fəslı “Dədə Qorqud kitabı”nın ingilis dilinə P.Mirabilin tərcüməsinin poetik leksikası” adlanır. Burada göstərilir ki, poetik leksika “Dədə Qorqud kitabı”nın tarixi zənginliyinin əsas daşıyıcılarından biridir. P.Mirabilin ingilis dilinə tərcüməsində yalnız ingilis dilinin söz ehtiyatı deyil, metaforalarda müqayisə və bədii təyinlərdə öz əksini tapan poetik-leksik zənginliyi araşdırılmış uyğun təsnifat əsasında bu zənginliyin dil mahiyyəti ortaya çıxarılmışdır.

Dərs vəsaitinin sonunda tədqiqatdan əldə edilmiş nəticələr verilmişdir.

Zəngin, çoxsaylı elmi ədəbiyyatdan istifadə olunaraq yazılan bu dərs vəsaitində müəllif mövcud fikirlərə öz münasibətini də bildirir.

Əsərin dili sadə və aydındır. Bütün bunlar xoş təsir bağışlayır və əsər haqqında yaxşı təsəvvür yaradır.

S.Əliyevin bu tədqiqat işinin mövzusunun çox aktual olduğunu, müasir dilçiliyin son nailiyyətləri əsasında yazıldığını xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Bu dərs vəsaitinin nəzəri və praktik əhəmiyyəti böyükdür. Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti ali məktəblərin filologiya fakültələrində, ingilis dilini öyrədən ali təhsil müəssisələrində, dilçilik kursları üzrə tədris prosesində, dərslik və dərs vəsaitlərinin yazılmasında əhəmiyyətli rol oynaya bilər.

Fikrimizcə, bu tədqiqatın sayəsində Azərbaycan elmi ictimaiyyəti “Dədə Qorqud kitabı”nı Avropa dastançılıq kontekstində öyrənə biləcəkdir.

Buludxan Xəlilov,
filologiya elmləri doktoru, professor

GİRİŞ

“Dədə Qorqud kitabı” yalnız oğuz türklərinin, Azərbaycan xalqının deyil, bütün bəşəriyyətin sayılan ədəbi-tarixi abidələridir. Azərbaycan xalqının ümummilliyə lideri Heydər Əliyev cənabları 1997-ci il aprelin 20-də “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illiyini keçirmək haqqında tarixi fərman hazırladı. Bu tarix qorqudsünaslığın yeni mərhələsinin başlanğıcı oldu. 2000-ci ildə 1300 illiyi yalnız Azərbaycanda, Türk dünyasında deyil, YUNESKO xətilə bütün dünyada təntənəli şəkildə yubileyi keçirilən “Dədə Qorqud kitabı” ədəbi-estetik vüsəti, tarixi-mədəni dəyəri ilə seçilir, ən dəyərləli dünya söz sənəti nümunələri ilə çiyin-çiyinə dayanır. Bu əzəmətli epos ingilis, rus, serb, fars, fransız, alman, latış, eston, litva... dillərinə çevrilmiş, abidənin ədəbi, bədii, poetik, tekstoloji, tarixi, coğrafi... özəllikləri haqqında yüzlərlə monoqrafiya, dissertasiya, məqalə yazılmış, ona təsviri sənətdə, televiziya və kino sənətində yüzlərlə əsər həsr edilmişdir. Bu ölməz eposun motivləri əsasında onlarla bədii, publisistik əsərlər yaradılmışdır. Azərbaycanda, Türkiyədə, Fransada, Türkmənstanda, Şimali Kipr respublikasında və dünyanın başqa yerlərində “Dədə Qorqud kitabı”na həsr olunmuş elmi konfranslarda bu ölməz dastanın tarixi, ədəbi-bədii, fəlsəfi-estetik, linqvistik özəllikləri genişliyi və dərinliyi ilə elmi təhlilə cəlb edilmişdir.

Azərbaycanda 2000-ci ildə hazırlanmış nəşr edilən ikicildlik “Kitabi-Dədə Qorqud ensiklopediyası” qorqudsünaslığın təxminən 150 illik nailiyyətlərini ümumiləşdirən qiymətli əsərdir. (60)

Orijinalı ilk dəfə Azərbaycanda yazıya alınmış bu abidə öz vətəninə demək olar ki, unudulmağa başlamış, Drezden və Vatikan kitabxanalarında bir neçə əsr hişz olunduqdan sonra, öz orijinallığı, hikmət və möhtəşəmliyi ilə Qərb alimlərinin diqqətini cəlb etmiş və uzun bir məsafə keçərək yenidən vətəninə-Azərbaycana qayıtmışdır.

Ümummilliyə lider Heydər Əliyev cənablarının söylədiyi aşağıdakı sözlərə heç bir əlavə etmək mümkün deyil: “Dünyada “Avropa renessansı” adı ilə tanınan böyük hərəkətin təməlinə də əslində belə qanunauyğunluqlar durur. Məhz Şərqi mədəniyyət mərkəzləri yunan-

Roma elm və incəsənətinin incilərini qoruyub inkişaf etdirərək onu Qərbə mütəşəkkil bir şəkildə qaytarmışdır. Bu baxımdan “Kitabi-Dədə Qorqud”un XX əsrin ortalarında Azərbaycana qayıdışını da qorqudşünaslıqda bir renessans, bir intibah dövrünün başlanğıcı kimi qiymətləndirmək olar”. (60, s. 8)

Qeyd etmək lazımdır ki, bütövlükdə türk dünyasının nadir söz abidəsi olan “Kitabi-Dədə Qorqud” malik olduğu qeyri-adi dəyərlərinə baxmayaraq, qazandığı bugünkü mövqeyinə birdən–birə yüksəlməmiş, bəşəriyyətin ümumi sərvətinə çevrilməmişdir.

Milli kimliyimizi, zəngin tariximizi, qədim mədəniyyətimizi, qibte ediləcək mənəvi dəyərlərimizi və dilimizin gözəlliyini özündə hidz etdirib bizə çatdıran “Kitabi-Dədə Qorqud” eposu günümüzə gəlib çatana qədər enişli-yoxuşlu yollar keçmiş, məkrə üzəlmiş haqsız tənqidə və qadağalara məruz qalmışdır.

Bu ilk növbədə “Kitab”-ın özünün taleyi ilə bağlı idi. Xoş bir təsadüf nəticəsində folklor dünyası dastanımızın varlığından xəbər tutmuşdur.

1815-ci ildə görkəmli alman şərqsünası H.F.Dits Drezden Kral kitabxanasında məşğul olduğu vaxt bir əlyazma ilə rastlaşır. F.Dits həmin anda ca əlinə nadir bir sənət incisi düşdüyünü anlayır, lakin həmin an Ditsin ağına da gəlməzdi ki, ömrünün bütöv bir hissəsini bu əlyazmanın öyrənilməsinə həsr edəcək, onunla bağlı apardığı elmi axtarırları, orijinal və qiymətli mülahizələri ilə dünya folklorşünaslığında mübahisələrlə dolu yeni bir dövrün bünövrəsini qoyacaq və o, kitabı məhşurlaşdığı kimi “Kitab” da onu məhşurlaşdıracaq.

Ditsin “Kitabi-Dədə Qorqud”-la bağlı söylədiyi mülahizələr öz dövründə formalaşmış bir sıra baxışlarla uzlaşmır və bəzən də onları əsaslı şəkildə inkar edirdi.

Məsələ burasında idi ki, “Dədə-Qorqud kitabı”-nın elmi-ictimaiyyətə təqdim olunmasından çox-çox əvvəl Homerin “İlliada” və “Odiseya” əsərləri, eləcə də “Beovulf”, “Sid”, “Nibelunq haqqında nəğmələr” və “Roland haqqında nəğmələr” kimi dünya şöhrətli orta əsr Avropa qəhrəmanlıq dastanları uzun müddət görkəmli folklorşünasların araşdırma obyektı olmuş və haqqlarında müxtəlif səpkili saysız-

hesabsız elmi məqalələr və kitablar yazılmışdır. Məlum dastanların tarixi, yeri, məzmunu, mövzusu, bədii xüsusiyyətləri, dili və obrazları haqqında müqayisəli şəkildə yazılmış bu əsərlərdə dünya dastan yaradıcılığı ilə bağlı fikirlər formalaşdırılmağa cəhd edilmişdir.

Folklor dünyasında iki əsr bundan əvvəl, yəni “Dədə-Qorqud kitabı”-nın əlyazmasının tapılması ilə başlanan bu mübahisələr Ditsdən sonrakı tədqiqatçıların, o cümlədən V.Qrim, O.Həkmən, D.Peyic, E.Rossi, A.Fon Cennep, V.Rubin, T.Neldeke, V.Bartold, V.M.Jir-muniski C.S.Mandi, G.Luis, P.Mirabil kimi onlarca görkəmli şərqşünasların diqqət mərkəzində olmuş, onların apardığı obyektiv və subyektiv araşdırmaların sayəsində daha da dərinləşmişdi.

“Dədə-Qorqud kitabı”-nın düzülüb-qoşulduğu coğrafiyaya-Azərbaycana qayıdışı sevinclə qarşılanmamışdı, ilk gündəcə ona qarşı amansız təqiblər başlamışdı.

Soy kökümüzü, kimliyimizi, babalarımız yaşadığı böyük coğrafiyanı, qəhrəmanlıqla dolu, şərəfli tariximizi, eləcə də münasibətdə olduğumuz xalqların kimliyini özündə açıq-aşkar hişf etdirən belə bir kitabın xalqımızın düşmənləri tərəfindən məkr və qorxu ilə qarşılanması təbii bir hal idi.

Sovetlər ölkəsinin ideologiyasını müəyyənləşdirən Mikoyanların rəhbər olduğu bir dövətdə türk xalqlarının birliyini, yaratdıqları qüdrətli bir dövəti, bəşəri ideyaları tərənnüm və təbliğ edən “Dədə-Qorqud kitabı” kimi bir əsərin öyrənilməsi ulu keçmişimizi öz xalqımızdan gizlədən bir siyasəti tamamilə alt-üst edirdi.

Özlərini Qafqazın qədim, köklü xalqı hesab edənlər “Dədə-Qorqud kitabı”-nda özlərini görmədikləri üçün bu eposu xalqlar arasında düşmənçilik yayan zərərli bir əsər kimi qələmə verir və onu təbliğ edənlərə divan tuturdular.

Ölkəmizdə “Dədə-Qorqud kitabı”-nın öyrənilməsinə ilk cəhd Əmin Abidin və Bəkir Çobanzadənin eposla bağlı yazdıqları elmi məqalələr olmuşdur, lakin hər iki alim amansız repressiyaya məruz qaldığı üçün dastanın öyrənilməsinə bir müddət ara verilmişdir.

Amansız təqiblərə, ölüm hədələrinə, sürgün olunmaq qorxusuna baxmayaraq soy köklərinə hörmət bəsləyən H.Araslı, Ə.Dəmirçizadə,

M.Arif, M.Təhmasib 1957-ci il martın 26-da “Kommunist” qəzetində “Dədə-Qorqud dastanları” adlı bir məqalə çap etdilər. Onların vətəndaşlıq qeyrəti sayəsində “Dədə-Qorqud kitabı” “təmizə” çıxdı. Bundan sonra eposun məziyyətləri haqqında müxtəlif səpkili elmi əsərlər və məqalələr yazılmağa başladı. Ömürlərinin və yaradıcılıqlarının bütöv bir hissəsini “Dədə-Qorqud kitabı”-nın öyrənilməsinə həsr etmiş F.Zeynalov, T.Hacıyev, X.Koroğlu, S.Əlizadə, Ş.Cəmşidov, K.Abdulla, K.V.Nərimanoğlu, B.Abdulla, C.Nağıyev, İ.Məmmədov kimi onlarca alimlərin gərgin əməyi sayəsində bu böyük mənəvi sərvətimiz xalqımıza qaytarıldı.

Müstəqillik illərində “Dədə-Qorqud kitabı”-nın öyrənilməsində və təbliğində akademiklər T.Hacıyev və K.Abdullanın çox böyük rolu olmuşdur.

Hələ gənclik illərindən “Dədə-Qorqud kitabı”-nı öyrənməyə başlayan və dastanın müxtəlif məziyyətləri ilə bağlı çoxsaylı elmi məqalələr, kitablar yazan akademik K.Abdulla ömrünün müdrik çağında da müqəddəs saydığı işindən ayrılmamışdır. Onun şəxsi təşəbbüsü ilə ölkəmizdə və xaricdə “Dədə-Qorqud kitabı” ilə bağlı çoxsaylı elmi konfranslar təşkil edilmişdir. Görkəmli alim dastana özünün orijinal baxışları ilə yeni bir yanaşma tərzini ortalığa qoymuşdur.

Türkologiyada və Azərbaycan filologiyasında, o cümlədən dilçiliyində müxtəlif sistemli dillərə tərcümə materialları əsasında araşdırmalar aparılmışdır. Avropa dillərinə tərcümə olunmuş dastanların dili və üslubi tərcüməsi mövcuddur.

Hind-Avropa dil ailəsinə daxil olan ingilis dilində qədim oğuz-Azərbaycan abidəsinin tərcüməsi yalnız qədim ədəbiyyatımızı, oğuznamə mədəniyyətini tanıtmaq baxımından deyil, eyni zamanda Azərbaycan dilinin quruluşunu, semantik zənginliyini, poetik sistemini adekvat vermək, orijinalın özünəməxsusluğunu qoruyub saxlamaq üçün ingilis dilinin zənginliyindən necə istifadə edilməsi zəruri araşdırma mövzudur və bu sahədəki çoxsaylı sualların cavablandırılmasına imkan verir. Bu tədqiqat o məsələyə xüsusi diqqət yetirir ki, bir əsəri başqa dillərə müxtəlif səviyyələrdə tərcümə edirlər və hər iki dili mükəmməl bilməklə yanaşı, əsərin tarixi-ədəbi, poetik xüsusiyyətlərini

dərindən bildikdə, müqayisəli təhlil yolu ilə maksimal uğura çatmaq mümkündür. Gələcək tərcüməçilər və tədqiqatçılar bu tədqiqatla tanış olduqda görəcəklər ki, tərcümədə iki dilin leksika və qrammatikasına bələd olmaq azdır, hər iki dilin poetikasını bilmədən, hər iki dilin poetik imkanlarının ümumi və fərqli xüsusiyyətlərini aşkar etmədən mükəmməl tərcümə mümkün deyil. Ancaq iki dilin poetikalarının səsleşməsi ilə tərcümədə yüksək sənətkarlığa nail olmaq olar, tərcüməni sənət nümunəsinə çevirmək olar.

Qloballaşan dünyada mədəniyyətlərin dialoqu kontekstində bu mövzunun araşdırılması aktual əhəmiyyət daşıyır. Araşdırmanın əsas məqsədi Azərbaycan dilində yaradılmış ədəbi abidələrin geneoloji və tipoloji baxımdan Azərbaycan dilindən fərqli qrupda olan ingilis dilinə tərcümə özəlliklərini öyrənmək, müxtəlif sistemli dillərdəki tərcümə spesifikasiyasını, xüsusilə poetik zənginliyin fonetik, leksik-semantik, sintaktik vasitələrdə ifadə vasitələri və həmin vasitələrin yaratdığı sistemin öyrənilməsidir.

Bu vəsəitdə müxtəlif sistemli dillərə tərcümənin və poetika nəzəriyyəsinin işlənilib hazırlanması və təkmilləşdirilməsi üçün mühüm olan ümumi universal, tipoloji və kontrastiv metodlar baxımından əhəmiyyətli özəlliklər ortaya çıxarılmışdır. Araşdırmada irəli sürülən müddəalar tərcümə və müqayisəli poetika nəzəriyyəsinin problemlərinin tədqiqi və onların linqvopoetik xüsusiyyətlərinin sistemləşdirilməsi araşdırmanın nəzəri əhəmiyyətini göstərir.

Araşdırmanın təcrübi əhəmiyyəti ali məktəblərin filologiya fakültələrində, ingilis dilini öyrədən ali təhsil müəssisələrində, kolleclərdə ümumi-nəzəri, habelə müqayisəli, kontrastiv və tipoloji dilçilik kursları üzrə tədris prosesində, nəzəri poetika kurslarında, xarici dillərin tədrisi metodikasında, dərslük, dərş vəsəitlərinin yazılması təcrübəsində faydalıdır. Bu tədqiqatın sayəsində Azərbaycan elmi ictimaiyyəti DQK-ni Avropa dastançılıq kontekstində öyrəne biləcəkdir.

Vəsəit giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Girişdə mövzunun aktuallığı, mahiyyəti, araşdırma istiqamətləri müəyyənləşdirilmiş, tədqiqat perspektivi açıqlanmışdır.

I Fəsil ““Dədə Qorqud kitabı” və orta əsr Avropa dastanları” adlanır. Burada “Dədə Qorqud kitabı”nın ingilis dilinə edilmiş məlum üç tərcüməsindən qısaca bəhs olunur, əsasən P.Mirabilin təhlilində xalqımızın bu ölməz mənəvi sərvəti dünya ədəbiyyatına daxil olmuş məşhur Avropa dastanları (“Beovulf”, ”Sid”, “Roland haqqında nəğmələr”, ”Nibelunq nəğmələri”) ilə müqayisə edilir və ümumilikdə “Dədə Qorqud kitabı”nın simasında türkdilli xalqlara məxsus qəhrəmanlıq dastanlarının Avropa mənşəli dastanlara təsirindən danışılır.

II Fəsil P.Mirabilin “Dədə Qorqud kitabı”nın ingilis dilinə tərcüməsində təkrarlar sistemi adlanır. Burada təkrarlar sisteminin bütün dillərin, o cümlədən türk və Avropa dillərinin bədii-poetik sistemində çox ciddi rol oynamasından, eləcə də P.Mirabilin “Dədə Qorqud kitabı”nın bədii ovqatını, poetik vüsətini saxlamaq üçün orijinala xas müxtəlif səviyyəli uğurlu təkrar modelləri (fonetik, leksik, morfololoji və sintaktik) yaratmaq cəhdindən bəhs olunur.

III Fəsil “Dədə Qorqud kitabı”nın ingilis dilinə tərcüməsinin poetik leksikası adlanır. Burada poetik leksikanın qəhrəmanlıq dastanlarının formalaşmasında oynadığı əvəzsiz roldan bəhs olunmuş, “Dədə Qorqud kitabı”na xas olan bədii təsvir vasitələrinin (müqayisə, metafora, bədii təyin) P.Mirabil tərəfindən ingilis dilinə praktik çevirmələri araşdırılmış və yeri gəldikcə bu tərcümələr digər tərcümələrlə müqayisə edilmişdir.

Sonda araşdırmanın əsas nəticələri ümumiləşdirilmişdir.

Kitabiyyat bölümündə istifadə olunmuş Azərbaycan və xarici dillərdə olan ədəbiyyat təqdim edilmişdir.

I FƏSİL. “DƏDƏ QORQUD KİTABI” VƏ ORTA ƏSR AVROPA DASTANLARI

1.1 “DƏDƏ QORQUD KİTABI”NIN İNGİLİS DİLİNDƏKİ TƏRCÜMƏLƏRİ

Qərb-Şərq sivilizasiyalarının, tarixi əlaqələrinin öyrənilməsi mədəniyyətlərin qarşılıqlı bağlılığını və ümumən bəşər mədəniyyətinin ortaq əsaslarını müəyyənləşdirmək baxımından mühüm rol oynayır. İndi çox dəbdə olan “mədəniyyətlərin qarşılıqlı qarşılıqlı (və ya toqquşması), yoxsa dialoqu” probleminin həlli əslində tarixi keçmişə yeni baxışdan başlayır. Türklərin Şərqdən Qərbə doğru axını və misilsiz fəthatları, xaçpərəst dünyasının 300 il müddətində həyata keçirdiyi səlib müharibələri, Osmanlı dövləti, Səfəvi dövləti və Avropa münasibətləri, müstəmləkəçilik epoxası, milli-azadlıq hərəkatları Qərb-Şərq münasibətlərinin Hanqintonun düşündüyündən fərqli olduğunu göstərir. (136 ; 59) Çünki dünya tarixinə müharibələr tarixi kimi də baxmaq olar, sülh, barış, birgəyaşayış tarixi kimi də. N.İ.Konrad (150) V.M.Jirmunski, (121) Q.N.Potain, (146) A.N.Veselovski, (114) Ə.Şmide, (164) K.Abdulla, (4) F.Əlimirzəyeva, (45) C.Nağıyev, (142) Ə.Hüseynzadə, (54) S.Mandi, (160) C.Luis, (157) P.Mirabil, (161) V.S.Volker (166), Ş.Xəlilli (56) və onlarla başqa araşdırıcılar tərəfindən tədqiq edilmiş Şərq-Qərb ədəbi, fəlsəfi, mənəvi, mədəni əlaqələr sistemi bu gün də öz aktuallığını saxlayır. Dünyanı dolaşan motiv və süjetlər Qərbdən-Şərqə və Şərqdən-Qərbə keçən obrazların, mövzuların və başqa semantik-struktur elementlərin dastan materialı əsasında öyrənilməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. "Dədə Qorqud Kitabı", "Manas", "Alpamiş", "Koroğlu" kimi türk eposlarının Qərb folkloruna, dastan və nağıllarına təsiri xüsusi maraq sahəsidir.

Bəşər tarixinin formalaşmasında böyük rol oynamış xalqlar öz istedadları və gördükləri işləri ilə bu və ya digər şəkildə öz adlarını bu tarixə yazmışlar. Bu sivilizasiyanın inkişafında türk xalqlarının göstərdiyi fəaliyyət dairəsi daha geniş və səmərəli olmuşdur. Tanrı türklərin

qədərinə tarix yaratmaq missiyasını qoymuş və iftixarla demək lazımdır ki, onlar bu missiyanı şərəflə yerinə yetirmişlər.

Tanrının türklərin qədərinə yazdığı missiyalar içərisində sözü sənətə çevirmək missiyası da olmuşdur. Söz sənətinin müxtəlif formalarında gözəl sənət nümunələri yaradan xalqımız bəşər mədəniyyətini zənginləşdirmiş və ona əvəzsiz töhvələr vermişdir. Türk xalqlarının yaratdığı “Orxon-Yenisey abidələri”, “Alpamış”, “Manas”, “Dədə Qorqud” kimi sənət inciləri dünya mədəniyyətinin nadir incilərindəndir.

Ümumən, dastan yaratma türk xalqlarının bədii-estetik, mənəvi-tarixi istedadlarından biridir.

Ağız ədəbiyyatının ən mükəmməl forması olan qəhrəmanlıq dastanları uzun çəkən və mürəkkəb bir yaradıcılıq prosesinin məhsuludur. Qəhrəmanlıq dastanları obyektiv və subyektiv zərurətlərdən yaranır. Subyektiv gerçəklik, yəni sözü sənət nümunəsinə çevirmək bacarığı Tanrının verdiyi bir fitri istedaddır. Obyektiv gerçəklik dedikdə xalqın həyat tərzini ilə sıx şəkildə bağlı olan və xalqın həyat tərzini əks etdirən motivlər nəzərdə tutulur. Motivlər xalq dastanlarının yaranmasında çox böyük rol oynayır, belə ki, motivlər ilk növbədə, dastan qoşanlara əsas mövzunu yerləşdirməyə imkan verir. Məhz motivlərin köməyi sayəsində dastan qoşanlar öz istedadlarını nümayiş etdirirlər. “Dədə Qorqud Dastanı”nı ingilis dilinə üçüncü dəfə tərcümə edən və onu dünya dastanları ilə müqayisə edən P.Mirabil motivləri dastanların “skeleti” adlandırır. Lakin motivlər özlüyündə sənət əsəri yox, bir salnamə ola bilər. Motivləri və onların fonunda təsvir olunan hadisələri sənət əsərinə çevirən bədii-poetik vasitələr sistemidir. Məhz bədii vasitələrdən məharətlə istifadə nəticəsində “skelet” ətə-qana dolur, canlanır. Paltar, geyim insanı bəzədiyi kimi, formulalar, bədii vasitələr də motivləri canlandırır.

İstər Avropa, istərsə də türk qəhrəmanlıq eposları bədii əsər kimi formalaşmadan öncə təmsil etdikləri xalqların ulu keçmişlərini təsvir və təcəssüm etdirən salnamələr, əhvalatlar olmuşlar. “Təbii ki, bütün qəhrəmanlıq dastanları kimi “Dədə Qorqud” adlı oğuznamə də dövründən uzaqlaşdıqca, tarixin sırf tarix əsərlərində əks olunması ilə bağlı elmi

diqqətin bu abidələrə yönəlməsi seyrəldikcə, bədiilik faktı hegemonlaşmış, salnamə-dastan dastanlığa doğru inkişaf etmişdir”. (49, s.151)

“Reallığı dəyişməklə sonsuz olaraq bir əşyadan başqasına keçmə, ardıcıl şəkildə əşyadan sözə və ya sözdən əşyaya keçmə Avropa-türk ağır ədəbiyyatını yaradan əsas keyfiyyətlərdir. Hiperbola, metafora, bənzətmə, metonimiya, təxsis qəhrəmanlıq dünyasını təsvir etmək üçün ozanların istifadə etdikləri texniki vasitələrdir; bunlar qəhrəmanlıq səhnələrini çəkmək üçün ozanların işlətdikləri rənglərdir.” (161, s.45)

Qəhrəmanlıq dastanları yaratmaq hər xalqa nəsib olmayıb. Bu tip dastanlar yaratmaq ancaq imperiya yaradan xalqlara nəsib olub. Bəşər mədəniyyətinin qızıl fonduna daxil olmuş “Beovulf” (VII-VIII əsrlər ingilis eposu), “Roland haqqında nəğmələr” (XI əsr frank eposu), “Nibelunq haqqında nəğmələr” (XII əsr alman eposu) və “Sid” (XII əsr ispan eposu) kimi qəhrəmanlıq dastanları imperiya yaratmış xalqlara məxsus olmuşdur.

On altı imperiya yaratmış türk xalqlarının qəhrəmanlıq dastanları yaratması təbii bir prosesdir. Yeni torpaqlar tutmaq uğrunda aparılan müharibələri, döyüşlərdə qazanılan zəfərləri təsvir etmək, nailiyyətləri diqqətə çatdırmaq, psixoloji baxımdan oğuz cəngavərlərini daha böyük şücaətlər göstərməyə sövq etmək və onları sabahkı döyüşlərə hazırlamaq üçün axşamlar ozanlar qopuzun müşayiəti ilə bu döyüşləri vəsf edən nəğmələr qoşur, əhvalatlar söyləyir, onları “dastanlaşdırırdı”. Ozanların söylədiyi bu nəğmələr sonralar yaranacaq qəhrəmanlıq dastanlarının ilk elementləri idi.

“Dədə Qorqud Kitabı” da “Beovulf”, “Roland haqqında nəğmələri”, “Nibelunq haqqında nəğmələr” və “Sid” kimi müharibə qürurunun, ov nidalarının, qılınc döyüşlərinin, qalxanların cingiltisinin, şahinlərin qanad çalmasının, pivə və şərab badələrinin toqquşmasının, yaralıların və ölənlərin iniltisinin, qarət və qələbə hayqırtısının məhsuludur. (161. s.6)

Qəhrəmanlıq dastanlarının yaranmasını obrazlı şəkildə dağ çaylarının yaranması ilə müqayisə etmək olar. Öz başlanğıcını dağlardan alan bu çaylar dənizlərə qovuşduqları ana qədər uzun yollar keçir, onlara müxtəlif böyük və kiçik qollar qoşulur, dəfələrlə yataqlarını dəyişir və nəhayət dənizə qovuşurlar. Dənizə qovuşduğu andan çayın çay ömrü bitir.

Dünyada elə bir mükəmməl xalq yoxdur ki, onun özünə məxsus epik təfəkkürü (eposu) olmasın. Epik təfəkkür (epos) bu və ya digər xalqın təşəkkülü ilə meydana çıxıb formalaşır, bütün tarixi boyu həmin xalqa xidmət edir... Lakin heç də dünyanın eposu olan bütün xalqları onu (eposu) vaxtında yazıya alıb özünün (və ümumən dünyanın!) möhtəşəm Kitabını (yaxud kitablarını) yaratmır. (25, s.8)

Şifahi ədəbiyyatın bütün növləri kimi xalqın təxəyyülünün ümumi, daha geniş sahədə məhsulu olan dastanlar da yarandığı vaxtdan yazıya alınana qədər dildən-dilə, ağızdan-ağıza düşür, xalqın istək və arzularının ifadəsinə çevrilənədək dəfələrlə onun təfəkkür süzgəcindən keçir, saf-çürük edilir və qiymətli daş-qaş kimi cilalanır. Bu xüsusiyyətlərinə görə dastanlar daim inkişafda olan təbii seçmə prosesi keçən canlı, bioloji varlıqları xatırladır. Elə buna görə də, dastanlar haqqında, xüsusilə, təmsil etdikləri xalqların tarixi ilə üzvi şəkildə bağlı olan qəhrəmanlıq dastanları haqqında fikir söyləmək, onu başqa dilə çevirmək böyük məsuliyyət tələb edir.

Əsas məsələnin aydın qavranılması üçün bir haşiyəni lazım bilirik.

Məlumdur ki, IV-VII əsrlər arasındakı müddət Avropanın tarixinə xalqların məskunlaşması dövrü kimi daxil olmuşdur. Dörd əsrlik bu dövr antik sivilizasiyanın məhvi və yeni bir ictimai-siyasi formasıyanın, feodalizmin yaranması ilə nəticələndi.

Müxtəlif amillər, o cümlədən kəskin şəkildə pisləşən iqlim şəraiti, müxtəlif etnosları şimaldan və şərqdən Avropaya köçməyə məcbur etdi. Emmiqrasiyanın əsas səbəblərindən biri də xarici amillərlə, bir köçəri tayfanın digərinə hücumu, Roma imperiyasının zəifləməsi və sərhədlərini qorumaq gücündə olmaması ilə bağlı idi.

IV-V əsrlərdə baş verən “Böyük köç”ə əsasən türk və alman tayfaları daxil idi. IV əsrin ortalarında birləşmiş qot tayfaları aramsız və ağır döyüşlərdən sonra əvvəl Dunay çayından Dneprə və sonra Dneprdən Dona qədər böyük bir ərazini ələ keçirdilər. 375-ci ildə türk tayfaları olan hunlar bu ittifaqı darmadağın etdilər. Uzunmüddətli müharibələrin nəticəsində Atillanın başçılıq etdiyi Hun ordusu 436-cı ildə Burqund Krallığının mövcudluğuna son qoyaraq böyük bir ərazidə öz

imperiyasını yaratdı. Bu zaman baş vermiş hadisələr “Nibelunq haqqında nəğmə” eposunun əsas süjetinə çevrildi. (126, s.75)

V əsrin əvvəllərindən etibarən Britaniya uğrunda müharibələr başlayır və əsrin 40-cı illərində sakslar Roma imperatorluğuna itaət etməkdən boyun qaçırır, öz müstəqilliyini elan edir və Avropadan gələn digər alman tayfaları ilə mübarizə apararaq qazandıqları istiqlalı qorumağa çalışırlar. Bütün bu hadisələrin fonunda Kral Artur haqqında əfsanələr yaranır. [126, s.78]

VI əsrdə parçalanmış Roma imperiyasının Şərq əraziləri alman tayfaları ilə Avrasiyanın çöllərindən gəlmiş türkdilli avar tayfaları arasında döyüş meydanına çevrilir. Nəticədə avarlar qalib gəlir və əsrin 60-cı illərində Orta Dunay hövzəsində özlərinin qüdrətli dövlətini – Avar xaqanlığını yaradırlar. Bu xaqanlığı öz varlıqları üçün başlıca təhlükə hesab edən Frank dövləti cənubi slavyanlarla ittifaqa girərək 796-cı ildə baş vermiş döyüşlərdə avarların mərkəzi qalalarını ələ keçirdilər və nəticədə qüdrətli Avar xaqanlığının mövcudluğuna son qoydular(126, s.104)

“... Mərkəzi Asiyadan Qərbə doğru (Xəzər dənizinin cənubu ilə) axın edən, müsəlman dinini qəbul etmiş oğuz türkləri xüsusilə XI əsrdən etibarən Şərqi Anadoluda möhkəmlənirlər. Bundan sonra isə onların Kiçik Asiya yarımadasının içərilərinə hərəkəti xüsusi ehtiyaca çevrilir. İslamın türklər arasında daha geniş yayılması, kafirlər üzərinə yürüşün ideologiyasına çevrilməsi ilə həmin ehtiyac böyük bir mənəvi qüvvə alır. Və islam bayrağı altına toplaşmış səlcuqlar, sonra isə osmanlılar Bizansı diz çökdürürlər... Həmin tarixi hadisələr "Dədə Qorqud" eposunun ilk süjetlərini bir növ “redaktə” edir, yeni süjetlərin (xüsusilə qəzavətnamə formasında) yaranmasına səbəb olur. Haqqında söhbət gedən “redaktə” işi epos yazıya alınarkən (və üzü köçürülərkən) daha sistemli şəkildə aparılır.”(25, s.101)Yuxarıda nəzər saldıığımız və tarixi qaynaqlara söykənən digər tarixi faktlar göstərir ki, türk və alman tayfaları eyni zaman və məkan daxilində gah bir-biri ilə müharibələr aparmış, gah da ümumi düşmənə, Roma imperiyasına qarşı aparılan döyüşlərdə müttəfiq olmuşlar. Faktlar onu da göstərir ki, türk tayfaları Avropaya gələndə qədər, artıq formalaşmış müharibə aparmaq mədəniyyətinə malik

olmuşlar. Deməli, belə yetkin mədəniyyətə malik olan xalq avropalıların dedikləri kimi “vəhşi köçəri tayfalar” deyil, digər sahələrdə də mədəni baxımdan formalaşmış bir xalq olmalı idilər.

Aparılan aramsız müharibələrdə qazandıqları zəfərlər həmin dövrlərdən əvvəl və sonra onların qələbələrini tərənnüm edən və real kökləri olan nağılların, əfsanələrin, o cümlədən "Dədə Qorqud Kitabı"nın əsas mövzusunə çevrilmişdir.

Beləliklə, türklər Avropada yalnız müharibələr keçirməyib və avropalılara vuruş, müharibə mədəniyyətini öyrətməyiblər, həm də “Nibelunqlar haqqında nəğmə” və digər eposların qidalandığı Atilla haqqında qoşduqları dastanları, nağılları gətiriblər və Avropalıları dastan qoşmaq, dastan yaratmaq mədəniyyətini öyrədiblər.

Dünya ədəbiyyatı xəzinəsində elə nadir sənət inciləri var ki, yalnız bu əsərləri yaradan xalqın deyil, bütün bəşəriyyətin mənəvi sərvəti hesab olunur. Fərqli düşüncəyə, dünyagörüşünə, təfəkkür tərzinə malik olan və müxtəlif xalqları təmsil edən insanlar bu əsərləri eyni dərəcədə özünükü hesab edir. Tərənnüm etdikləri ümumbəşəri ideyaları və malik olduqları qeyri-adi bədii gözəllikləri sayəsində bu əsərlər əsrlərin sınağından çıxmış və daim müxtəlif zaman və məkan daxilində sənət bilicilərinin, tədqiqatçıların və sırayı insanların diqqət mərkəzində olmuşlar.

Xalqımızın şəxsiyyət kitabı olan "Dədə Qorqud Kitabı" belə sənət nümunələri arasında ön yerlərdən birini tutur.

“...Əlbəttə, bu abidə təkcə Azərbaycanın deyil, heç geniş mənada türk dünyasının da deyil, bütün dünyanın ən dəyərli abidələrindən biridir.”(50, s.9)

Dünyanın müxtəlif dillərinə tərcümə edilmiş "Dədə Qorqud Kitabı" bu xalqların bilim adamlarını–tarixçiləri, ədəbiyyatçıları, dilçiləri, sənət xadimlərini, hüquqşünasları, bir sözlə, elmin müxtəlif sahələrində çalışan tədqiqatçıları həmişə özünə cəlb etmişdir.

1815-ci ildə alman şərqşünası H.F.Dits tərəfindən aşkar edilərək elm aləminə təqdim edilmiş "Dədə Qorqud Kitabı" həmin vaxtdan Avropa şərqşünaslarının, eləcə də ingilisdilli şərqşünas alimlərin ən çox öyrəndikləri sənət əsərlərindən biri olmuşdur.

1956-cı ildə C.S.Mandi özünün “Polifem və Təpəgöz” adlı məqaləsi ilə "Dədə Qorqud Kitabı" haqqında ilk dəfə ingilisdilli oxuculara və tədqiqatçılara məlumat verir.(160, s.5)

Qərb – Şərq sivilizasiyalarının mahiyyətinin tarixi əlaqə formalarının öyrənilməsi yalnız bəşər mədəniyyətinin əsaslarını araşdırmaq baxımından deyil, qloballaşan dünyamızın ortaq yönlerini, müştərək dəyərlərini dərk etmək baxımından da əhəmiyyətlidir. Onlarca araşdırıcılar tərəfindən tədqiq edilmiş Şərq – Qərb ədəbi, fəlsəfi, mənəvi, mədəni əlaqələr sistemi bu gün də öz aktuallığını saxlayır. Dünyanı dolaşan motiv və süjetlər Qərbdən – Şərqa və Şərqdən – Qərbə keçən obrazların, mövzuların və başqa semantik struktur elementlərin dastan materialı əsasında öyrənilməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Elə buna görə də dastanlar haqqında, xüsusilə təmsil etdikləri xalqların tarixi ilə üzvi şəkildə bağlı olan qəhrəmanlıq dastanları haqqında fikir söyləmək hər bir tədqiqatçıdan böyük məsuliyyət tələb edir. Bu baxımdan “Dədə Qorqud kitabı” kimi cahanşümul bir abidənin bu tarixi mədəni kontekstdə öyrənilməsi ciddi əhəmiyyət kəsb edir. Bu iş tədqiqatçıdan dastan mədəniyyətinin tarixi kökləri və ana qaynaqları haqqında dərin bilgilər tələb edir. Belə bilgilərdən məhrum olan, tarixi qaynaqlardan qidalanmayan, obyektiv gerçəklikdən uzaqlaşan və daha çox tədqiqatçının subyektiv mühakimələri əsasında hazırlanan tədqiqat işi öz uğurlu həllini tapa bilmir və mübahisələrə səbəb olur.

Bu baxımdan C.S. Mandinin E. Rossinin xatirəsinə həsr olunmuş “Polifem və Təpəgöz” adlı məqaləsi xüsusi bir maraq doğurur. Öz məqaləsində müəllif “Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy” haqqında məlumat verir, dil və üslubuna görə bu boyun digər boylara oxşadığını, lakin bir sıra xalqların ağız ədəbiyyatında da mövcud olan bəzi motivlərə, o cümlədən ondakı Polifem ünsürlərinə görə başqa boylardan əhəmiyyətli dərəcədə fərqləndiyini söyləyir. Boyun şərhinin çox böyük ustalıqla tərtib olunduğunu qeyd edən müəllif yazır: “Beləliklə, ağız ədəbiyyatının necə yarandığını öyrənmək üçün bizim əlimizə çox nadir bir fürsət düşüb, elə bir fürsət ki, onu əldən vermək olmaz”(160,s.4). Orijinal mahiyyət kəsb edən müxtəlif əhvalatların bir mürəkkəb boyda təsvir olunduğunu qeyd edən C.S.Mandi boyun süjet xətti ilə bağlı

diqqəti cəlb edən iki əsas problemi, Polifem epozodunun boya sonradan daxil edilməsini sübut etməyi və boyun ümumi strukturunu araşdırmağı qarşısına məqsəd qoyur.

Polifemlə bağlı indi də mövcud olan mübahisələrin əsir yarım bundan əvvəl, yəni “Dədə Qorqud kitabı”nın tapılması ilə başladığını vurğulayan müəllif diqqəti bu məsələni bütün incəliklərinə qədər müqayisəli şəkildə təhlilə cəlb edən H.F.Ditsin, V.Qrimin, O.Həkmənin, A.Fon Cennepin, D.Peyicin tədqiqatlarına yönəldir və onların bu məsələ ilə bağlı fikirlərinə öz münasibətini bildirir.

Müəllif əsərin türk variantı ilə tanış olmayan oxucularına əsərin strukturu haqqında məlumat verir, “Dədə Qorqud kitabı”nın nəslrlə yazılmış şərhdən və sərbəst şəkildə yazılmış nəzm hissələrindən ibarət olduğunu qeyd edir. Şeir nümunələrinin həm keyfiyyətinə, həm də formasına görə fərqləndiyini vurğulayan müəllif yazır: “Bütövlükdə həm nəsr, həm də nəzm hissəsi ən’ənəvi nağılsöyləmə prinsipləri əsasında düzülüb qoşulur və saysız – hesabsız ifadələrdən, alletirasiya örnəklərindən və xarakterik motivlərdən ibarətdir. Bütün bunlar kitaba özünməxsus güclü fərdi əhval – ruhiyyə verir” (160,s4).

C.S.Mandi boyun analizinə başlamazdan əvvəl Təpəgöz sözü ilə bağlı mülahizələr söyləyir. Bu yanlış mülahizələr nəinki müəllifin özünü, eləcə də ondan sonra bu məsələ ilə bağlı fikir söyləyən C. Luis və P. Mirabil kimi tədqiqatçıları da çaşdırır. Müəllif türk dilində “təpə” və “göz” sözlərinin olmasını və Təpəgöz adının bu sözlərdən yaranmış həqiqi türk mənşəli ad kimi qəbul edilməsinin təbii göründüyünü qeyd etsə də, bunu doğru olmayan bir düzəliş hesab edərək yazır: “Əgər belə demək mümkündürsə, bunun doğru olması çox orijinal səslənir. Şübhə etməyə əsas var ki, ya əvvəlki ad təhrif olunub, ya da qeyri – türk mənşədən alınıb”(160,s.8). Yunan folklorunda adama oxşayan nəhəng varlıqlar və monstrlar Sarandapihos adlanır (boyu 40 kubit olan nəhəng). Buna əsaslanan müəllif yazır: “Mənə elə gəlir ki, “Sarandapihos” sözü Təpəgöz adının orijinalı olub. Yunan sözü qısaldılıb, vurğulu hecadan əvvəlki iki heca atılıb və dapihos şəklini alıb” (160,s.8). Lakin bu izahat nəinki başqaları, heç müəllifin özü üçün də inandırıcı səslənmir. Elə buna görə də o, yazır: “Mənim üçün bu sözün alınma söz olmasının

mümkün görsənməsinə baxmayaraq, etiraf edtməliyəm ki, mən bunu sübut edə bilmirəm və elə buna görə də türk folklorunun bu nümunəsini araşdırarkən bununla bağlı heç bir nəticəyə gələ bilmirəm” (160,s.8).

Məlumdur ki, yunan mifologiyasında insan formasında olan bütün nəhəng varlıqlar ümumi olaraq, Sarandapihos adlanır. “Dədə Qorqud kitabı”nda isə Təpəgöz nəhəngin şəxsi adıdır. Bizim fikrimizcə, yunan mifologiyasında işlənən Sarandapihos sözü yunan dilindəki Sarand (40 kubit, nəhəng) sözünə türk mənşəli təpəgöz (və ya dəpəgöz) sözünü artırmaqla düzəlib. Zənn edirik ki, bu söz yunan dilində əvvəllər “boyu nəhəng olan Təpəgöz” şəklində işlənib və sonralar nəhəng və Təpəgöz sözlərinin birləşməsi nəticəsində nəhəng Təpəgöz anlamını ifadə edən Sarandapihos sözü əmələ gəlib və ümumi isim kimi işlənməyə başlayıb. Görünür, C.S. Mandinin Polifem ünsürlərinin boya sonradan daxil edildiyini sübut etmək üçün bu güman düsturunu qurmuşdur.

* * *

C.S.Mandi boyun süjet xətti üçün problem hesab etdiyi məsələləri əlverişli şəkildə analiz etmək üçün boyda cərəyan edən əhvalatları şərti olaraq on altı hissəyə bölür.(8,s5.)

Təpəgözün kor edilməsini və qəhrəmanın qoyun dərisinə bürünərək xilas olmasını Polifem əhvalatları ilə müqayisə edən C.S. Mandi bu iki epizodun boyun əsas məğzini təşkil etdiyini söyləyir və onu aşağıdakı iki aspektdə analiz edir:

I. Polifem epizodu və onun mətnə daxil edilməsi arasındakı əlaqə.

II. Bu epizodun boya daxil edilməsi ilə bağlı olaraq boyun bu hissəsinin struktur xüsusiyyətləri.

Müəllif öz məqsədinə çatmaq üçün boyun süjet xətti üçün zədə hesab etdiyi aşağıdakı məsələləri həll etməyə cəhd göstərir: 1.Sehrli üzüklə bağlı məsələlərdə dəyişiklik baş verir; 2.Polifemlə bağlı bu iki epizod arasında əlaqə qırılır; 3.Üzük epizodu (ikinci qurtuluş) tamamilə cəfəngiyyatdır; 4.Qurtuluş seriaları arasında əlaqə yoxdur; 5.Qurtuluş seriaları qeyri – adi dərəcədə uzadılır.

Sehrli üzük epizodunun boya sonradan, həm də çox səliqəsiz şəkildə əlavə edildiyini iddia edən müəllif bunu üzüyün sehrli müdafiəsindəki çatışmazlıqla əlaqələndirir. C.S. Mandiyə görə üzüyün sehrli, gözü də daxil olmaqla, Təpəgözün bütün bədənini qorumalı idi. Müəllif üzüyün sehrinin Təpəgözü bütün adi silahlardan qoruduğu halda, təsadüfi alətlərin qarşısında onun aciz qalmasını ağılasığmaz sayır. Lakin müəllif unudur ki, üzüyü Təpəgözə verərkən anası ona deyir: “Oğul sana ox batmasun, tənünü qılinc kəsməsün”. (60,s90.)

V.Qrimin ardıcılardan O.Həkmən bu miflə bağlı yazdığı kitabda əsətin 120 variantını müəyyənləşdirmişdir. Bu variantların əsas hissəsindəki fərqli xüsusiyyətləri göstərmək üçün o, müəyyən bir formula işləyib hazırlamışdır. Bütün variantlarda nəhəngin gözü ox, qılinc, nizə kimi ən'ənəvi silahlarla deyil, paya, şiş və sair kimi müxtəlif vasitələrlə kor edilir. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, sehrli üzük nəhəngi yalnız ən'ənəvi silahlardan qoruya bilir və onun sehrli paya, şiş kimi qeyri-ən'ənəvi alətlər qarşısında aciz imiş. Digər tərəfdən, qəhrəmanlıq eposlarında qəhrəman xalqa qənim kəsilmiş bir monstra mütləq qalib gəlməlidir və bu tip əsərlərdə ən'ənəvi olaraq magiyanın qoruduğu nəhənglərin bir zəif cəhəti olur ki, qəhrəman bu zəif cəhəti aşkar etməklə onu öldürməyə nail olur. Təpəgözdə üzüyün qoruya bilmədiyi yer onun gözüdür. C.S. Mandi əsərin mətnində bu məsələ ilə bağlı bir məlumat olmadığını deyir. Boyda isə bununla bağlı məlumat var. Basat aşbazlardan nəhəngi necə öldürməyin yolunu soruşduqda cavab verirlər ki, gözündən qeyri yerdə ət yoxdur. Məhz bundan sonra Basat qızmar şişlə onun gözünü kor edir.

Basatın Təpəgözü bu şəkildə öldürməsinin fiziki baxımdan özündən dəfələrlə güclü olan bu monstra qalib gəlmək üçün dastan müəllifinin seçdiyi taktiki bir gediş olduğunu vurğulayan K.Abdulla yazır: “Və mif də Basatın qəhrəmanlığını bu şəkildə əvvəlcədən hazırlayır. Mif Təpəgözü əvvəlcədən, bilərəkdən təkgözlü yaradır. İnsanın imkanlarından çıxış edərək ikinci zərbəni endirmək üçün ona verilən vaxta və həm də onun malik olduğu məharətə yaqın ki, bəlkə də haqlı olaraq bel bağlamadığından Mif ikinci gözü əvvəlcədən aradan götürür – bu

bədheybətlər anadan təkgözlü doğulur. Eyni zamanda məhz bu “məntiqin” nəticəsində zahiri effekt də artmış olur” (4,s115).

Mandi Təpəgöz boyunda bu iki Polifem epizodu arasında lazım olan əlaqənin olmadığını və bu iki epizodun bir-birindən ayrıldığını söyləyir. Lakin müəllif unudur ki, Təpəgöz boyunda hadisələrin inkişafı Odisseydəkindən fərqlənir. Polifemdən fərqli olaraq, Basat Təpəgözü öldürmək üçün kor edir və o, mağaraya ona hücum edən Təpəgözün əlindən qurtulmaq üçün girir.

Üzük epizodunu boyun süjet xətti üçün ağılasığmaz bir epizod adlandıran C.S.Mandi Təpəgözün üzüyü Basata verməsinin, kor olmasına baxmayaraq ona hücum edə bilməsinin inandırıcı səslənmədiyini və üzüyün zərbədən yayınan Basatın barmağından düşüb nəhəngin ayaqları altında peyda olmasının indiki halda boya heç bir dəxli olmadığını söyləyir.

C.S.Mandinin məntiqsiz adlandırdığı bu üç detal arasında çox böyük və açıq-aşkar görünən bir məntiq var. Təpəgöz Basatın yerini müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkir. Buna görə də o, üzüyünü Basata verir və üzüyün onu qılıncdan və oxdan qoruyacağını deyir.

Kor edilmiş nəhəngin öz üzüyünü qəhrəmana verməsi ilə bağlı müxtəlif fikirlər var. C.S. Mandidən fərqli olaraq P.Mirabil üzük epizodunu bu boy üçün zəruri hesab edir: “Bu üzük epizodu başqa bir dastandan götürülmüş adi bir fraqment deyil, əksinə bu boyda o, “eqzotik” bir tamamlayıcı kimi Təpəgözün mənsub olduğu qeyri – insani ölçülərə və əlamətlərə malik olan fantastik bir aləmin hissəsidir. Məgər Basatın özü də bu aləmə aid deyilmi? Bir şir tərəfindən böyüdülmən Basat da Təpəgöz kimi ikili ölçüyə, yəni insan – heyvan ölçülərinə malikdir. Bu keyfiyyətlər onların hər ikisinin eyni, bərabər bir səviyyədə durmasına əsas verir. Elə bu səbəbdən də Təpəgözün Basat tərəfindən öldürülməsi “ictimai” bir faciədir.” (161,s.295)

Bizim fikrimizcə, kor edilmiş nəhənglərin öz sehirləndirici üzüyünü qəhrəmana vermələrinin məntiqi bir əsası var. Onların əsas məqsədi üzüyün köməyi ilə onları kor etmiş düşmənin yerini müəyyənləşdirmək, onu öldürmək olur. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, kor edilmiş Təpəgöz də üzüyünü Basata onun yerini öyrənmək və onu

öldürmək üçün verib. Basat üzüyü barmağına taxdıqdan sonra Təpəgöz onun yerini müəyyənləşdirir və ona hücum edə bilər. Basat zərbədən yayındıqda sehrli üzük onun barmağından düşür və öz sahibinin ayaqları altına diyirlənir.

Məqalə müəllifi qurtuluş seriaları arasında heç bir əlaqə görmür və bütün bu epizodların müəyyən bir məqsədlə təhrif edildiyini iddia edir. O, hesab edir ki, qurtuluş seriaları mənasız olaraq, çox uzadılıb. Müəllif folklor nümunəsində eyni bir şeyi ənənəvi olaraq üç dəfə təkrarlandığını və bunlardan üçüncüsünün kulminasiya nöqtəsi olduğunu qeyd edir. Müəllifə görə boyda qurtuluş seriallarının sayı dördə çatır, lakin o, nədənsə Basatın nəhəngin ayaqqabısından çıxaraq onu gözləyən ölümdən qurtarmasını bu serialların sırasına daxil etmir. Bizim fikrimizcə, Basatın ayaqqabıdan çıxma bilməsi müəllifin adlandırdığı serialların birincisidir. Onda bu boyda onun dediyi serialların sayı dörd yox, beşə çatır. Bəzi folklor nümunələrində qurtuluş seriallarının sayının üçdən çox olmasını qeyd edən müəllif ənənədən kənara çıxma hallarını şübhəli hesab edir.

Polifem epizodunun boydakı digər epizodlarla olan əlaqəsindən bəhs edən müəllif belə hesab edir ki, bu epizod ya boyun ayrılmaz hissəsidir və ya onun əsasında müəyyən bir nağıl yaranıb, ya da o, artıq mövcud olmuş bir nağıla əlavə edilib. C.S. Mandi əvvəlki iki fikri ağılabatan hesab etmir və Polifem epizodunun əvvəlcə mövcud olmuş bir mətnə daxil edilməsini düzgün hesab edir və yalnız onun köməyi ilə mətndəki problemlərin həll edilə bilməsini mümkün sayır. C.S. Mandiyə görə hər hansı bir interpolyasiya (əvvəlcə mövcud olmuş bir mətnə yeni epizodlar əlavə etmək) nümunəsini mövcud bir mətnə daxil edərkən şərhçi müvafiq yerin tapılmasına xüsusi diqqət verməlidir, çünki ixtiyari bir fərq məhz yeni detalın əsas mətnlə uzlaşmalı olduğu yerdə üzə çıxır. Elə buna görə də müəllif boyun Polifem epizodundan dərhal sonra başlayan hissəsində bir pərakəndəlik mövcud olduğunu göstərir. Müəllifə görə interpolyasiya hadisəsindən əvvəl mətnə belə bir ardıcılıq var imiş: Nəhəngin yatması, qəhrəmanın nəhəngin ayaqqabısından çıxaraq ölümdən qurtulması və üzük epizodu. Belə bir ardıcılıq isə qəhrəmanın xilas olmasından üzük epizoduna keçməyə imkan verən

bir məntiqi keçidin olmasından xəbər verir. Bu keçidin nədən ibarət olduğunu aydınlaşdırmaq üçün müəllif mətnə yeni bir düzəliş verməyi təklif edir. (160,s12.)

İlk baxışda C.S. Mandinin təklif etdiyi bu düzəliş doğrudan da, məntiqi səslənir. Lakin bəzi faktları nəzərə aldıqda dərhal görünür ki, heç də hər şey onun dediyi kimi beləcə sadə şəkildə öz təhlilini tapmır. Əvvəla, Basat Təpəgözün barmağındakı üzüyün sehrli olmasından və onu qorumasından xəbərsizdir. İkincisi, o, aşbazlardan Təpəgözü necə öldürməyin yolunu öyrənə bilməzdi. Üçüncüsü, müəllif özü də etiraf edir ki, bu düzəliş boyun özünün detallarının strukturu və qurtuluş serialları ilə bağlı müəllifin iddia etdiyi problemləri həll edə bilmir.

Polifem epizodunun strukturundan və qaçış seriallarına daxil olan epizodlar arasındakı əlaqədən danışarkən müəllif boyun bu hissəsində bəzi problemlərin olduğunu qeyd edir. Müəllifə görə əvvəlki epizodun sonluğu və sonrakı epizodun başlanğıcı bir epizoddan digərinə keçməyə imkan vermir və buna görə də şərhçi nağılı bərpa etmək üçün qurtuluş seriallarına bir sıra elementləri özündə birləşdirən bir üslub verib:(160,s13.)

Müəllif üzük epizodunu qədim “qonaq – hədiyyə” motivinin mövcud təzahür forması hesab edən və onu Polifem ən’ənələrinin ayrılmaz hissəsi kimi qəbul edən Qrim tərəfdarlarının fikrinə münasibət bildirərkən yazır: “Qrim məktəbinin nümayəndələrinin nəzəriyyəsi tamamilə sadə inamdan və ən’ənədən yaranan ünsürlərin mövcud olması ehtimalına söykənir. Bu yanaşma faydalıdır və səmərəli nəticələr verib, lakin eksklusiv şəkildə əməl olunduqda bu, səni həm şərhçinin, həm də nağılın özünün folklor nümunəsinin təqdim edilməsindəki rolunu inkar etməyə gətirib çıxarır”.

Müəllif ayrı-ayrı detalları bit tamın hissəsi kimi deyil, şərhədə gerçək olmalarına görə qiymətləndirən Qrim tərəfdarlarından fərqli olaraq mətnin özünü struktur analizə cəlb etməyi üstün tutur və əldə etdiyi ehtimalları yekunlaşdırır. Lakin bu metodun da gözlənilən nəticəni əldə etmək üçün birtərəfli olduğunu hiss edən müəllif yazır: “Aydın olur ki, bütün hallarda üzük epizodu kor – koranə şəkildə Homerə xas “qonaq –

hədiyyə” motivinin oxşarı kimi qəbul edilməməlidir. Burada üz qatda göstəriləndən daha çox məsələlər ola bilər”. (160,s15.)

Müəllifin boyun strukturu ilə bağlı söylədiyi mülahizələr maraqlı olduğu qədər də mübahisəlidir. O, boyun iki girişdən ibarət olduğunu açıq-aşkar sürətdə iki hissəyə ayırdığını yazır. (160,s16.)

Boyun süjet xəttində müxtəlif baxımdan müzakirə olunması və aydınlaşdırılması vacib olan bir sıra problemlərin mövcud olduğunu qeyd edən müəllif əsərin strukturu ilə bağlı problemləri işıqlandırmaq üçün ayrı-ayrı epizodları deyil, boyu ümumilikdə analiz etməyi üstün tutur. Bununla belə o, məqalənin sonunda ayrı - ayrı epizodlarla bağlı öz mülahizələrini söyləyir.

Ənənəvi nağıllarda əsas qəhrəmanın diqqət mərkəzində olduğunu və qəhrəmanın doğulması və uşaqlığı haqqında məlumat verilməsini təbii sayan müəllif boyda Təpəgözün doğulması və uşaqlığı haqqında məlumat verilməsini gözlənilməz bir hal hesab edərək, süjet xəttinin bu şəkildə inkişaf etməsini cəngavərlik əsərlərinə xas bir süjet olduğunu qeyd edir.

Boyda Təpəgözün tarixcəsinin belə geniş şəkildə təsvir olunmasını bir folklor nümunəsi üçün qeyri - ənənəvi hesab edən C.S.Mandidin fərqli olaraq V.F.Dits bunu müsbət bir hal kimi qarşılayır və elə buna görə də Təpəgözü Polifemdən daha dolğun bir obraz kimi xarakterizə edir.

C.S.Mandi öz mülahizələrini sübut etmək üçün ayrı – ayrı detalları təhlil etməklə boyun süjet xətti üçün problem hesab etdiyi məsələləri işıqlandırmağa çalışır.

Basatın həyat tarixcəsinin şərhinin tamamlanmadığını, onun uşaqlığı ilə sonrakı həyatının təsviri arasında çox böyük bir çat olduğunu, kiçik giriş hesab etdiyi epizodun (əsir diləyən qadınla bağlı epizodun) boyun başlanğıc səhnəsi kimi görünməsini və bu epizodun mənasız bir detal olmasını qeyd edən və irəli sürdüyü bir sıra dəlillərə əsaslanan müəllif belə hesab edir ki, bütövlükdə əsas giriş boya sonradan əlavə edilib.

C.S. Mandi belə hesab edir ki, boyun bu hissəsində Təpəgözün tarixcəsinin daxil edilməsinin əsas səbəbini şərhçinin bu epizodun

köməyilə boyu oğuzlarla bağlayaraq, onu “Dədə Qorqud kitabı”ndakı digər boyların sırasına daxil etmək cəhdində axtarmaq lazımdır.

Bunula belə müəllif inanır ki, üçüncü sualın cavabının tapılması, yəni nəhəngin öldürülməsindən bəhs edən bu nağılın orijinalının necə başladığını müəyyənləşdirmək mövcud problemlərin həlli üçün bir açar ola bilər. C.S. Mandi belə hesab edir ki, oğlunun əvəzinə Təpəgözə göndərmək üçün Basatdan əsir istəyən qadın əsərin orijinalında Basatın öz anası olub. (160,s20.)

Apardığı araşdırmanı dəyərləndirməyə cəhd edən C.S. Mandi bunun çox çətin bir iş olduğunu qeyd edir və etiraf edir ki, onun irəli sürdüyü fikirlər qeyri-bərabər dəyərə malikdir və ola bilsin ki, o, işində həddindən artıq xırdaçılığa yol verdiyindən irəli sürdüyü nəticələrdə öz məqsədinə nail olmasın. Müəllif ayrı – ayrı detalları araşdırmazdan əvvəl boyun süjet xətti ilə bağlı fikirlərini ümumiləşdirir. (160,s18.)

C.S. Mandi boyun süjet xətti üçün problem hesab etdiyi ayrı – ayrı detalların analizinə Basat epizodu ilə bağlı problemləri araşdırmaqla başlayır. Müəllifə görə mətnin indiki formasında Basatın tarixcəsi qeyri – münasib səslənir. O, bunu irəli sürdüyü bir sıra arqumentlərlə sübut etməyə çalışır. (160,s19.)

Müəllifin gətirdiyi bu dəlillərin izahı ilə tanış olduqda onun özünün də etiraf etdiyi kimi, həddindən artıq xırdaçılığa yol verdiyi dərhal nəzərə çarpır. Məsələ burasındadır ki, C.S. Mandinin özünün də kiçik bir roman adlandırdığı bu boyda iki qəhrəmanın, Basatın və Təpəgözün həyatı və fəaliyyəti ayrı-ayrılıqda növbə ilə şərh edilir. Bu, boyu nəhənglərin öldürülməsindən bəhs edən bu tip nağıllardan tamamilə fərqləndirir. Boyun süjet xəttindəki problemləri Basatın yeniyetmə dövrünü təsvir edən hissə ilə əlaqələndirən C.S. Mandi onun boyu sonradan salındığını iddia edir və Basatın qazavata getməsinə və uzun müddət oğuzun vəziyyətindən xəbərsiz qalmasını təsvir edən şərhin təbii səslənmədiyini irəli sürür.

Bununla belə, müəllif ümumilikdə şərhin böyük ustalıqla tərtib edildiyini etiraf edir və öz heyranlığını belə ifadə edir: “ Bu, burada mürəkkəb bir süjet yaradan məharətli bir şərhçinin əli olduğunu göstərir.

Mövcud uğursuzluqlarına baxmayaraq bu əsər qeyri-adi bir nağıl qoşma ustalığının nəticəsidir”. (160,s20.)

C.S. Mandinin əsərin süjet xətti ilə bağlı problemlərdən hesab etdiyi detallardan biri də öz oğlunun əvəzinə Təpəgözə göndərmək üçün Basatdan gətirdiyi əsirlərdən birini istəyən qadınla əlaqədardır. Onun fikrincə bu hadisənin əsərə heç bir xeyri yoxdur və oğuzun başına gələn müsibətləri Basata xəbər vermək üçün istifadə edilən bir vasitədir.

C.S. Mandinin Pəri epizodu ilə bağlı mülahizələri diqqəti çəkir: Müəllifə görə boyun süjet xəttində pəri ilə bağlı mövcud olan üç epizoddan ikisi (ikinci və üçüncü) boya sonradan əlavə olunub və bu əlavələr əsərə mənasızlıqdan başqa heç nə vermir. Müəllif boyun süjet xəttində pəridən üç dəfə danışılmasını folklor nümunələrində ən'ənəvi olaraq bir şeyin üç dəfə təkrarlanması ilə əlaqələndirir. Süjet xəttindəki məntiq bu təkrarı əsaslandırır. Belə ki, çoban pəri ilə görüşməsəydi, Təpəgöz doğulmazdı. Bu, pərinin birinci gəlişinin məntiqi olduğunu əsaslandırır. Pərinin ikinci gəlişi də zəruridir, çünki o, çobanın yanına gəlməməsəydi, çoban bu yığnağın nə olduğunu bilməzdi.

Məlumdur ki, pəri yığnağın nə olduğunu çobana dedikdən sonra oranı tərk edir. Bu zaman Təpəgöz hələ də pərdənin içərisində idi, yəni hələ “doğulmamışdı”, və pəri gələcəkdə onu qoruyacaq sehrli üzüyü ona həmin an verə bilməzdi. Deməli, oğuzdan qovulmuş Təpəgözün ölümsüzlüyünü təmin edəcək üzüyün ona verilməsi üçün pərinin üçüncü gəlişi boyun süjet xətti üçün zəruri bir gəliş idi.

C.S.Mandinin boyun süjet xətti üçün problem hesab etdiyi detallardan biri də oğuzla bağlı məsələdir. Müəllif belə hesab edir ki, üzdə oğuzla sıx bağlı olmasına baxmayaraq bu boyun, ola bilsin ki, bir vaxtlar oğuzlarla heç bir əlaqəsi olmayıb və oğuzla bağlı detallar boya sonradan əlavə edilib. Fikrini əsaslandırmaq üçün o, üç məsələni müzakirə edir.

Müəllif əvvəlcə diqqəti əsərin giriş hissəsindəki iki epizoda, çobanın qəfil aradan çıxmasına və Bayındır xanın seyrə çıxmasına yönəldir və onların köməyi ilə oğuzla bağlı detalların əsərin süjet xəttinə necə əlavə edildiyini sübut etməyə çalışır. C.S.Mandi belə hesab edir ki, mətnin çobanla bağlı şərhini çox ustalıqla düzülüb qoşulmasına baxmayaraq,

onun əsərin süjet xəttində elə bir fundamental rolu yoxdur. Müəllifə görə çobanın qorxuya düşərək aradan çıxması əsaslandırılmayıb.

C.S.Mandi Bayındır xanın öz adamları ilə gəzməyə çıxmasını və həmin yerə gəlməsini mətnin süjet xətti üçün məqbul hesab etmir. Məlumdur ki, Təpəgözün doğulması hər il baş verən köç mərasiminə təsadüf edir. Yaylağa köçməyi köçəri həyat tərzinə malik olan bir tayfa üçün ciddi mərasim hesab edən müəllif Aruzun öz camaatını və var – dövlətini başsız qoyub xanla birlikdə seyrə çıxmasını inandırıcı hesab etmir.

Bizim fikrimizcə, C.S.Mandinin yuxarıda söylədiyi dəlillər o qədər də inandırıcı səslənmir. Məlumdur ki, köç mərasimi çobanların heyvanları yaylağa aparması ilə başlanır. Təpəgözlə bağlı boyun özündə də Aruzun bir çobanının yaylağa birinci getməsi ilə bağlı məlumat verilir. Təpəgözün atasının müəllifin iddia etdiyi kimi çoban deyil, oğuz bəylərindən biri olması inandırıcı deyil, çünki yüksək əxlaqi dəyərlərə malik qəhrəmanlar kimi xarakterizə olunan oğuz bəyləri adi bir çobanın etdiyi naqis hərəkəti etməzdi. Məlumdur ki, oğuz bəyləri ova çıxanda və gəzməyə gedəndə öz adamları ilə birlikdə, böyük bir heyətlə gedirlər. Onlardan birinin suda çimən bir pəri ilə rastlaşması və ona təcavüz etməsi təbii səslənmir və əsərin özünün və Dədə Qorqud qəhrəmanlarının ruhuna yaddır. “Dədə Qorqud kitabı”nda qəhrəmanların hətta iki arvad alması haqqında da heç bir məlumat yoxdur. Müəllifin Aruzu aşağı mövqeyə mənsub olan bir şəxs kimi xarakterizə etməsi və onun Bayındır xanla seyrə çıxmasını qeyri – təbii hesab etməsi də düzgün deyil. Əvvəla Aruz adlı – sanlı oğuz bəylərindən biridir, Dış oğuzun başçısıdır və Qazan xanın dayısıdır. Elə buna görə də onun seyrə çıxan Bayındır xanı müşayət etməsində qeyri – adi heç nə yoxdur. Eləcə də müəllifin boyu Dədə Qorqud boylarının sırasına salmaq üçün çobanı əsərdən çıxararaq Aruzu süjet xəttinə salması ilə bağlı fikri də özünü doğrultmur. Əvvəla, çobanın özü də oğuzla bağlı bir personajdır, onun bir nümayəndəsidir, əsərdə deyildiyi kimi, Aruzun çobanıdır. İkincisi Aruzun Bayındır xanın dəstəsi ilə məlum yerə gəlməsi, onların Təpəgözü tapması və Aruzun saxlayıb böyütmək üçün Təpəgözü xandan istəməsi çox böyük ustalılıqla şərh olunur və əsərin süjet xəttinin

məntiqi davamına təminat verir. Bizim fikrimizcə müəllifin bu iddiaları qısqançlıqdan irəli gəlir və özünün də etiraf etdiyi kimi dünya folklor ən'ənlərinin ən gözəl xüsusiyyətlərini özündə təcəssüm etdirən bu boyun bəzi detallarının orijinal olmamasını və boyun saxtalaşdırılmasını sübut etmək üçün etdiyi əsassız cəhdlərdir.

C.S. Mandi Basatın adının qoyulması mərasiminin digər boylardakı ad qoyma mərasimlərindən fərqləndirdiyini söyləyir.

Lakin müəllifin bu iddiası da özünü tamamilə doğrultmur, çünki şirin yanında böyüyən Basat öz hünəri ilə başqalarından fərqlənir və onun qeyri – adi davranışları oğuzu da heyretə salır. Müəllifin özünün də etiraf etdiyi kimi, o, qəhrəman olmaq üçün böyüyür və elə buna görə də göstərdiyi hünərə görə Dədə Qorquddan Basat adını alır.

C.S. Mandi boyun sonluğun da açıq – aşkar şəkildə bir oğuz əhval – ruhiyyəsinin hökm sürdüyünü və bunların nağılı bir oğuz boyu kimi xarakterizə etdiyini qeyd edir. Lakin əsərin sonluğunun Homer hekayələri ilə səsləşdiyini əsas tutaraq müəllif onu əsərə sonradan edilmiş bir düzəliş hesab edir. O, Basatın Təpəgözü diz çökməyə məcbur etməsinin inandırıcı səslənmədiyini, nəhəngin öldürüldüyü səhnənin çox uzadıldığını və bunun nəticəsində hadisələr arasında məntiqi əlaqənin itməsini əsas götürüb boyun bu hissəsinin şərhinin ciddi şəkildə zəif olduğunu qeyd edir. Bununla belə, bu zahiri oxşarlığa baxmayaraq, boyun bu hissəsinin Homer hekayələrinin təsiri ilə yazıldığına inanmayan müəllif yazır: “ Boyun bu hissəsinin Homer nağıllarına çox oxşamasına baxmayaraq, mən onun Odisseylə hər hansı bir əlaqəsinin olmasına, bir anlığa da olsa, inanmıram. Burada baş vermiş hadisə isə hər iki şərhçinin eyni şeyi etmək üçün eyni şəraitdə olmuş olmasıdır. Türk şərhçi boyun sonluğunu ritorik bir şəkildə kulminasiya nöqtəsinə qaldırmış və beləliklə, onda Odisseydəki ritorik təsiri yaratmağa nail olmuşdur”. (160,s23.)

Basatın Təpəgözü bu şəkildə öldürməsinin şərhinin böyük ustalıqla, həm də əsasdırılaraq düzülüb – qoşulmasını söyləyən P.Mirabil yazır: “Burada həm boyu, həm də kitabdakı digər boyları əlaqələndirən məntiqi bir ardıcılıq var. Basat Təpəgözü gözündən mərhum edərək onu əvvəlki vəziyyətinə - heyvani durumuna qaytarır! Basat da qoçun

dərisini geyinməklə özünü ilk vəziyyətinə, şir “oğlu” olduğu vəziyyətə, yəni heyvani vəziyyətə gətirir. Bu vəziyyətdə o, Təpəgözlə yalnız bərabər səviyyəli bir şəxs kimi vuruşmayacaq (nəhəngin gözü kordur), eləcə də onları “ qardaş” kimi bir araya gətirən eyni əsaslarla vuruşacaq. Qardaş qardaşı öldürəcək, qoç əjdahanı, pələngi, şiri öldürəcək.” (161,s257.)

Bir sıra xalqların, o cümlədən rus, yuqoslav, fin xalqlarına aid olan qəhrəmanlıq dastanlarının özəlliklərindən bəhs edən bir məqaləsində Feliks J. Oinas yazır ki, qəhrəmanlıq dastanları adi insanların sahib olmadıqları igidlik və cəsarətlə gerçəkləşdirilən olayları anladır. Bu olaylar ölkənin daxili və xarici düşmənlərinə qarşı gerçəkləşdirilir. Qəhrəmanlıq dastanlarında əsas qəhrəmanın qarşılaşdığı varlıqların gücü bilərəkdən inanılmaz dərəcədə şişirdilir. Ənənəvi olaraq qəhrəmanın təmsil etdiyi xalq bu nəhənglərin qarşısında məğlub duruma düşür və əsas qəhrəman təkbaşına ona qalib gələrək öz xalqını üzləşdiyi bu fəlakətdən xilas edir. “Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy” da da hadisələr bu şəkildə cərəyan edir. Basat özündən qat – qat güclü olan, dəfələrlə cəsur oğuz qəhrəmanlarını sarsıdan, onları təzminat verməyə məcbur edən Təpəgözə öz ağılının və igidliyinin sayəsində qalib gəlir.

Müxtəlif xalqlara aid olan folklor nümunələrində ən çox yayılmış mifik obrazlardan biri də adama oxşayan tək gözlü nəhənglərlə bağlıdır. Bu mifik obraz zaman – zaman ağız ədəbiyyatı ilə məşğul olan yüzlerce tədqiqatçının diqqətini özünə cəlb etmiş və onlar bu məsələ ilə bağlı mülahizələr söyləmişlər. Bizim üçün maraqlı olan budur ki, bu miflə bağlı mübahisələr məhz “Dədə Qorqud kitabı”nın tapılmasından sonra başlayır və bugün də davam etməkdədir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu miflə bağlı fikirlər birmənalı deyil. Bu məsələ ilə bağlı ilk tədqiqatlar “Dədə Qorqud kitabı”nın ilk araşdırıcılarından birinci olan H.F.Ditsin adı ilə başlayır. Təpəgöz obrazını Homer hekayələrindəki Polifem obrazı ilə bütün incəliklərinə qədər müqayisəli şəkildə təhlilə cəlb edən müəllif belə qərara gəlir ki, əsərin türk variantı orijinaldır və Odisseydəki əhvalatlar çox güman ki, “Dədə Qorqud kitabı”ndan alınmışdır.

Bu miflə bağlı sonrakı tədqiqatlar V.Qrimin və onun O.Həkmən, D.Peyic kimi ardıcıllarının adı ilə bağlıdır. V.Qrim və onun məktəbinin

nümayəndələri belə hesab edirlər ki, “Dədə Qorqud kitabı”ndakı Təpəgöz obrazı ilə Homer hekayələrindəki Polifem eyni bir mənbədən götürülüb.

Üçüncü qrup tədqiqatçıların fikrincə bu şərikli motivlərin vətəni Şərqdədir. Bu fikrin tərəfdarlarından olan Smit Tompson və Conas Beyliz tərəfindən yazılmış “Hindistan nağıllarının motiv və növ göstəricisi” adlı əsərdə və Artur Veylinin ingilis dilinə tərcümə etdiyi “Monqolların gizli tarixi” adlı kitabda Şərqdə, xüsusilə Qafqazda Təpəgöz və onun oxşarı olan digər nəhənglər haqqında çoxlu nağılların mövcudluğu qeyd edilir. Bu fikrin nümayəndələri, eləcə də dünya folklor nümunələrinin Q.N.Potanın, V.M.Jirmunski kimi görkəmli araşdırıcıları belə hesab edirlər ki, Təpəgöz kimi nəhənglərdən bəhs olunan motivlər əvvəlcə Şərqdən Qərbə və sonra Qərbdən Şərqə keçib.

Orta Asiya, Sibir və Şimali Qafqaz xalqlarının folklorunda təkgözlü nəhənglər haqqında geniş material toplandığını əsas götürən Xəliq Koroğlu Təpəgözlə bağlı əfsanənin qədim oğuzlarla bağlı olduğunu və Oğuzların Kiçik Asiya və Zaqafqaziyaya gəlməsindən əvvəl yaratdığını qeyd edərək yazır “Beləliklə, Oğuz Siklopu olan Təpəgöz obrazının “Odyssey” Polifeminin təsiri altında yarandığına inanmaq çətindir. Doğrudur ki, Oğuzlar VII-VIII əsrlərdə Bizans ilə sıx əlaqələr saxlamışdır. Ancaq məsələ eposun müxtəlif xalqlarda tipoloji oxşarlıqlarının olduğunu göstərir. Unutmaq olmaz ki, Herodat təpəgözlü nəhəng haqqında rəvayətin Yunanıstana Şərqdən gəldiyini yazır.” (60, s.298)

Dünya xalqlarının ağız ədəbiyyatında işlənmiş müştərək motivlərin oxşarlığının başlıca səbəbini onları yaradan xalqların oxşar həyat tərzində axtaran, Təpəgözün mifik və ya ictimai bir varlıq olmasını aydınlaşdırmağa can atan P.Mirabil onu dastan üçün zəruri, düşünülmüş bir obraz hesab edərək yazır: “ Və hətta siklop nağılı yunan və ərəb mənbələrindən “alınmış” olsaydı belə, onun alınması çox vaxtında edilmiş bir “seçim”dir. Dastan müəllifinin vaxtında etdiyi və ictimai ehtiyaclara uyğunlaşdırılmış, tərbiyəvi əhəmiyyət kəsb edən elə bir seçim ki, onun vasitəsi ilə oğuz ozanı sanki təkrar – təkrar öz dinləyicilərinə onları gözləyən gələcək fəlakət haqqında xəbərdarlıq etmək istəyir”. (161,s30.)

Təpəgöz və Polifem epizodlarını müqayisə edən K.Abdulla bu iki epizodun zahiri oxşarlığına baxmayaraq, bir - birindən fərqləndiyini və Təpəgözün fəaliyyətinin daha çox ictimai mahiyyət daşıdığını vurğulayır: “Onların insan cəmiyyəti ilə əlaqələri mürəkkəb şəkildə qurulur, birmənalı deyil. Onlarla mübarizə əslində qurtuluş mübarizəsi də adlandırıla bilər. Bir halda bu bütöv cəmiyyətlə, toplumla bağlı qurtuluşdur, digər halda fərdlə. Oğuz cəmiyyətini Təpəgözdən qurtuluş gözləyir, Odisseyi təpəgöz Polifemdən”. (4,s211.)

Türk və cənubi slavyan xalqlarının qəhrəmanlıq dastanlarının qarşılıqlı əlaqəsini tarixi – tipoloji və tarixi – geneoloji baxımdan araşdıran C.Nağıyev, V.M.Jirmunskinin “müxtəlif xalqların folklorunda bir sıra mövzular, motivlər və süjetlər mövcuddur ki, onlar arasında oxşarlıq müəyyən ictimai və mənəvi şəraitin inkişafı ilə bağlıdır” fikrinə əsaslanaraq motivlərin ümumbəşəri mahiyyət daşıdığını qeyd edir və folkloradakı və əsasən müxtəlif xalqların qəhrəmanlıq eposlarındakı oxşarlığı bu xalqların həyat tərzindəki müəyyən qanunauyğunluğun nəticəsi hesab edir. (143,s31.)

Məsələnin başqa qoyuluşu da var: Hind-Avropa “qəhrəmanlıq əsrləri”nin saxlanmış hind, yunan, german epik dastanları ilə Şumer qəhrəmanlıq dastanları arasında forma və məzmunca xeyli bənzərlik görünən S.N.Kramer yazır: “Təsəvvür etmək çətindir ki, belə özünəməxsus üslub və formaya malik janr-epik poeziya müxtəlif ölkələrdə və ən müxtəlif dövrlərdə tamam müstəqil şəkildə törəmiş olsun. Bir halda ki ən qədim qəhrəmanlıq dastanları Şumerdə yaranıb, hesab etmək olar ki, epik poeziyanın vətəni İkiçayarasıdır.” Yəni Avropa və Asiya qəhrəmanlıq dastanları görünən və görünməyən tellərlə həmin coğrafiyaya bağlanır. Eyni ilə çoxlu səsləşmələri olan Dədə Qorqud dastanlarını da həmin ümumbəşəri mənbədən təcrid etmək olmaz. Beləliklə də, buradakı hadisə və lövhələri mif tipindən, nağıl gözlənməzliyindən “təmizləmək” mümkün deyil. Deməli: Dədə Qorqud süjetləri Şumer dərinliyinə getdiyinə, mif və nağıl başlanğıcına bağlandığına görə hadisələrdə fantaziya məntiqi müəyyən, bəlkə də, mühüm rol oynayır və buna görə də, “Kitab”ımızın boylarında nə isə bir çatışmazlıq, uyğunsuzluq, qeyri-təbiilik, qeyri-inandırıcılıq görmək özünü doğrultmur.

“Dədə Qorqud kitabı” dünya dastan ənənələrinin ən gözəl xüsusiyyətlərini özündə təcəssüm etdirən bir sənət nümunəsidir. Bu kitab konkret bir zamanın və konkret bir məkann məhsulu deyil. Kitabdakı motivlər və süjetlər üzləşdikləri məhrumiyyətlərə üstün gəlmək üçün mübarizə aparan, bu zaman fərqli düşüncəyə malik yeni sivilizasiyalarla təmasda olan, qarşılaşdıqları toplumlara nəyisə verən və onlardan nəyisə alan bir xalqın sağ qalmaq və qalib gəlmək üçün apardığı mücadiləni təcəssüm etdirən motiv və süjetlərdir: Kitabdakı oğuz ənənələrinin türk xalqlarının, eləcə də Avropa xalqlarının folkloruna ciddi şəkildə təsir göstərdiyini və onların formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynadığını vurğulayan Əli Yakıcı öz fikrini əsaslandırmaq üçün Helmut de Boorun aşağıdakı sözlərini diqqətə çatdırır: “Atilla ilə birlikdə yaşadıkları coğrafiyadan köç edərək Avropanın içərilərinə qədər gələn ozanlar başda o günkü Alman topluları olmaqla, təmasda olduqları xalqların folkloruna təsir etmiş, onların yaradıcılığında ozan tipli şeir söyləmə adətlərinin formalaşmasında mühüm rol oynamışlar. Almanların “Nibelunq dastanları”, “ Dietriç” və digərləri bunun örnəkləri olmuşlar.

“Dədə Qorqud kitabı” na xas olan ozan ənənələrinin böyük bir coğrafiyada yaşayan xalqların ağız ədəbiyyatına göstərdiyi təsirlə bağlı, eləcə də kitabın dünya mədəniyyətindəki mövqeyi haqqında söylənilən bu kimi faktlar ümummilli liderimiz Heydər Əliyev cənablarının “Kitab”ımız haqqında söylədiyi aşağıdakı fikrin nə dərəcədə ibratamız olduğunu bir daha təsdiq edir: Azərbaycan xalqının tarixinin, etnik yaddaşının, arxaik təkürünün güzgüsü olan “Kitabi-Dədə Qorqud” nitqimizin, dilimizin, mədəniyyətimizin, ruhumuzun nəğməsi kimi də böyük mədəni – estetik əhəmiyyət kəsb edir. Kitab elə bir qüdrətə malikdir ki, özündən sonra gələn söz sənətimiz, yazılı ədəbiyyatımız onun təsirindən kənarda qala bilməmişdir.

Ədəbi ictimaiyyətə artıq məlum olan bütün bu faktları bir daha xatırlatmaqda məqsədimiz C.S.Mandinin boyun süjet xətti ilə bağlı söylədiyi mübahisəli mülahizələrinə aydınlıq gətirməkdir. Boyun süjet xəttində bir sıra nöqsanlar olduğunu və bu nöqsanların boya Polifem epizodunun əlavə edilməsi nəticəsində yarandığını iddia edən

C.S.Mandi boyun indiki mətninin saxtalaşdırmaya məruz qaldığını sübut etməyə çalışır, lakin öz mülahizələrini isbatlamaq üçün irəli sürdüyü arqumentləri ilə nəinki başqalarını, heç özünü də inandıra bilmir.

Ağız ədəbiyyatının hər bir nümunəsi kimi “Dədə Qorqud kitabı” da zaman – zaman dəyişikliyə məruz qalıb. Lakin boyun hər hansı bir saxtalaşmaya məruz qalması ilə bağlı söylənilən fikirlər bunu söyləyən müəllifin sübutlara əsaslanmayan subyektiv fikridir.

Hər bir tədqiqatçının tədqiq etdiyi işlə bağlı irəli sürdüyü mühakimələrin dəyəri onun bu işlə bağlı biliklərinin dəyəri ilə ölçülür. Məqalədən, eləcə də verdiyi izahatlardan aydın olur ki, C.S.Mandi Şərq və Qərb dastan yaradıcılığına dərinədən bələd olan bir folklorşünasdır. “Dədə Qorqud kitabı”nın Avropadakı araşdırıcılarının öz tədqiqatlarında C.S.Mandiyə dəfələrlə müraciət etmələri də bunu sübut edir. Lakin belə bir tədqiqatçının Təpəgöz boyu ilə bağlı söylədiyi ziddiyyətli fikirlər təəccüb doğurur və belə deməyə əsas verir ki, boyun süjet xəttində nöqsanlar axtarmaqda müəllifin əsas məqsədi artıq qeyd edildiyi kimi, bu nöqsanların köməyi ilə Polifemlə bağlı epizodların boya sonradan əlavə edildiyini sübut etmək və bununla la boyun mətninin orijinal olmadığını ortaya qoymaq olmuşdur.

Sonda onu da qeyd etmək istərdik ki, “Dədə Qorqud kitabı” nə Nizaminin “İsgəndərnamə”sidir, nə də Füzulinin “Leyli və Məcnunu”. O, heç Şekspirin “Hamlet”i də deyil. Ümumbəşəri ideyalarına və özünə-xas, təkrar olunmaz bədii gözəlliklərinə baxmayaraq, bu əsərlər yalnız bir nəfərin, öz müəlliflərinin təfəkkürlərinin məhsuludur və əsasən onların subtektiv fikirlərini ifadə edir. “Dədə Qorqud kitabı” isə gündoğandan günbatana qədər geniş bir ərazidə yaşayan, zaman – zaman dünya xalqlarına necə yaşamağı öyrədən, onların taleyini müəyyənləşdirən, öz tarixini öz qılıncı ilə yazan böyük bir xalqın türkün əsrlər boyunca düzüb-qoşduğu və Dədəmiz Qorqudun söylədiyi müqəddəs bir kitabdır. “Bu kitabın ölçüsü, nizamı ilahi kitablarda olduğu kimi dəqiq və təkrarsızdır. Ən tələbkar üslubçu burada bir sözün yerini dəyişdirə bilməz. Dəyişdirər, ancaq nizam pozular, dəqiqlik itər, sözlərin ölçülü-biçili əlaqəsindən yaranan məntiqi emosional vəhdətin nizamı sarsılar.

Burada məntiqi, estetik və qrammatik tələblərin münasibəti yüz ölçülüb, bir biçilib.” (49,s213.)

Orta əsrlərin ən qiymətli sənət əsərlərindən biri olan belə bir kitabın ingilis dilinə gec tərcümə edilməsini etinasızlıq və səhlənkarlıq hesab etməyən və bunu dastanın özünün taleyi ilə əlaqələndirən Faruk Sümər, Ahmet Uysal və Vorren Volker 1972-ci ildə əsəri ilk dəfə tam şəkildə ingilis dilinə tərcümə etmişlər(166)

Tərcüməçilər DQK haqqında geniş “Ön söz” yazmış və kitabın sonunda dastanla bağlı tarixi hadisələr, yerlər və şəxsiyyətlər haqqında izahlar vermişlər.

“Ön söz”də onlar oğuzların mənşəyi, yaşadıkları yerlər və münasibətdə olduqları xalqlar haqqında məlumat verməklə dastanın yaranma yeri, tarixi, dili və sair xüsusiyyətləri haqqında fikir söyləməyə çalışırlar.

Dastandakı hadisələrin X-XI əsrlərdə baş vermiş tarixi hadisələrlə əsləşdiyini söyləyən müəlliflər DQK haqqında ilk dəfə məlumat verən ərəb tarixçisi Əbu Bəkr əd-Dəvadariyə əsaslanaraq kitabın ikinci variantı yazılmamışdan əvvəl “Oğuz Kitabı”, “Oğuz sənədləri” və ya “Oğuz əfsanələri” kimi müxtəlif başlıqlar altında yazılan və böyük şöhrət tapan bir “Oğuznamə” nüsxəsinin mövcud olduğunu göstərmişlər. (166, s.XII)

Dastandakı xarakterlər və hadisələr haqqında fikir söyləməyə çalışan müəlliflər yazırlar: “Kitab”da oğuzların yaşadıkları dövrdə baş vermiş əhəmiyyətli tarixi hadisələrdə iştirakına dair heç bir işarə yoxdur. Əksər dastanlar kimi DQK da əsasən bədii ədəbiyyatdır, lakin dastanlar oğuzların ilk illərdəki həyat tərzini elə gözəl təsvir edir ki, onlar ictimai və mədəni-tarixi sənədlər hesab edilməlidir(166, s.XXV)

Dastan müəllifinin şəxsiyyətindən danışarkən tərcüməçilər Dədə Qorqudu mübahisəli xarakterlərdən biri hesab edərək yazırlar: ”Bədii üslub baxımından dastanın müəllifinin Dədə Qorqud olması inandırıcıdır. Bir surət kimi də, o, zəif əlaqədə olan boyları bir-biri ilə bağlayır, onun şərhləri boyların skeletini təşkil edir. Ən əsası budur ki, Bayat tayfasından olan Dədə Qorqudun tarixi şəxsiyyət kimi varlığına aid kifayət qədər sübutlar var”.(166, s.XIX) Lakin DQK-nın əksər boylarının və ya hər hansı birinin belə bir şəxsiyyət tərəfindən

yazılmasına şübhə edən müəlliflər bütün həqiqi dastanlar kimi DQK-nın da bir neçə sənətkarın uzunmüddətli məhsulu olduğunu söyləyirlər.

Dastanların forma və üslubundan danışarkən tərcüməçilər sənətkarlıq baxımından hər bir boyun bitkin olmasına baxmayaraq, 12 boyun hamısının xarakterlərinin ümumiliyinə, mövzusunə və quruluşuna görə bir-biri ilə bağlı olduğunu vurğulayırlar. Onlar DQK-nın nəslə şerin vəhdətindən ibarət olduğunu və nəsr hissəsində poetik ruhun güclü olduğunu qeyd edirlər. Dastanın bir vaxt ozanlar tərəfindən söylənməsini əsas götürən tərcüməçilər onun orijinalının tamamilə şerlə yazıldığını güman edirlər.(166, s.XX)

Çox təəssüf ki, F.Sümər və həmkarları tərəfindən edilmiş bu tərcümədə biz DQK-na xas olan qeyri-adi poetik ruhu, yaradıcılıq möcüzəsini görmürük. Nəcib bir məqsədlə, böyük bir işin icrasına başlayan tərcüməçilər olduqca sərbəst olmuş, ayrı-ayrı sözləri, ifadə və cümlələri yanlış tərcümə etmiş, eposa xas olan ritmi, yüksək poetik ruhu, üslubu qoruyub saxlaya bilməmiş və bütövlükdə onun ruhuna xələl gətirmiş DQK-nın məşhur araşdırıcılarından Orxan Şaik Gökyay bu tərcümə ilə bağlı yazır: “Hər halda dastanı öz dilində danışdırmaq, öz dilində yazmaq lazımdır, yoxsa kitabın havasından çox şey itirmiş olarıq. Bu tərcümədə isə dastan dili dediyimiz anlayışdan bir şey görmürük.”(99, s. 210-217)

Kifayət qədər sərt yanaşma olsa da, O.Ş.Gökyayın dastanın adekvat tərcüməsi ilə bağlı tələbini haqlı saymamaq olmaz. Türk dilinin başqa dillərə nisbətən daha ahəngdar, daha məlahətli olduğunu və bu dildə yazılmış bir sənət əsərini başqa dildə, o cümlədən, ingilis dilində səsləndirməyin çətinliyini dərk edən tərcümənin müəllifləri yazırlar: “Türk dilində yazılmış bütün şerlərə xas olan səs harmoniyasını ingilis dilində verməyə cəhd olunmayıb. Sait səslərinin ahəngdarlığına, fellərinə məxsus sonluqlara və ahəngdar şəkilçilərinə görə türk dili ingilis dilindən daha məlahətlidir. Bu məlahəti ingilis dilində saxlamaq üçün çoxsaylı son qafiyələr və eləcə də, daxili qafiyələr işlətmək lazım idi. Bunlar edilsəydi, misralar (şeri quran sintaqmlar–S.Ə.) kiçildilər və pis şerlər alınardı. Biz şer nümunələrini sətrlərin uzunluğunu nəzərə

almadan və ritmi ayrı-ayrı hissələrdə saxlamağa çalışaraq sərbəst şerlə tərcümə etməyə çalışmışıq". (166, s.XXI)

Müəlliflər DQK-nın dünyanın bir sıra dillərinə tərcümə olunduğunu, dünya şöhrətli folklorşünasların tədqiqat obyektinə çevrildiyini və onun öyrənilməsinin elmi məktəb səviyyəsinə qaldırıldığını qeyd edirlər. Fikrimizcə, bütün mövcud nöqsanlarına baxmayaraq, əsəri ingilis dilinə ilk dəfə tam şəkildə tərcümə etdiklərinə görə müəlliflərin zəhmətini yüksək qiymətləndirmək lazımdır. Bu tərcümə dastanın ingilis dilli oxucular arasında tanınmasında əvəzsiz rol oynamışdır. Ə.Uysal, F.Sümer və V.Volkerin tərcüməsi sərt tənqidlə üzləşsə də, nəzərə alınmalı ki, bu ilk təşəbbüsdür və türk dastan dilinin səs, intonasiya, ahəngdarlıq və s. poetik çalarlarını ingilis dilinə çevirmək ortaya kifayət qədər ağır problemlər çıxarmışdır. Nəzərə alsaq ki, tərcümə dilin dünyagörüşüdür, başqa sistemli dildəki abidəni öz dilində yenidən yaratmaqdır, onda ingiliscəyə ilk tərcümənin problemləri də təsəvvür edilə bilər. Onu da qeyd edək ki, bəhs etdiyimiz tərcümədə bilgi-informasiya, məzmun planı əsas götürülmüşdür və burada hərfi tərcümə planı üstünlük təşkil edir.

DQK-nın ingilis dilinə ilk tərcüməsindən sonra "Dədə Qorqud Kitabı" qısa bir müddətdə daha iki dəfə ingilis dilinə tərcümə edildi.

DQK-nın ingilis dilinə ikinci və daha uğurlu tərcüməsi Ceoffri Luisə məxsusdur.(157)

Ceoffri Luis 1920-ci ildə Londonda anadan olub. O, universitet kollecində və Oxfordda Müqəddəs Con Kollecində təhsil almışdır. Beş il yaxın şərqdə hərbi xidmətdə qulluq etdikdən sonra Oksforda qayıdıb ərəb və fars dillərini öyrənib. O, türk dilini müstəqil öyrənib. 1950-ci ildə o, doktorluq dərəcəsi alıb və həmin ildən türk dilindən mühazirələr oxuyur.

Onun digər kitabları aşağıdakılardır: "Türkiyə" (1955), "Həqiqətin tarazlığı"(1957), "Türk dilinin qrammatikası" (1967).

Doktor Luis Müqəddəs Antoni kollecinin elmi şurasının üzvüdür və Oksford universitetində türk dilindən mühazirələr oxuyur.

Türk, ərəb və fars dillərini dərinlən bilən, bir müddət Yaxın Şərqdə işlədiyi üçün bu ərazidə yaşayan xalqların adət-ənənələrinə və tarixinə

bələd olan C.Luis 1974-cü ildə dastanı ikinci dəfə, həm də çox böyük uğurla ingilis dilinə tərcümə etmişdir. Dastanın hər iki əlyazmasından məharətlə istifadə edən və özünün dediyi kimi “daha mükəmməl hissəni” həssaslıqla seçməyə çalışan C.Luis tərcümə zamanı nə ifrat sərbəstliyə yol vermiş, nə də hərfi tərcüməyə arxalanaraq quru bir tərcümə işini başa çatdırmışdır. Şərq və Qərbin qədim dastanlarına yaxşı bələd olan C.Luis ingilis dilinin zənginliklərinə istinad edərək xalqımızın bu böyük mənəvi sərvətini dünyanın ən geniş yayılmış dilində böyük oxucu auditoriyasına təqdim etməklə ədəbiyyatımıza əvəzsiz xidmət göstərmişdir. Tərcümənin orijinala müqayisəsi göstərir ki, C.Luis dastanın dilini və üslubunu diqqətlə tədqiq etmiş, əsərdə cərəyan edən orta əsrlər tarixini öyrənmiş, dastan haqqında yazılmış elmi-tədqiqat işlərini araşdırmış və tərcümə işinə böyük məhəbbət və məsuliyyət hissi ilə girişmişdir.

Sələfləri kimi, C.Luis də öz işinə ön söz yazmışdır. Dastan haqqında yazdığı “Ön Söz”də oğuzların tarixinə, dastanın yaranma yerinə, dilinə, tarixinə dair olduqca maraqlı və orijinal fikirlər söyləyən C.Luis bəzi mübahisəli məsələlərə də toxunmuşdur.

Oğuzların kimliyi ilə bağlı fikir söyləyən müəllif tarixi faktlara əsaslanaraq onların Altay dağlarından Anadolu vadilərinə qədər uzun bir yol keçdiyini, bir xalq kimi, həm də qüdrətli imperiya yaradan bir xalq kimi formalaşdığını yazır.

Monqolustan və Sibir ərazilərində tapılmış qədim türk abidələrinə - Orxon-Yenisey yazılı kitabələrinə əsaslanan müəllif “oğuz” və “türk” adlarının bəzən bir-biri ilə müharibə edən, bəzən də ümumi düşməne qarşı müttəfiq olan ayrı-ayrı tayfaların adı olduğunu göstərir. Dastandan götürdüyü “Oğuz zamanında belə bir qayda vardı ki, bir gənc kişi evlə-nərkən ox atar və ox hara düşərsə orada o, bəylik çadırını qaldırardı”, “Oğuz bəyləri arasında yalan yox idi”, “Oğuz zamanında Qanlı Qoca deyilən bir adam var idi” kimi nümunələrə əsaslanan C.Luis yazır: “boylar mövcud formalarına salındığı vaxt oğuz türklərinin özlərinin arasında “oğuz” termini tədricən “türkmən” sözü ilə əvəz olunmağa baş-layıb və bu proses XIII əsrin əvvəllərinə qədər tamamlandı.” (157 s.9)

Müəllif boylardakı İslam çalalarına baxmayaraq, onların çox qədim adətlərlə dolu olduğunu və onların bəzilərinin türklərin şaman ayinlərini icra etdikləri bir dövrə təsadüf etdiyini yazır.

“Dədə Qorqud Kitabı”nda şaman və islam əxlaqının paralel şəkildə mövcud olmasını oğuzların müxtəlif dövrlərdə yaşadıkları həyat tərzi ilə əlaqələndirən müəllif yazır: “İslam çalalarının islamdan əvvəl yaranmış bu boylara sonradan əlavə edildiyini görmək üçün elə də araşdırma aparmağa ehtiyac yoxdur. Boylarda düşməyə “kafir” deyirlər və qəhrmanlar çətinliyə düşdükdə Məhəmməd peyğəmbərə salavat çəkir və müsəlman rituallarını icra edirlər. Lakin boylarda adi vəziyyətlərdə onların bu kimi ayinləri icra etmələrini göstərən heç bir dəlil yoxdur. Onlar təkarvədlidirlər, əksər müsəlmanlardan fərqli olaraq at əti yeyirlər, çaxır və kımıs içirlər. Boylardakı bəzi islam adətləri və inancları ilə bağlı onlarda kifayət qədər məlumatlar yoxdur.”(157 s.12)

Müəllif Dədə Qorqudun şəxsiyyətindən danışarkən onun həqiqi bir şəxs olub-olmaması ilə bağlı məsələnin dərinliyinə varmağa ehtiyac görmür. O, fikrini onunla əsaslandırır ki, Dədə Qorqudun varlığını inkar edən heç bir dəlil yoxdur. Tarixçi Rəşid əd-dinin (1318-ci ildə vəfat edib) Dədə Qorqud şəxsiyyəti haqqında verdiyi məlumatları, Qazaxıstan ərazisində yerləşən Korkut şəhərinin yaxınlığında, eləcə də Dərbənd şəhərində onun qəbrinin olmasını əsas götürən müəllif onun varlığını inkar edən bir dəlil olmadığını yazır.

Adı kitab verilmiş Dədə Qorqudun dastanların yeganə müəllifi olub-olmaması ilə bağlı olaraq C.Luis yazır: “12 boyun dördündə aydın şəkildə deyilir ki, Dədə Qorqud “bu oğuz boylarını düzüb qoşmuşdur”. Digər tərəfdən, boyların indiki halı belə bir fərziyyəni təsdiqləyir ki, bunlar onun qoşduğu ilk variantdır. Boyların axırıncı paraqrafları bunu deyir. Dədə Qorqud əksəriyyətində özünün də iştirak etdiyi hadisələri təsvir etməklə düzüb-qoşmuşdur. Lakin boyların yarısında kiçik fərqlə “hanı dediyim bəy ərənlər, əcəl aldı, yer gizlədi” şer parçası ilə başlayan bir hissə var və bu bizə onu deyir ki, bunlar Dədə Qorqudun sözləri ola bilməz.(157s.13)

Müəllif kitabın kim tərəfindən və nə zaman tərtib edildiyini müəyyənləşdirməyin asan bir iş olmadığını qeyd edərək yazır: “Çox

güman ki, XIII əsrin əvvəllərində qısaldılaraq bu günkü şəkllə salınmış bu əsərin tarixi daha qədimlərə gedir”. (157 s. 3.)

C.Luis bəzi tədqiqatçıların dastanda adları çəkilən qəhrəmanları tarixi şəxsiyyətlərlə əlaqələndirib onun tarixini müəyyənləşdirməyə çalışdıqlarını yazır və əsərdə adları çəkilən qəhrəmanları tarixi şəxsiyyətlərlə eyniləşdirməyin və buna əsaslanıb əsərin tarixi ilə bağlı fikirlər söyləməyin inandırıcı olmadığını yazır. “Kaş biz kitabdakı hər hansı bir xarakterin hər hansı bir şəxsiyyətlə müsbət əlaqəsini açıq şəkildə müəyyənləşdirə biləydik. Təəssüf ki, bunu etmək qeyri-mümkün görsənir. Məsələn, Bayındır real bir tarixi şəxsiyyət hesab oluna bilər, lakin bununla bağlı bizim əldə etdiklərimiz yalnız saysız-hesabsız rəvayətlərdən və bir Osmanlı tədqiqatçısının onun Nuh peyğəmbərin beşinci nəslindən bir şəxs olması ilə bağlı söylədiyi əfsanədən ibarət olacaq. Biz əsərin tarixini müəyyənləşdirmək üçün ondan bir qarmaq kimi istifadə edə bilmərik. Bu eynilə XVII əsrdə yaşamış bir tarixçinin Salur qazanın Peyğəmbərdən 300 il sonra yaşaması ilə bağlı söylədiyi fikrə də şamil edilə bilər, lakin bunu bilməyə imkanımız yoxdur”. (157 s. 16.)

Müəllif Trabzon hakiminin qızı Selcan xatunu alan Xan Turalını Ağqoyunlu sərkərdəsi Tur Əlinin oğlu Kutlaqla eyniləşdirməyin doğru olmadığını və X əsrin ortalarında yaşamış bir cüt ər-arvadın Peyğəmbər zamanında yaşamış Dədə Qorqudla eyni bir nağıla qoyulmasının əğlabatan olmadığını yazır.

Dastanın bəzi tədqiqatçıları DQK-da Qalın Oğuz elinin başında Bayındır xanın durmasını Ağqoyunlu dövləti zamanında baş vermiş hadisələrin nəticəsi ilə əlaqələndirirlər. C.Luis Dədə Qorqud dastanlarının Ağqoyunlu xanədanlığı dövründə, onların hökmranlığı altında düzülüb qoşulduğuna da inanmır. O, dastandakı Bayındır xanla Ağqoyunlu sultanı Bayındır xanı eyniləşdirməyin düzgün olmadığını qeyd edir: “Bunun doğrulunu inkar edən məsələ bundan ibarətdir ki, Ağqoyunlu şəcərəsində Bayındır xanın atasının adı Gök Xandır, onun atasının adı da Oğuz xandır. Bizim kitabımızda isə onun atasının adı kimliyi bilinməyən Qam Gandır.”(157,s.19)

Bu baxımdan DQK-nın Avropadakı son dövr tədqiqatçıları arasında P.Mirabilin kitabla bağlı söylədiyi orijinal fikirləri və mülahizələri maraqlıdır. Dastandakı əhvalatların və xarakterlərin gerçək tarixlə bağlılığını aydınlaşdırmaq üçün orta əsrlər tarixinə ötəri nəzər salan müəllif digər türk tayfaları və şimali alman tayfaları ilə müqayisədə oğuzların oynadığı tarixi rolun daha əhəmiyyətli olduğunu qeyd edərək yazır: “Bu xalqa məxsus, on iki boydan ibarət olan bu dastan mərkəzi Asiyanın, Orta Şərqi, Kiçik Asiyanın və on altıncı imperiyanın dərinliklərinin havasını almış, mənşəyi həm Şərqi həm də Qərbi olan bir xalqın coğrafi xronikası haqqında məlumat verir. Əgər biz “Dədə Qorqud Kitabı”nı bir tarixi icmal “nümunəsi” hesab etsək, əlbəttə ki, şişirtməyə yol vermiş olarıq. Doğrudur, bu bütövlükdə xronoloji mahiyyət kəsb etməkdən daha çox, mədəni mahiyyət kəsb edir belə ki, kitabda tapılan hər şey “türk” ruhundadır! Fərqi yoxdur, bu Asiya türkü olsun, yaxud da Anadolu türkü!

Doğrudan da, “Dədə Qorqud Kitabı” tarixi kitab deyil, lakin oradakı məlumatlardan bir xalqın etnoqrafiyasını yazmaq və ondan bu məqsəd üçün istifadə etmək olar.”(161,s.26)

Bunu əsas götürən müəllif boylarda genezisdən (yararışdan) apokalipsə (əhdi-cədidə) doğru antoloji və etnik bir inkişafın mövcud olduğunu qeyd edir və “Dədə Qorqud Kitabı” üçün tarixi bədii bir struktur fikirləşir.

“Dədə Qorqud Kitabı”nın tariximiz barədə dolğun fikir yaradan, xalqımızın yaranış problemlərinə işıq saçan bir mənbə hesab edən Y.Mahmudovun aşağıdakı fikirləri P.Mirabilin yuxarıda qeyd olunan fikirləri ilə üst-üstə düşür: “Beləliklə, şifahi xalq ədəbiyyatımızın tacı olan “Dədə Qorqud Kitabı”, eyni zamanda əvəz olunmaz tarixi səlnaməmizdir. Tariximizin daim çağlayan büllur bulağıdır. Hər gözü ümumtürk tarixinin bir dövründən, bundan daha qədim Altay qatından, ondan da qədim paleasiya çağlarından süzülüb gələn həyat çeşməsidir.” (60,s.24)

Dastanların əlyazmaları haqqında məlumat verən müəllif Vatikan nüsxəsini paleoqrafik baxımdan Drezden nüsxəsindən qədim olduğunu

söyləyən Rossidən fərqli olaraq onların hər ikisinin XVIII əsrə aid olduğunu yazır.

Müəllif Mühərrəm Erginin və Faruk Sümərin dastanlarla bağlı fikirlərinə münasibət bildirərkən yazır: “Ergin işini tənqidi nəşr adlandırır, lakin bu belə deyil və ola da bilməz. Çünki bu iki nüsxə, daha doğrusu bir yarım əlyazma bir orijinal mətdən köçürülməyib. Onlar arasında fərq iki müxtəlif bədii mətn arasında mövcud olan fərqdən daha çoxdur. Bu müqəddəs tutulan, frazeoloji vahidlərlə zəngin, lakin eləcə də, müxtəlif variantlarda müxtəlif şərhçilər tərəfindən söylənmiş, gözləndiyi kimi, uzun zaman ərzində şifahi olaraq nəsil-dən-nəslə ötürülən boylar iki dəfə yazıya alınmışdır.” (157.s.19)

C.Luis kitabın XV əsrin ortalarında və ya ikinci yarısında yazıldığına inanaraq Erginlə razılışmışdır. O, üçüncü boyda İstanbuldan bir kafir şəhəri kimi danışıldığını nəzərə alaraq tarixin 1453-cü ildən əvvəl təsadüf etdiyini söyləyir.

Müəllif əvvəlcə əsərin XV əsrin ikinci yarısında yazıya alındığına inandığını və sonradan əsərdə adları çəkilən bəzi terminlərin XVI əsrdən qabaq işlənmədiyini nəzərə alaraq dastanların XVI əsrin ikinci yarısında osmanlıların hakimiyyəti altında olan bir yerdə yazıya alındığını yazan F.Sümərlə də razılışmışdır: “Qədim bir əsərin hər hansı bir mətninin müəyyən bir vaxtda aid olmasını deməklə, əsərin özünün həmin vaxta aid olmasını demək arasında çox böyük fərq var. Bu xüsusilə bizim kitabımız kimi bir kitaba xas bir xüsusiyyətdir. Kitab saysız-hesabsız şərhçilərin ümumi məhsuludur və ola bilsin ki, onların hər biri XVI əsrə aid bu iki əlyazmaya əlavələr etmiş və onu daha da zənginləşdirmiş və onlar boyları yazıya alarkən onlarda müasir dövrün məhsulları olan sözləri işləmişlər.” (157. s.20)

C.Luis ərəb səlnaməçisi Dəvadarının 1309-1340 cı illər arasında Misirdə yazdığı çap olunmamış Durar Əl-Tican əsərində boylardan biri (8-ci boy) haqqında məlumat verildiyini nəzərə alaraq, boyun XIV əsrin əvvəllərində yazılı şəkildə mövcud olduğunu söyləyir.

Əlyazmaların dili və yeri ilə bağlı mülahizələr yürüdən C.Luis onların XIV əsrin axırı və XV əsrin əvvəllərində yazılmış kitabların dili ilə səsleşdiyini, bəzi təhqiqatçıların əksinə olaraq Azərbaycanda

yazıldığını söyləyir: “Azərbaycanda danışılan türk dilinin bir sıra xüsusiyyətlərini özündə nümayiş etdirməklə yanaşı, onda qərbə məxsus (müəllif Türkiyə turkcəsini nəzərdə tutur.S.Ə.) bəzi müəyyən dil faktorlarına da rast gəlmək olur; Sonuncuya aid xüsusiyyətlərə Vatikan əlyazmasında daha çox təsadüf edilir. Mətnin yaranma tarixi azəri və osmanlı turkcələrinin iki ayrı dialekt kimi bir-birindən ayrılması tarixindən daha uzaqlara gedir. Lakin dil faktorları əsasında əsərin yarandığı tarix və yer haqqında müəyyən bir nəticəyə gəlmək ağılsızlıq olardı. Çünki biz əsərlərdəki hər hansı bir xüsusiyyətin əsəri tərtib edənə, ondan sonra onu söyləyən ozanlara və ya onun üzünü köçürənə aid olduğunu deyə bilmirik”.(157. s. 22)

Qəhrəmanlıq dastanları çoxqatlı, mürəkkəb bir orqanizmdir. Bu baxımdan eposlar hər biri müxtəlif zaman kəsiyində min illər ərzində yaranan saysız-hesabsız laylardan ibarət olan əzəmətli dağlara bənzəyir. DQK-nda da belədir, bu müqəddəs kitab neçə-neçə əsrlərin və neçə-neçə nəsillərin səsinə, nəfəsinə və havasına özündə təcəssüm etdirir.

Elə buna görə də əsərin tarixi və yeri ilə bağlı müxtəlif fikirlər olduğunu söyləyən P.Mirabil “Dədə Qorqud Kitabı”nda iki zaman və iki məkan olduğunu söyləyir. “Şifahi ədəbiyyata aid istənilən bir eposda olduğu kimi, “Dədə Qorqud Kitabı”nda da həm obyektiv zaman və məkan, yəni tarixi və coğrafi zaman və məkan, həm də subyektiv zaman və məkan, yəni ozanın öz dastanında “iştirakı” var! Məhz bu vəhdət dastanı müəyyənləşdirir. Ozanın teatrlaşmış, lirik, ritorik dünyagörüşü tarixi və coğrafi bir gerçəklik hazırlayır və onu münbitləşdirir”.(161,s.26)

Əsərin müəllifinin böyük poetik istedadı malik şərhçi olduğunu qeyd edən C.Luis yazır: “Dastan ritm, alliterasiya, assonans kimi poetik fiqurlarla zəngin olan nəsir və qafiələr əsasında yazılmış söyləmələrdən ibarətdir. Dastanın dili daim dəyişir, o həm qeyri-adi dərəcədə poetik və möhtəşəm, həm də rəngarəng və canlıdır. Mən bütün bunları öz tərcüməmdə saxlamağa çalışmışam”.(157, s. 14.)

Bizim fikrimizcə, bəzi mübahisə doğuran cəhətlərinə baxmayaraq C.Luisin tərcüməsi DQK-nin dünya dillərinə tərcüməsində yeni bir mərhələdir. Bu tərcümənin özünə məxsusluğu hərfi-informativ tərcümə ilə bədii-poetik tərcümənin üzvi vəhdətdə olmasındadır. Mətnə sədaqət,

məzmun planına daha çox diqqət yetirmək aparıcı olsa da, tərcüməçi bədii formanın olması üçün bacardığını etmişdir.

Hər tərcümə bir dünya görüşünün, ifadə sisteminin canlandırılması, bərpa edilməsi deməkdir. Başqa dil sistemlərində adekvat dil vasitələrinin tapılması, tipoloji-paralel özəlliklərin müəyyənləşdirilməsi tərcüməçinin təfəkkürü, savadı, bacarığı, bu sahədəki ustalığı və təcrübəsi ilə ölçülür. Bu tərcümə orijinalın bədii poetik struktruna yaxınlığı ilə seçilir. Müəllif eposunu bədii ovqatını, poetik vüsətini saxlamaq üçün oğuz türkcəsinin özəlliklərini qoruyub saxlamağa çalışmışdır. Məhz bu amilləri nəzərə alaraq dastanı üçüncü dəfə ingilis dilinə tərcümə edən P.Mirabil C.Luisin tərcüməsini yüksək qiymətləndirmiş və öz tərcüməsini başqa bir məqsədlə və fərqli bir istiqamətdə başa çatdırmışdır. P.Mirabil türk dilinin strukturunu, yəni dastanın türkcə sintaksisini saxlamaqla, özünün dediyi kimi “iki laylı bir tekst” yaratmışdır və bu hibrid tekst türk və ingilis dillərinin sintaksisini özündə paralel şəkildə nümayiş etdirir.

Dastandakı qəhrəmanları orijinal, eləcə də, qeyri adi personajlar kimi xarakterizə edən C.Luis yazır: “İslamdan əvvəlki köçəri cəmiyyətin həyat tərzini islamdan sonrakı həyat təzi ilə vəhdətdə təsvir edən, canlı danışq dilini və poetik, özünəməxsus parlaq bədii-üslubu təcəssüm etdirən bu əsər köçəri həyatın və onun yarım əfsanəvi, gələcəyi görən ozan Dədə Qorqud, Cangavər Beyrək, əməllərindən baş açılmayan Dəli Qarcar, Təpəgöz, Qırxaynaşlı Boğazca Fatma kimi unudulmaz xarakterlərini canlı şəkildə təsvir edir.”(157, s.3)

Əsərdəki qadın qəhrəmanları qeyri-adi və unudulmaz personajlar hesab edən C.Luis onların kişilərlə birlikdə döyüşlərdə iştirak etdiyini, çox böyük sərbəstliyə malik olduqlarını və heç də, adi qadınlar kimi həmişə evdə sakit oturmadıqlarını yazır.

Müəllifin dastandakı qəhrəmanların adları və onların ingilis dilinə tərcüməsi ilə bağlı söylədiyi fikirlər maraqlı və mübahisəlidir. Müəllif qəhrəmanların bəzilərinin adlarını olduğu kimi saxlamış və Tərs Uzamış, Banu Çiçək kimi adları ingilis dilinə tərcümə etməmiş, lakin o, şəxs adlarının qarşısında işlənmiş “qara” sözünü “black” şəkildə ingilis dilinə tərcümə etmişdir və bunu “qara” sözünün titul göstəricisi

olması ilə əlaqələndirmişdir. Bizim fikrimizcə belə bir tərcümə uğurlu alınmamışdır, çünki, qədim türk dilində qara sözü “böyük”, “əzəmətli” anlamlarında işlənmişdir. Bu söz “black” şəklində tərcümə olunduğu üçün orijinaldakı məna itir. Bu eyni ilə “Google-eye” kimi tərcümə olunan “Təpəgöz” və “Wild Domrul” kimi tərcümə olunmuş Dəli Domrul adlarına da aiddir. “Wild” və “Crazy” sözlərinin müvafiq olaraq “Hirsli”, “Qızgın” kimi tərcümə olunduğunu nəzərə alsaq bu adların bu şəkildə tərcümə olunmasını heç də uğurlu hesab etmək olmaz. Bunu nəzərə alan P.Mirabil şəxs adlarını əsasən tərcümə etməyib, onları orijinalda olduğu kimi saxlayıb.

Yazdığı ön sözdə DQK-nın müəllifi, tarixi, forması, qəhrəmanları və bədii xüsusiyyəti haqqında maraqlı mülahizələr söyləyən C.Luis bəzi mübahisə doğuran məsələlərə toxunur. Bəzi abzasların bir neçə boyda təkrarlanmasını, Şöklü Məliyin müxtəlif boylarda bir neçə dəfə öldürülməsini müəllifə nöqsan tutan C.Luis yazır: “Hər nə qədər də istedadlı şərhçi olsa da bir redaktor kimi müəllifin bəzi çatışmazlıqları var. Dördüncü boyda bəylərin adlarının sadalanması və döyüş səhnəsinin təsviri ikinci boyda da sözbəsöz təkrar olunur. Qazan kafir xanı Şöklünü iki dəfə öldürür. İkinci boyda o, onun üstünə hücum edir, üçüncü boyda onun başını kəsir, dördüncü boydada onun qanını tökür və onu əsir alır: Doqquzuncu boyda Şöklü ölümün caynağından islamı qəbul etməsi ilə qurtara bilir.” (157,s.14)

Məlumdur ki, təkrarlar sistemi, o cümlədən mürəkkəb sintaktik bütövlərin (abzasların) təkrarı bütün dillərin, eləcə də türk dilinin bədii-poetik sistemində çox ciddi əhəmmiyyət daşıyır. “Dədə Qorqud Kitabı”ndakı abzasların təkrarı mətnin özəlliyini saxlamaq baxımından diqqəti cəlb edir. Bu mətn təkrarı bədii effekti artırır, təkrarda nəzərdə tutulan bədii-poetik informasiyanı ifadə etmiş olur.

DQK-da abzasların müxtəlif boylardakı təkrarını müəllif tərəfindən edilmiş bir xəta sayan C.Luisdən fərqli olaraq, P.Mirabil kitabdakı təkrarlara xüsusi önəm verir və onları digər bədii vasitələr kimi epik ədəbiyyat üçün zəruri hesab edir. Bədii şərhin təsir gücünü artırmaq, hadisələrin əsl mahiyyətini açmaq, qəhrəmanların qazandıqları qələbələrin əhəmiyyətini qabartmaq, eləcə də, dinləyicilərini bu

qələbənin böyüklüyünə inandıraraq, onları bu zəfərlərin təntənəsinin təsiri altında saxlamaq və onları şövqə gətirmək üçün təkrarların bir bədii vasitə kimi əvəzsiz rol oynadığını çox gözəl anlayın P.Mirabil yazır: “Eyni bir hadisənin dörd boyda təkrarlanması özan tərəfindən işlədilmiş ən uğurlu stilistik vasitədir. Hər bir nitq vahidi kimi təkrarın iki başlıca məqsədi var: bir tərəfdən o, ozana öz şərhini düzgün istiqamətləndirmək imkanı verir, digər tərəfdən isə, həm ozanın, həm də dinləyicilərin fəvqəladə hesab etdikləri subyektiv, lakin kökləri hadisələrin dərin laylarına işləyən uğurlu bir şərhin şövqünü və vüsətini vermək imkanı yaradır. Hadisələrin bu cür qeyri-təbii təsviri həm ozan, həm də dinləyici üçün vacib bir məsələdir, hadisələrin nüvəsi (düşmən xanın öldürülməsi) qorunub saxlandığı halda, təsvirin detalları ozanın şərhətmə məharətinin keyfiyyətindən asılı olaraq dəyişir. Əslində, bu seçimlər mətnin üslubunu seçmək, nitqin və ya şərhin üslubunu seçmək, şərhə nitq fiqurları və ya məcazlarla yükləmək ozanın seçimidir. Tayfaların hökümranlıq etmək üstündə müharibələr apardığı bir vaxtda çalınmış zəfəri bir dəfə öymək kifayət etmir.”(161,s.26) Bunu əsas götürərək, P.Mirabil qeyd edir ki, Kafir xanı Şöklü Məliyin öldürülməsi kimi mətnlərin bir neçə boyda sözbəsöz təkrarlanması mətnin gözəliyinə xüsusi bir ətir və tam verir.

C.Luisin dastanla bağlı digər bir iradi ad qoyma mərasimi ilə bağlıdır. Ad qoyma mərasimlərində bir ardıcılıq olmadığını qeyd edən müəllif yazır: “Birinci boyda Dirsə xanın oğlu buğanı öldürdükdən sonra Dədə Qorquddan öz adını ala bilər. Lakin biz yalnız üçüncü boyda bilir ki, o vaxt oğlan baş kəsib, qan axıtmayana qədər onlar ona ad qoymazlarmış”.(157,s.15)

C.Luisin dastanla bağlı növbəti iradi qəhrəmanların öz ana və atalarına müvafiq olaraq “ağ saçlı” və “ağsaqqallı” deyə müraciət etmələri və qəhrəmanların özlərinin “ağbənizli” qız və gəlinləri haqqında danışmaları ilə bağlıdır. Bu məsələlərdə bir aydınlıq olmadığını qeyd edən C.Luis yazır: “Uruz öz anasına “ağ saçlı”, “yaşlı” deyə müraciət edir. Lakin biz onun bele olduğunu görmürük, eləcə də Qazan özünü “ağ saqqallı” bir şəxs kimi təqdim edir, halbuki o, həyatının ən enerjili dövrünü yaşayır. Ola bilsin ki, onlar hazır epitetlərdir. Üçüncü

boyda Beyrək atasının “qaza bənzər” qızlarından və gəlinlərindən danışır, halbuki o, ailənin tək oğludur və hələ evlənməyib.” (157,s.15)

C.Luisin DQK-ı ilə bağlı problem hesab etdiyi bir detal Təpəgöz və Dəli Domrul boyları ilə bağlıdır. Müəllif dünyada, xüsusilə Qərb folklorşünasları arasında DQK-ndakı bəzi motivlərin, o cümlədən Təpəgöz obrazının mənşə və mənbəyi ilə bağlı fikir ayrılıqlarının olduğunu qeyd edir və bu mülahizələrə öz münasibətini açıqlayır. “Sikloplarla” bağlı hekayələrin “Odissey”dən alınmadığını söyləyən Ridl və Merrinin, eləcə də V.Qrimin fikirlərinə münasibət bildiren C.Lyuis yazır: “Merri və Ridl da Qrim kimi belə fikirləşirlər ki, “Sikloplar” haqqında nağil “Odisseydən” alınmayıb, bununla belə onlar bu folklor nümunələrinin (“Dədə Qorqud” versiyası da daxil olmaqla) və Homer nağıllarının eyni bir mənbədən götürüldüyünü söyləyən Qrim qədər uzağa gedə bilmirlər. Lakin Beyrək hekayəsində də (3-cü boy) “Odissey”ə xas epizodların açıq-aşkar olmasını nəzərə alsaq, mütləq şəkildə deyə bilərik ki, Təpəgöz hekayəsi Homerdən alınıb. Fərz olunan alternativ variant ondan ibarətdir ki, Homer bu mövzulardan bəzilərini Kiçik Asiyanın qərbində ağızdan-ağıza dolayan əhvalatlardan alıb və iki min il keçdikdən sonra, hələ də mövcud olan bu nağıllar “Dədə Qorqud Kitabı”nın ölkənin şərqində yaşayan naməlum bir müəllifi tərəfindən yenidən alınıb. Bəli, bunun belə olması da mümkündür. (157,s.16)

Bununla belə, C.Luis Təpəgözü sadəcə olaraq bir kabus hesab etmir və onun fərdi və fərqli bir xarakter olduğunu söyləyir. Müəllifə görə Təpəgözün ölüm səhnəsində söylədiyi dəhşətli etiraf onu özünəməxsus xarakteri olan bir obraz kimi səciyyələndirir.

Dəli Domrul boyundakı bəzi epizodları da Homer yaradıcılığı ilə əlaqələndirən müəllif yazır: “Bizim kitabda klassik dünya ilə əlaqəsi olan digər bir boy Dəli Domrul boyudur. Bu boyda qəhrəmanın həyat yoldaşı, Alsestis kimi öz həyatını ərinin həyatı əvəzinə qurban verməyə hazırdır. Bunun həqiqi bir əlaqə olması və ya təsadüfi oxşarlıq olması açıq bir məsələdir.”(157,s.16)

Tənqidi ədəbiyyatımızda, eləcə də dünya çapında bu məsələ ilə bağlı saysız-hesabsız araşdırmalar aparılıb, obyektiv və subyektiv mülahizələr yürüdülməli.(1) Bunu nəzərə alaraq biz yalnız P.Mirabilin bu

məsələ ilə elecə də Dəli Domrul boyu ilə bağlı söylədiyi və bizim maraqlı hesab etdiyimiz, orijinal mülahizəsini qeyd etmək istərdik. P.Mirabilin Təpəgözə olan münasibəti bu mif haqqında yazan bütün tədqiqatçılardan fərqlidir. O, hər şeydən əvvəl, Təpəgözün mifik və ya ictimai bir varlıq olmasını aydınlaşdırmağa can atır. Oğuzun öz cəmiyyətində böyüdüüyü Təpəgözü cəmiyyətdən qovmasını və Təpəgözün oğuzla düşmən çıxmasını daxili bir qiyamın rəmzi hesab edən P.Mirabil yazır: “Təpəgözün qeyri-adi görkəmi onu ictimaiyyət üçün arzuolunmaz edir. Məsələ heç də onda deyil ki, bu monstr cəmiyyətə qovuşmaq istəmir, məsələ ondadır ki, oğuz onun ehtiyaclarına uyğunlaşmaq istəmir. Elə ki, bir cəmiyyətdə təcrid etmə mövcuddur bu o deməkdir ki, həmin cəmiyyət öz mənimsəmə gücünü həyata keçirə bilmir. Səkkizinci boyun mahiyyəti elə bununla bağlıdır. Hər şeydən əvvəl, Təpəgözü bir monstra çevirən oğuz deyil, bəs kimdir?” (161,s.26)

Dəli Domrul boyuna tarixi nöqtəyi-nəzərdən baxmağı üstün tutan P.Mirabil yazır: “Bəzi alimlər bu boyu Alsestisin obrazı ilə əlaqələndirirlər. Bəlkə də, bu belədir, lakin biz bu boyu digər boyların davamı hesab edirik və ona oğuz xalqlarının islama doğru getdiyi yoldakı körpü kimi baxmağı üstün tuturuq.” (161,s.28)

P.Mirabil Dəli Domrulun quru çay üzərində körpü tikməsinə Allahın varlığından xəbərsiz olan Dəlinin özünü Allah hesab etməsi və hər şeyə qadir olmaq istəməsi ilə əlaqələndirir. Lakin biz Dəlinin tikdiyi bu körpünü və onun sözlərini başqa cür yozardıq. Hər bir epos kimi, P.Mirabilin “tanrının səsi” adlandırdığı “Dədə Qorqud Kitabı” da gerçəkləri metoforik tərzdə təcəssüm etdirir, bu baxımdan bizə görə, Dəli Domrulun quru çay üzərində körpü tikməsi, körpünü keçənlərdən pul alması, oğurluq keçənləri döyməsi və onlardan daha çox pul alması metofarik bir mahiyyət daşıyır. Bizim fikrimizcə bu körpü oğuz sərhədlərində tikilmiş kömrük keçidlərini, Dəli Domrul isə oğuzun özünü təcəssüm etdirir. Onun aşağıdakı sözləri bizə bir dövlət kimi Oğuzun qüdrətindən xəbər verir: “Məndan dəli, məndan güclü ər varmıdır ki, çıqa mənümlə savaşa – dedi; mənim ərligim, bahadırlığım, cilasunligim, yigitligim Ruma, Şama gedə çavlına.”(60,s.75)

C.Luisin Təpəgöz obrazının adı ilə bağlı olan fikirləri də mübahisə doğurur. C.S.Mandiyyə əsaslanan C.Luis Təpəgöz adının təhrif olduğunu iddia edir.

Öz kitabının sonunda C.Luis kitabdakı şəxs adları, coğrafi yerlər və bəzi boylarla bağlı qeydlər vermişdir. C.Luisin bu qeydləri həm maraqlı, həm də mübahisəlidir.

DQK-nın dünayanın müxtəlif dillərinə edilmiş hər bir yeni tərcüməsi, o cümlədən C.Luisin bu tərcüməsi əlamətdar bir hadisə kimi qarşılanmışdır. Tərcüməçilər xalqımızın bu mənəvi sərvətini başqa xalqlar arasında təbliğ etməklə yanaşı, həm də onun bəşəriyyətin ümumi sərvətinə çevrilməsində əvəzsiz xidmətlər göstərmişlər. Məhz bu tərcümələrin sayəsində kitabımız H.F.Dits, T.Nedeks, V.V.Bartold, E.Rossi, V.M.Jirmunski, A.Y.Yakubovski, V.Qrim, O.Həkmən, S.Mandi, C.Luis, P.Mirabil və başqa nəhəng bilim adamlarının tədqiqat obyektinə çevrilmiş, onların mizan-tərəzisində qoyulmuş, öz səviyyəsinə uyğun dünya şöhrətli əsərlərlə müqayisə edilmiş, ona onu yaradan xalqın gözü ilə yox, bütövlükdə bəşəriyyətin, insanlığın gözü ilə baxılmış və yalnız bundan sonra öz həqiqi qiymətini almışdır. C.Luisin tərcüməsi və orijinal fikirləri bir daha göstərir ki, iki əsrə yaxın müddətdə dünyanın ən azman şərqşünaslarını və folklorşünaslarını özünə tədqiqatçı etmiş “Dədə Qorqud Kitabı” hələ də öz sirlərini tamami ilə açıb göstərməmişdir.

Tərcümənin qüsurları da yox deyildir ki, biz təhlil prosesində müqayisəli şəkildə onlara toxunacağıq.

Dastanı ingilis dilinə üçüncü dəfə P.Mirabil tərcümə etmişdir.(161) Fikrimizcə, ön sözdən, on iki boyun tərcüməsindən, qeydlərdən və bibliografiyadan ibarət olan kitab qorqudşünaslığa sanballı bir töhfədir.

Kitaba yazdığı 64 səhifəlik “Ön söz”də P.Mirabil DQK və Dədə Qorqud şəxsiyyəti haqqında orijinal fikirlər söyləmişdir.

P.Mirabilin DQK ilə bağlı “Ön söz”də yazdığı fikirlərinə nəzər saldıqda ilk olaraq iki fakt diqqəti cəlb edir; müəllifin dastanın psixologiyasını, fəlsəfəsini, görünən və görünməyən “ruhunu” (onun forma və mahiyyətini) dərindən duyması və bütün bunlara orijinal münasibəti.

Yazdığı “Ön söz”də müəllif DQK-na yaxın və uzaq bucaq altında baxır, onun müəllifi, tarixi, forması, mənbəyi, qəhrəmanları, bədii xüsusiyyətləri və dünya dastanları arasında yeri və dəyəri haqqında deyilməmiş maraqlı və mübahisəli fikirlər söyləyir. Cəsarətlə demək olar ki, dastana P.Mirabil münasibəti olduqca orijinaldır.

Müəllifin mülahizələrindən aydın olur ki, o, Şərq və Qərb dastan yaradıcılığına dərinədən bələddir. P.Mirabil DQK-nı analiz edərkən hər şeydən əvvəl əsərin fəlsəfəsini açıqlamağa cəhd etmişdir. P.Mirabilə görə, təbiət və cəmiyyət arasındakı qarşılıqlı əlaqə və bir-birinə bağlılıq DQK-nın leytmotivini təşkil edir. Müəllif bunu oğuzların keçirdiyi köçəri həyat tərzii ilə əlaqələndirir.

“Qara qoca Dağ”-a və “kölgəli böyük Ağac”-a çoxsaylı münasibət adı şamançılıq “rəmləri” deyil, əksinə, onlar bizim bütün boyları bir tam halında bir-birinə bağlayan bağlardır. Dağ, Ağac, Axan Su, Yer və başqaları on iki boyun şaman şərhindəki düzümüdür-tərtibatdır, memarlıq abidəsidir. Onlar on iki boyu öz tarixi və bədii tarazlığında saxlayan “aləmlərdir”.(161,s.3)

P.Mirabilə görə DQK-da təsvir olunan quş, canavar, it və s. dastanın personajlarıdır və onlar dastanda böyük rol oynayırlar. Müəllif DQK-da insan-təbiət münasibətlərinin belə geniş şəkildə təsvirini təbiətin bir hissəsi olan heyvanlara (aslana, şahinə, qurda, ata, qaplana) və əşyalara (dağa, suya, ağaca) göstərilən diqqət və hörməti təsadüfi hesab etmir, əksinə, bunun qədim kökləri olan mifoloji inancdan doğduğunu göstərmək üçün digər bir türk dastanına əsaslanaraq yazır:”Oğuz-kağan dastanı”na görə, bir oğuz qəhrəmanı öz düşməni - Urum xanı axtararkən bir dağ qurdu ona müraciətlə “Ey Oğuz, səni Urum üzərinə yüyürtmək istəyirəm; ey Oğuz, mən sənənin önündə yüyürmək istəyirəm” deyir. Qurd oğuz ordusunu Urum xanın yanına gətirir, sonra qurd dağlarda azmış oğuz igidlərinə yol göstərir, “İndi Oğuz, sən əsgər ilə buradan yüyürərək xalqı və bəyləri götür; mən öndə sənə yol göstərirəm” deyir.

Beləliklə, qurd qəddar hökmdarı məğlub etmək və təhlükəli dağlarda yollarını tapmaq üçün oğuzlara kömək edir, bir sözlə, qurd onları xilas edir.(161, s.17)

Türk xalqlarına məxsus olan xalçalar üzərində, tətbiqi sənət örnəklərində qurd rəmzlərinin təsvir olunmasını qurda olan hörmətdən irəli gəldiyini deyən P.Mirabil “qurtarmaq” felinin “qurt” sözünün törəməsi olması ehtimalını irəli sürür.(161,s.234) Bu etimoloji mülahizə doğru olmasa da, tərcüməçinin axtarışları baxımından maraqlıdır. Türklərin “Engenekon” mifi məşhurdur.

Müəllif belə hesab edir ki, təbiətin bir hissəsi olan dastan qəhrəmanlarının qeyri-insani ünsürlərə münasibəti ilahi bir münasibətin ifadəsidir. Müəllifə görə, insan-təbiət münasibətləri sitayişdən (fetişizmdən) daha uzağa gedən ilahi bir münasibətdir. ”Dağlara, sulara, ağaclara yalvarmaq bu adamların onları yaradanlara olan hörmət və ehtiramının rəmzidir. Axı təbiətin özü şaman türkünün canını və ruhunu yaratmışdır. Altay dağları Oğuzu təmiz qaya parçasından yaratmışdır və belə etməklə onlara “təbii” həyat eşqi vermişdir. Bu həyat eşqinə görə Oğuz onu yaradana təşəkkür edir: DQK şaman tanrısına oğuz şükranlarını ifadə edən ən böyük kitabdır”.(161.s.14)

Dədə Qorqud şəxsiyyətini yazmış olduğu “Dastanlar” kimi mürəkkəb və maraqlı hesab edən P.Mirabil onu “Dastanlar”ın yeganə müəllifi hesab etmir. “Aydındır ki, o, yeganə müəllif deyil. Çox güman ki, bizim dastanların yazılı forması Dədənin səsidir. Lakin bu səs Monqolustandakı Altay dağlarında və Anadolu vadilərində dolaşan şairlərin, nağıl danışanların, məzhəkəçilərin, aşıqların və başqalarının səsinin bir halqasıdır və həm də sonuncu halqasıdır. Ola bilsin ki, Dədə bu aşıqların nə ən məşhuru, nə də ən istedadlısıdır, lakin onun adı dastanların hifs etdiyi yeganə addır.”(161, s.12)

O, Dədə Qorqudun cəmiyyətdəki rolunu yüksək qiymətləndirir və onu yalnız “qopuz gəzdirən bir aşıq, nağıl söyləyən və obaları dolaşan bir şair” hesab etmir.(95, s.120)

P.Mirabil Dədənin yeni nəslə ad verməsini onun ən böyük xidmətlərindən biri sayır və onun verdiyi adlara adi insan adları kimi baxmır və onları metaforik adlar hesab edir.

“Soykök mühafizəçisi” Dədə Qorqud öz xalqı üzərində daim göz olur, əgər onun ad qoyması keçmiş bu günə bağlayırsa, onun xanlara və şahzadələrə verdiyi məsləhətlər gələcək həyat üçün bugünkü

problemləri həll edir. O, Dədə Qorqudu iki dünyagörüşü özündə cəmləşdirən bir şəxs hesab edir. “Dədə Qorqud bir şaman-çamdırmı, yoxsa bir islam peyğəmbəridirmi?” sualına cavab axtararkən, P.Mirabil belə bir nəticəyə gəlir ki, şaman görüşləri və əxlaqı “Dastanlar”ın tarixini, onların yazıya alınmazdan çox-çox öncəyə, oğuzların hələ Altayda yaşadığı zamanlara aparıb çıxarır. “Dastanlar”dakı islami ünsürlərin sonradan əlavə olunduğunu qeyd edən P.Mirabil bu iki dünyagörüşün “Dastanlar”ın həm Dədə Qorqud, həm də onun digər qəhrəmanlarının davranışlarında, fikirlərində və əxlaqında bir vəhdətdə birləşdiyini yazır.

Tədqiqatçı Dədə Qorqud şəxsiyyətinin xalq arasında ilahi bir qüdrətə malik olduğunu belə səciyyələndirir: “Dədə Qorqud elə böyük bir aktyordur ki, niqabı onun nə etdiyini anlamağa imkan vermir, lakin onun etdikləri anlaşılır. Aşıq, məsləhətçi, şaman, peyğəmbər və hətta, cəngavər kimi onun fəaliyyəti bəşəridir, köçəri həyatın bütün sahələri və arzuları üçün zəruridir. Bir mənəvi ata kimi o, maddi baxımdan əbədi həyatın təminatçısıdır, təbiət sirlərinin bilicisi kimi Səma ilə Yer arasında ən əvəzsiz vasitəçidir, dil qoruyucusu kimi insanın malik olduğu gözəl bir vergiyə-bədəhətən söyləmək, ad vermək, dastana çevriləndək, dönə-dönə hekayələr qoşmaq qabiliyyətinə malikdir”.(161, s.4)

DQK-da iki müxtəlif dünyagörüşün mövcud olduğunu qeyd edən P.Mirabil bu dastanı iki dərin qatdan ibarət bir arxeoloji qazıntıya bənzədir. O, bir-birini inkar etməyən, yüngülcə bir-birinə toxunan, lakin heç vaxt öz sərhədini göstərən dərin çatı keçməyən, müxtəlif materialdan ibarət olan bir cüt lay kimi yanaşı uzanan iki dini baxışı təcəssüm etdirir. Dini baxışların bir-birini inkar etməməsi DQK-nı dini-tarixi baxımdan xarakterizə edir: qatlardan biri şamanlıq, digəri isə islamdır.(161, s.13)

“DQK-da şaman və islam əxlaqının paralel şəkildə mövcud olmasını oğuzların müxtəlif dövrlərdə yaşadığı həyat tərzi ilə əlaqələndirən müəllif tarixi faktlar əsasında onların Altay dağlarından Anadolu vadilərinə qədər uzun bir yol keçdiyini, bir xalq kimi, həm də qüdrətli

imperiyaya malik olan bir xalq kimi ilk dəfə VIII əsrdə yaşamış bir Çin salnaməçisi tərəfindən anıldığını qeyd edir.

Orxon-Yenisey abidələrinə əsaslanan müəllif bu zaman oğuzların doqquz tayfadan ibarət bir federasiya halında Baykal gölünün cənubi-şərqində məskunlaşdığını yazır. Müəllifin fikrincə, bu abidələr iki əsas faktı ortaya qoyur: ilk dəfə onlar oğuzların yaşadığı yerlər haqqında məlumat verir və bu xalqı qüdrətli bir dövlət və onun üstqurumlarını yaratmış bir millət kimi xarakterizə edir. P.Mirabil VI əsrdə İtaliyada yaşamış Cordano adlı bir salnaməçinin də on oğuz tayfasının Qafqaz dağlarının şimalında yaşadığı haqqında məlumat verdiyini yazır və müsəlman salnaməçilərinin oğuzların Qərbə daha erkən gəlmələri haqqında verdikləri məlumatlara münasibətini bildirir: “Atillanın hun ordusunda oğuz cəngavərlərinin də vuruşduğu sübut olunsaydı, bu fikir həqiqət olardı. On altı türk imperiyasında birinci olan hun imperiyası b. e. ə. 204-cü ildən b. e-nın 216-cı ilinədək mövcud olmuşdur”. (161, s.8)

Ərəblərlə təmasda olması, tədricən islamı qəbul etməsi və oturaq həyata keçməsi yavaş-yavaş oğuzların həyat tərzinə və dünyagörüşünə təsir göstərirdi. Bu prosesin XI əsrdə sürətləndiyini, Mahmud Kaşğari tərəfindən 1072-1074-cü illər arasında ərəb dilində Şaman türklərinin əxlaqının və adətlərinin ensiklopedik lüğətinin tərtib olunduğunu qeyd edən müəllif yazır: “Əgər “forma” ərəblərə məxsus idisə, “ruh” türk ruhu olaraq qalırdı! Dili öyrənmək və bu dildə yaşamaq iki fərqli prosesdir. islamın türk icmaları arasında yayılması “Kitabi-Dədə Qorqud”da da öz əksini tapmışdır”. (161, s.11)

P.Mirabil XI əsrdə oğuzların maddi və mənəvi cəhətdən tamamilə formalaşdığını, oğuz ədəbiyyatının çiçəkləndiyini, türk dilinin rəsmi dilə çevrildiyini və “Dədə Qorqud” dastanının məlum əlyazmalarının bu dövrdə qələmə alındığını yazır: “Dədə Qorqud Kitabı” bu dövr ədəbiyyatının zirvəsidir. Şübhəsiz, oğuzlar öz dastanlarını hələ Altay dağlarında qoşmuş və Azərbaycanda yaşadıkları uzun müddət ərzində onu zənginləşdirmişlər. “Dədə Qorqud Kitabı” həqiqətdə Sovet (indiki Azərbaycan Respublikası-S.Ə.) və İran Azərbaycanında danışılan Azərbaycan türkcəsində yazılmışdır”. (161, s.63)

Müəllif Azərbaycan türkcəsinin xüsusiyyətlərindən söz açır, onun sintaksisinin Osmanlı türkcəsindən müəyyən dərəcədə fərqləndiyini qeyd edir. Bütün şifahi dastanlarda olduğu kimi, DQK-da da iki zaman və iki məkan (obyektiv və subyektiv) mövcud olduğunu qeyd edən P.Mirabil “Dastanlar”ı sırf tarixi bir əsər hesab etməsə də, onun hər bir boyunda oğuzların həyatı ilə müəyyən xronoloji ardıcılıq olduğunu yazır: “Bu boylarda genezisdən (yaranışdan) apokalipsisə (qiyamətə) doğru ontoloji və etnik bir inkişaf mövcud olduğunu anlamaq lazımdır”. (161, s.27)

Fikrini əsaslandırmaq məqsədi ilə müəllif dastanlardakı boyar üçün tarixi-bədii model fikirləşir, birinci boyda (Dirə xan oğlu Buğac xan boyu) yurd seçilir, çadır qurulur, nəsil yaranır, ad verilir həyat başlanır. İkinci boyda (Salur Qazanın evi yağmalandığı boy) xanın və cəngavərlərin apardıqları döyüşlər, onların qələbəsi və bu qələbənin fonunda oğuzların qüdrəti təsvir olunur. Üçüncü boy (Qam Bərənin oğlu Bamsı Beyrək boyu) şəxsiyyətin (Beyrəyin) cəmiyyətdə oynadığı rolun fonunda oğuz federasiyasının həmrəyliyi nümayiş etdirir. Dördüncü boyda (Qazan bəy oğlu Uruz bəyin dustaq olduğu boy) ata və oğul qarşılaşdırılır və Qazan xanla oğlu Uruzun qarşılıqlı münasibətləri əsasında yeni nəsillə yaşlı nəsil arasındakı bağlılıq təsvir edilir. (35. s.243)

Müəllif “Kitabi Dədə Qorqud”un bəzi tədqiqatçılarının əksinə olaraq beşinci boyda (Duxa Qoca oğlu Dəli Domrul boyu) əvvəlki boyların məntiqi davamı kimi baxır və göstərir ki, bu boy Dəli Domrulun simasında oğuzların islamı qəbul etmələrini və mədəni həyata qovuşmalarını təsvir edir.

Altıncı boyda (Qanlı Qoca oğlu Qanturalı boyu) oğuzların öz ərazilərini genişləndirmək və möhkəmləndirmək naminə başqa xalqlarla ittifaqa girmələri, qohumluq əlaqələri yaratmaları təsvir olunur. Yeddinci boy (Qazlıq Qoca oğlu Yeynək boyu) oğuzların gələcəkdə üzləşəcəkləri bəladan xəbər verir. Faciənin böyüklüyü ondadır ki, Təpəgözə həyat verən Oguzun özüdür və Oğuz yaratdığı problemi özü həll edə bilmir. Təpəgözü, problemini taleyin ümidinə buraxır və sonradan böyümüş, güclənmiş problemin əlində aciz qalır. Doqquzuncu

boyda (Bəkil oğlu Əmra boyu) bu problemin necə dərinləşdiyi təsvir edilir. Bu boy Oğuzun ikiye bölünmə prosesinin tədricən necə dərinləşdiyini göstərir.

Onuncu (Uşun Qoca oğlu Səgrək boyu) və on birinci boylarda (Salur Qazan dustaq olub oğlu Uruz çıxardığı boy) Oğuz yenidən xristian-kafir qoşunları ilə qarşılaşır və hadisələrin fonunda federasiya üzvləri arasında həmrəyliyin zəifləməsi hiss olunur. Və nəhayət, on ikinci boyda (İç Oğuz Dış Oğuz asi olub Beyrək öldüyü boy) Oğuzun parçalanması və bir-birinə qarşı çıxması təsvir edilir. Müəllif Beyrəyi iki oğuz tayfasını bir-birinə bağlayan genetik bağ hesab edir və bu bağın qırılması, Beyrəyin ölümü Oğuz qüdrətinin süqutuna gətirib çıxarır.

Bizim əlimizdə olan üç tərcümənin içində ən kamili, şübhəsiz ki, P.Mirabilin tərcüməsidir. (41. s.6)

Əvvəla, ona görə ki, DQK-nın tarixini, mahiyyətini, poetikasını mükəmməl bilən P.Mirabildir. Onun yazdığı müqəddimə və şərhlər P.Mirabilin Şərq-Qərb epos ənənəsini gözəl bildiyini sübut edir.

İkinci bir tərəfdən, əsərin məzmunu olduqca dəqiq verilmişdir.

Başqa bir tərəfdən, DQK-nın poetik forması mükəmməl bir üslubda ingilisdilli oxuculara təqdim edilmişdir.

Hər üç tərcümənin müəllifləri çap etdikləri kitablara yazdıqları "Ön söz"də "Dədə Qorqud Kitabı", dastanın yaranma tarixi və yeri, onun dünya mədəniyyətindəki mövqeyi haqqında oxuculara qiymətli məlumatlar verirlər. Ədəbi-elmi təcrübə təsdiq edir ki, böyük sənət əsərləri digər mədəniyyətlərlə müqayisədə, onların dünyagörüşündə bütün qatları ilə açılır və dərk olunur. "Dədə Qorqud Kitabı"nın dünya xalqlarının dillərinə tərcüməsi və qiymətləndirilməsi təcrübəsi sübut edir ki, bu abidənin başqa mədəni ölkələrdə dəyərləndirilməsinin tədqiqi xüsusi elmi məzmun kəsb edir.

1.2 “DƏDƏ QORQUQ KİTABI” VƏ ORTA ƏSR AVROPA EPOSLARINDA İŞLƏNMİŞ ÜMUMİ MOTİVLƏR

Yaradıcı təxəyyülün məhsulu olan “Dədə Qorqud Kitabı”, “Roland haqqında nəğmələr”, “Nibelunq haqqında nəğmələr”, “Beovulf”, “Manas”, “1001 gecə” kimi sənət nümunələri yalnız onları yaradan ozan və ya bardların subyektiv düşüncələrinin məhsulu deyil, eləcə də bu dastanların aid olduqları xalqların həyat tərzinin, min illər boyunca formalaşan adət-ənənələrinin məhsuludur.

Müəyyən süjet xətti ətrafında bir-birinə bağlanan hadisələrin fonunda kin, paxıllıq, xəyanət, həsəd, qisas, nifrət, intiqam, eləcə də sevgi, şəfqət, mərhəmət, xeyirxahlıq kimi insani duyğuların ifadə olunduğu bu sənət inciləri hansı xalqa aid olmasından aslı olmayaraq bütövlükdə insan amilini diqqət mərkəzinə gətirir və bəşər övladının istək və arzularını ifadə edir. Elə buna görə də müxtəlif xalqlara məxsus olan yuxarıda adları çəkilən dastanlar nə qədər fərqlidirsə, bir o qədər də oxşarırlar.

“Müxtəlif dövrlərdə dünyanın müxtəlif dillərində (və təbii ki, müxtəlif regionlarda) meydana çıxmış eposların (və kitabların) ideya – məzmunca yaxınlığı heyrət doğurur – hələ onu demirik ki, bir sıra müxtəlif eposların (və kitabların) personajları da eynidir. Həmin yaxınlıqlar (və eyniliklər) müxtəlif nəzəriyyələrin yaranmasına səbəb olmuş, lakin etiraf etmək lazımdır ki, heç bir nəzəriyyə bu mürəkkəb problemə tam aydınlıq gətirə bilməmişdir...”(25,s.8) Çünki, bu dastanları (və ya cəngavərlik romanlarını) yaradan ozanlar (və ya bardlar) yalnız gördüklərini nəql etmirlər, eləcə də görmək istədiklərini, arzuladıqlarını nəql edirlər. Və sadəcə olaraq hadisələri nəql etmirlər, ozanlar (və ya bardlar) heperbola, metafora, bənzətmə, metonomiya, təşxis kimi bədii təsvir vasitələrindən istifadə edərək hadisələrin rəngbarəng portretini yaradırlar və elə yaradırlar ki, ən qüdrətli rəssam belə ozanların sözlə yaratdığı bu mənzərələri rənglərin vasitəsi ilə yarada bilməzdilər.

Məlumdur ki, dünyada, xüsusilə Qərb folklorşünasları arasında DQK-dakı bəzi motivlərin mənşə və mənbəyi ilə bağlı müəyyən fikir ayrılıqları mövcuddur.

Bu məsələ haqqında yazan bir qrup tədqiqatçılar belə iddia edirlər ki, DQK-dakı bəzi motivlər başqa mənbələrdən, o cümlədən yunan mifologiyasından götürülmüşdür.

İkinci qrup tədqiqatçıların fikrincə, "Dədə Qorqud Kitabı" və Homer hekayələrindəki müstərək elementlər eyni bir mənbədən götürülüb. Bu fikri dəstəkləyənlər arasında dastanın ilk tədqiqatçılarından biri V.Qrimmi göstərmək olar.

Üçüncü qrup tədqiqatçıların fikrincə, "bu şərikli" motivlərin vətəni Şərqdır.

V.Qrimm, M.N.Komarov, xüsusən də fin alimi Xakiman və başqa tədqiqatçılar tərəfindən dərinlən öyrənilmiş və iki yüzdən artıq variantı olan bu mövzunun Şərqdə və Qərbdə yaşayan bir çox xalqların folklorunda geniş şəkildə yayıldığını qeyd edən V.M.Jirmunski Təpəgözün Homerin "Odisseyə" əsərindəki Polifemin oxşarı olması fikrinə qarşı çıxaraq yazır: "Odissey" in qədimliyinə və məşhurluğuna baxmayaraq, heç bir əsas yoxdur ki, Homerin poemasını digər variantların mənbəyi hesab edək. Əksinə, bu halda, digər əksər hallarda olduğu kimi, bu qədim eposda daha qədim xalq nağıllarının süjetindən istifadə edilib." (122, s.216)

Bu fəslin birinci bölməsində bu fikir ayrılıqları ilə bağlı məlumat verildiyindən bu bölmədə biz yalnız P.Mirabilin bu məsələ ilə bağlı söylədiyi, orijinal hesab etdiyimiz mülahizələri üzərində dayanacaq və yeri gəldikcə bu mülahizələrə öz münasibətimizi bildirəcəyik.

Yuxarıdakı müxtəlif və ziddiyyətli fikirlər haqqında dərin bilgilərə malik olan P.Mirabilin bu məsələyə münasibəti və yanaşma tərzi başqalarından fərqli və olduqca orijinaldır.

"Dədə Qorqud Kitabı" nı dünya şöhrətli "Roland haqqında nəğmələr" (XI əsr frank eposu), "Nibelunq haqqında nəğmə" (XIII əsr alman eposu), "Beovulf" (VII-VIII əsr ingilis eposu) və "Sid" (XII əsr ispan eposu) kimi müxtəlif dövrlərdə və müxtəlif ölkələrdə yaranmış Avropa mənşəli orta əsr qəhrəmanlıq dastanları ilə müqayisə edən P.Mirabil belə bir nəticəyə gəlir ki, bu dastanlar arasında forma və məzmun oxşarlığı var. Dastanlar arasındakı oxşarlığın başlıca səbəbini onları yaradan xalqların yaşadıkları oxşar həyat tərzində axtaran müəllif yazır ki, şimali

alman tayfaları da oğuzlar kimi bu və ya digər səbəbdən yaşadıkları yerləri tərk etmək məcburiyyətində qalmış və Avropanın cənubuna köçmüşlər. Bu zaman onlar fərqli dünyagörüşünə malik tayfalarla–xristianlarla qarşılaşır, onlarla müharibə edir, ittifaqa girir, oturaq həyat keçirir və xristianlığı qəbul edirlər.

Müxtəlif coğrafi məkanlarda yaşamalarına baxmayaraq, malik olduqları eyni həyat təzi oğuzlarda və alman tayfalarında oxşar adət-ənənə, oxşar fikir və düşüncə təzi yaradır və nəticədə bütün bunlar öz əksini onların yaratdığı epik qəhrəmanlıq dastanlarında tapır.

Köçəri həyat təzinin bu həyatı yaşayan xalqların adət-ənənələrinə, mədəniyyətinə və ədəbiyyatına çox böyük təsir göstərdiyini vurğulayan P.Mirabil yazır: “Bütün orta əsr epik ədəbiyyatı bu yerdəyişmədən doğulmuşdur. "Dədə Qorqud Kitabı" da, “Roland haqqında nəğmələr”, “Beovulf”, “Sid” və “Nibelunq haqqında nəğmə” kimi müharibə qürurunun, ov nidalarının, qılınc döyüşlərinin, qalxanların cingiltisinin, şahinlərin qanad çalmasının, pivə və şərab badələrinin toqquşmasının, yaralıların və ölənlərin iniltisinin, qələbə və qarət hayqırtısının məhsuludur.” (161, s.6)

P.Mirabilə görə, həm "Dədə Qorqud Kitabı", həm də yuxarıda adları çəkilən dastanlar iki həyat təzinin–köçəri və oturaq həyatın və iki mədəniyyətin–şifahi və yazılı mədəniyyətin izlərini özlərində təcəssüm etdirir.

Tədqiqatçı bu dastanlardakı ümumi oxşarlığı həm də onlardakı oxşar motivlərlə əlaqələndirir. P.Mirabilə görə, motivlər xalq dastanlarının yaranmasında çox böyük rol oynayır. Belə ki, motivlər ilk növbədə, dastan qoşanlara əsas mövzunu yerləşdirməyə imkan verir. Məhz motivlərin köməyi sayəsində dastan qoşan öz istedadını nümayiş etdirir. Motivlər dastanların skeletidir. Müəllif motivləri möhkəm və dəyişməz hesab edir. Buna görə də onlar çox az dəyişir və yalnız dastan qoşanın məharətindən asılı olaraq motivlərin azacıq fərqlənən variantları yarana bilər.

Türk və cənubi slavyan xalqlarının qəhrəmanlıq dastanlarının qarşılıqlı əlaqəsini tarixi-tipoloji və tarixi-geneoloji baxımdan araşdıran C.Nağıyev V.M.Jirmunskinin “müxtəlif xalqların folklorunda bir sıra

mövzular, motivlər, süjetlər mövcuddur ki, onlar arasında oxşarlıq müəyyən ictimai və mənəvi şəraitin inkişafı ilə bağlıdır” fikrinə əsaslanaraq motivlərin ümumbəşəri mahiyyət daşdığını qeyd edir və folklordakı və əsasən də, müxtəlif xalqların qəhrəmanlıq eposlarındakı oxşarlığı bu xalqların həyat tərzindəki müəyyən qanunauyğunluğun nəticəsi hesab edir.(143, 31)

Motivlər həm də tarixi hadisələri tərtib etməyə xidmət göstərir. Onlar nəsillərdən nəsillərə ötürülərək yaddaşlara həkk olunmuş həqiqi döyüşlərin, müharibələrin və qurtuluş savaşlarının özəyidir. Motivlər onları yaradan xalqların qələbələri həkk olunmuş heyrətamiz məhək daşlarına çevrilib. Faktlar müəllifin təsvirini əfsanəvi nağıllardan və miflərdən ayırır. Müəllif onları genişləndirə bilər və ya istədiyi qədər məcazlardan da istifadə edə bilər, lakin motivlər dəyişməz; onlar söz-ikona kimi tarixi hadisələrin özləri qədər dəyişməz qalmalıdır. Bu, şifahi ədəbiyyatın xüsusiyyətidir. Druid fəlsəfəsinə bənzəyir: “Söz daş üzərinə yazıldığı kimi yaddaşlara həkk olunur.” (161,s.37)

P.Mirabil "Dədə Qorqud Kitabı" və orta əsr Avropa dastanlarında bir sıra ortaq motivlərin mövcud olduğunu göstərir. Müəllif dastanlardakı ümumi oxşarlığı sübut etmək üçün onlardakı əsas motivləri və bu motivlərin ifadə tərzini ayrı-ayrılıqda müqayisə edir.

O, feodalizmi dastanlardakı oxşar motivlərin ən əsası hesab edir və belə bir qənaətə gəlir ki, eyni bazis oxşar üstqurumlar yaradır: “Biz görürük ki, oğuzlar və şimali alman tayfaları eyni dünyagörüşünü bölüşürlər. Müsəlman və xristian dünyası ilə toqquşma, oturaq həyat onların yaşayış tərzinə, ədəbiyyatına təsir edən eyni ictimai və psixoloji amilləri yaradır. Bu oxşar şərtlər “ümumi” bir dil – dastan dilini yaradır. Bu dil qeyri-adi dərəcədə poetikdir, çünki ondakı məcazların, mübaliğənin, metaforanın, bənzətmənin, alliterasiyanın, təkrarın, təxsislərin sehrkar dünyası bizim qarşımızda fantastik bir aləm açır.” (161, s.34)

P.Mirabil feodalizmi bu dastanların ictimai çərçivəsi hesab edir. Bu cəmiyyətdə yaşayan müxtəlif təbəqələr bir-biri ilə möhkəm bağlarla bağlıdırlar. Cəngavərlər gah öz xanları, kralları uğrunda vuruşaraq həlak olur ("Dədə Qorqud"da Beyrək, “Roland haqqında nəğmələr”də

Roland), gah da ona qarşı çıxırlar ("Dədə Qorqud"da Aruz, "Sid"də Sidin kürəkənləri). Bu cəmiyyət müharibələr üzərində dayanan bir quruluşdur.

Adları çəkilən dastanların əsas səhifələri bu müharibələrdən söz açır. İstənilən yersiz bir söz və ya yanlış bir hərəkət müharibəyə səbəb olur. Bu müharibələr də öz növbəsində dastanların əsas mövzusunə çevrilir.

Məlumdur ki, dastanlardakı bir motiv digərlərinin yaranmasına xidmət edir və bu da dastanların həm forma, həm də məzmunca formalaşmasında böyük rol oynayır. P.Mirabilə görə, bu dastanları birləşdirən əsas motivlərdən biri də qisas motividir. Oğullar öz atalarının, atalar oğullarının qisasını alır. Qardaş qardaşının, kral, xan öz cəngavərlərinin düşməni öldürməklə onların qisasını alırlar.

Qazan xəyanətin qurbanı olan igid Beyrəyin qisasını dayısı Aruzu öldürməklə alır ("Dədə Qorqud"). Roland xaincəsinə öldürülür, lakin sonradan onun qisası alınır. Beovulf əjdaha ilə vuruşarkən onu tərketmiş cəngavərləri ailələri ilə birlikdə sürgün edir. Sid qızlarını incidən, onları döyən və təhqir edən kürəkənlərini ölümə məhkum edir. (161,s.34)

P.Mirabilə görə, dastanlarda təsvir olunan qisasalma motivi ilk baxışdan şərəf məsələsi hesab edilsə də, əslində o, ictimai mahiyyət kəsb edir. Belə ki, qisasalma aşağı səviyyədə olsa da, ictimai qayda-qanunu qoruyub saxlamaq məqsədini güdür.

Müəllif diqqəti yalnız motivlərdəki oxşarlığa deyil, eləcə də bu motivlərin ayrılmaz hissəsi olan orta əsr üçün xarakterik əşyaların bədii təsvirindəki oxşarlığa və onlara müxtəlif xalqların oxşar münasibətlərinə yönəldir. Bu əşyalar içərisində qılınc xüsusi ilə diqqəti cəlb edir... Dastanlarda qılınc adı silahdan çox cəngavərin yoldaşı, bədənin ayrılmaz bir üzvü, onun mövcudluğunun, təhlükəsizliyinin, qələbəsinin rəmzi və hakimiyyətinin həddi kimi təsvir olunur. Qılınca hörmətlə yanaşılır, ona "Zülfıqar" (Peyğəmbərin Əliyə verdiyi qılınc, "Dədə Qorqud"), "Durendal" (Karlın Rolanda verdiyi qılınc), "Roland haqqında nəğmələr" "Joyeuse və Joyeus" (Çarleməndin qılıncı) kimi adlar verilir, daş-qaşla bəzədilir.

Dastanlarda geniş yer verilən və əsas mövzunun inkişaf etdirilməsinə xidmət edən motivlər içərisində ziyafət və yas motivləri xüsusi yer tutur.

Öz əziz və yaxınlarına yas tutan qəhrəmanların göz yaşları tökməsi, şivən qoparması, saç yolma, üz cırması ilə teatrlaşdırılaraq təsirli səhnələr yaradılır. Bu səhnələrin təsviri zamanı istifadə olunan bədii vasitələr və səhnələrin özü oxşar bir şəkildə ifadə olunur. DQK-da tez-tez işlənən “Qara qıyma gözləri qan-yaşla doldu”, “fəryad, fəğan elədi, ağladı”, “güz alması kimi al yanağını çəkdi cırdı” kimi ifadələr digər dastanlarda da eyni şəkildə təkrarlanır.

Rolandın nişanlısı Aude onun ölüm xəbərini aldıqda “üzünü yırtıb cırır” (esgratine), “gözlərindən yaş gəlir” (ploret des oilz). “Gözlərindən qanlı yaş axar” (Llora de los oyos) ifadəsinin və yuxarıdakı digər ifadələrin “Sid”də tez-tez işləndiyini qeyd edən P.Mirabil dastan qoşanların “texniki bir alət” kimi istifadə etdikləri bu ifadələrin etnik bir xüsusiyyət olduğunu vurğulayır.

Bütün başqa motivlər kimi, ziyafət motivi də müəyyən bir cəmiyyətin malik olduğu etnik dəyərləri güzgü kimi özündə əks etdirir.

P.Mirabil dastanlarda təsvir olunan ziyafətləri sevinc və kədər arasında bir körpü hesab edir. O, “Dədə Qorqud”dakı səkkiz ziyafətdən yeddisinin şənlik məqsədi ilə toplandığını və yalnız sonuncunun İç və Dış oğuzun parçalanmasına, Oğuzun faciəsinə həsr olunduğunu qeyd edir. Bununla belə, ziyafətlər, digər motivlər kimi dastanlarda süjet xəttinin inkişafına xidmət edir.

"Dədə Qorqud Kitabı"nın dördüncü boyunda təsvir olunan ziyafətdə Qazan xan oğlunu acılayır, oğlunun cavabı ova və sonrakı digər hadisələrə aparıb çıxarır.

Eləcə də onuncu boydakı qonaqlıq zamanı sərxoş olan Səgrək öz qardaşının əsirlikdə olduğunu öyrənir və onu azad etməyə yollanır.

“Beovulf”da ziyafətlər şənlik və kədərin ümumi nəticəsi kimi təsvir olunur.

Beovulf yerli əhalini Qrendaldan qorumağa gəlir və bu zaman onun gəlişi şərəfinə qonaqlıq təşkil edilir. Lakin qonaqlıq faciə ilə bitir. Oraya gələn Qrendal amansızlıqla əsgərləri qırır.

P.Mirabil eyni hadisənin “Sid” dastanında da baş verdiyini yazır. Sid ərə verdiyi qızlarını qonaq çağırır. Şənlik nəticəsində məlum olur ki, kürəkənləri ona xəyanət edir və qızlarına işgəncə verirlər. Ona görə də Sid qonaqlıq zamanı kürəkənlərinin edamına fərman verir. “Nibelunq haqqında nəğmə”də də əsas hadisələr qonaqlıq zamanı baş verir. Ziqfrid ov zamanı qətlə yetirilir. Təşkil edilmiş qonaqlıq zamanı eposun qəhrəmanlarının hamısı öldürülür.

P.Mirabil oğuzların ziyafətlərinin, eləcə də, digər dastanlardakı şənlik mərasimlərinin adi kefi məclisi olmadığını bildirir. O, bu şənliklərə nağıl qoşmaq üçün yaranmış bir vaxt kimi, daha doğrusu, fərdi fəaliyyəti ümumi fəaliyyətə çevirən bir vaxt kimi baxır. “Qonaqlıq teatra bənzəyir, aşıq və onun qopuzu əsas qəhrəman, şahzadələr və cəngavərlər fəal tamaşıçılarıdır. Əgər müharibələr strategiya və hücum üçün “teatr” idisə, ziyafətlər bu “teatr” əfsanələşdirən bir səhnə idi”. (161, s.5)

Dastanlarda təsvir olunan digər bir ortaq motiv mələklərlə bağlıdır. Onlar, demək olar ki, bütün dastanlarda eyni vəzifəni yerinə yetirirlər. Daha doğrusu, dastan qəhrəmanları ilə allah arasında vasitəçi rolu oynayırlar. P.Mirabilə görə, “Dədə Qorqud Kitabı”nda Əzrailin fəaliyyəti dini mahiyyət daşıyır. O, Dəli Domrulla allah arasında əlaqə yaradır. Allahın əmrlərini ona çatdırır və beləliklə, üçbucaqlı bir iyerarxiya yaradır: Dəli-Mələk-Allah.

“Roland haqqında nəğmələr”də bu vəzifəni Cəbrayıl yerinə yetirir. P.Mirabilə görə, Cəbrayıl texniki bir vasitədir. O, Rolandın ölümü haqqında xəbər gətirir və sonra da onun canını alır. “Sid”də Cəbrayıl Sidin yuxusuna girir və onu gözləyən uğurlar haqqında ona xəbər verir, onu bu işləri yerinə yetirməyə çağırır.

DQK və digər adları çəkilən dastanlarda tez-tez xatırlanan motivlərdən biri də “əjdaha” motividir. Şərq xalqlarının, eləcə də türkdilli xalqların ağız ədəbiyyatında çox geniş yayılmış bu motivə münasibət müxtəlifdir. P.Mirabilə görə, əjdaha türklərin ruhi dünyasında böyük rol oynamışdır. Türk ədəbiyyatında və incəsənətində əsasən müsbət bir element kimi işlənən əjdahaya hörmətlə yanaşıldığını xatırladan müəllif türk xalqlarının toxuduğu xalçaların üzərində əjdaha rəsminin

işlənməsinin də bu hörmətdən və mifoloji inamdan irəli gəldiyini vurğulayır.

"Dədə Qorqud" qəhrəmanları kimi Beovulf da qeyri-insani qüvvələrlə vuruşur. O, dəniz nəhəngi Qrendal ilə təkbətək döyüşə gedir, əvvəlcə Qrendalı, sonra onun qisasını almağa gələn anasını öldürür və sonda od püskürən əjdaha ilə döyüşdə aldığı yaradan ölür.

P.Mirabil "Dədə Qorqud Kitabı"ndakı şər qüvvələrlə "Beovulf"dakı mifik qüvvələr arasında fərq olduğunu qeyd edir.

Onun Təpəgözə olan münasibəti bu "mif" haqqında yazan bütün tədqiqatçılardan fərqlidir. (17, s.395; 94, s.25-27) O, hər şeydən əvvəl, Təpəgözün mifik və ya ictimai bir varlıq olmasını aydınlaşdırmağa can atır. Məlumdur ki, Təpəgözün anası pəri, atası isə oğuzların nümayəndəsidir. Qeyri-insani formaya və gücə malik olan Təpəgöz Avropa dastanlarındakı digər mifik qüvvələrdən onunla fərqlənir ki, onun damarlarında oğuz qanı axır və onu oğuz özü yaradıb və bəsləyib. Oğuz öz yaratdığıнын ehtiyacını ödəyə bilmir. Tələbatı ödənməyən Təpəgöz oğuzla müxalif çıxır. P.Mirabilə görə, Təpəgöz bir monstra (bədheybət varlığa) çevirən oğuzun özüdür. (161, s.30)

Lakin o, bir şeyi unudur ki, Təpəgöz cəmiyyətdən mümkün olmayan qeyri-adi şeylər tələb edir. O, onu əmizdirən qadınların əvvəlcə südünü, sonra isə qanını və canını alır. Qoyun-quzu ilə kifayətlənməyən Təpəgöz uşaqları və böyükləri yeməyə başlayır və beləliklə də, oğuzun amansız düşməninə çevrilir.

Bizim fikrimizcə, DQK-nın müəllifi Təpəgözü təsadüfən yaratmayıb. Məlumdur ki, oğuz bəyləri kafirlər üzərində qələbə çaldıqda onlardan yalnız var-dövlət almayıblar. Oğuz bəyləri kafirlərin gözəl qızlarını da əsir götürüb və hətta onlarla evləniblər. Biz belə düşünürük ki, dastandakı zorlanan pəri kafir qızlarının, ondan doğulan Təpəgöz isə oğuzla nifrət ruhunda tərbiyə olunan uşaqların ümumiləşdirilmiş obrazıdır.

P.Mirabil Təpəgözü dastan üçün zəruri, düşünülmüş bir motiv hesab edərək yazır: "Və hətta siklop nağılı yunan və ərəb mənəblərindən "alınmış" olsaydı belə, onun alınması vaxtında edilmiş bir "seçim"dir. Dastan müəllifinin vaxtında etdiyi və ictimai ehtiyaclara

uyğunlaşdırılmış tərbiyəvi əhəmiyyət kəsb edən elə bir seçim ki, onun vasitəsi ilə oğuz ozanı sanki təkrar-təkrar öz dinləyicilərinə onları gözləyən gələcək böhran haqqında xəbərdarlıq etmək istəyir.” (161,s.30)

“Dədə Qorqud Kitabı” və Avropa dastanlarında işlənən maraqlı motivlərdən biri də yuxu motividir. Dastanların hamısında ondan eyni məqsəd üçün istifadə edilir.

Dastanların əsas qəhrəmanları baş verəcək hadisələri qabaqcadan yuxuda görürlər. Qazanın gördüyü yuxu qardaşı Qaragünə tərəfindən yozulur və məlum olur ki, Qazanı böyük bir faciə gözləyir.

Çarlemənd qorxunc əlamətlərlə dolu yuxu görür.

“Niberlunq haqqında nəğmə”də Krimbildin yuxusu eposun bütün dramasını və faciəsini qabaqcadan göstərir. O, yuxuda öz şahininin iki qartal tərəfindən məhv edildiyini görür. Bu dəhşətli mənzərədən onun qəlbini “dünya boyda bir kədər” bürüyür. O, yozulmaq üçün yuxusunu anasına danışır. (161,s.17)

Qazan da yuxusunda öz şahininin öldürüldüyünü görür, Krimbild də. Qəribə bənzəyişdir, ancaq, bizcə, təsadüfi bənzəyiş deyil. Azərbaycan folklorunda yuxu motivindən olduqca çox istifadə olunur. Məhəbbət dastanlarının əksəriyyətində dastan qəhrəmanları öz sevgililərini ilk dəfə yuxuda görürdülər.

Q.N.Potanin Avropa eposlarını bol-bol istifadə olunan yuxu motivinin şərq eposlarından alındığını yazır və fikrini əsaslandırmaq üçün onların müqayisəsini aparır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, DQK dastanlarının dünyanın müxtəlif dillərinə edilmiş hər bir yeni tərcüməsi əlamətdar bir hadisə kimi qarşılanmışdır. Tərcüməçilər xalqımızın bu mənəvi sərvətini başqa xalqlar arasında təbliğ etməklə yanaşı, həm də onun bəşəriyyətin ümumi sərvətinə çevrilməsində əvəzsiz xidmətlərini göstərmişlər. Məhz bu tərcümələrin sayəsində dastanlar H.F.Dits, T.Nedeks, V.V.Bartold, E.Rossi, V.M.Jirmunski, A.Y.Yakubovski, S.Mandi, C.Luis və başqa nəhəng bilim adamlarının tədqiqat obyektinə çevrilmiş, onların mizan-tərəzisinə qoyulmuş, öz səviyyəsinə uyğun dünya şöhrətli əsərlərlə müqayisə edilmiş, ona onu yaradan xalqın gözü ilə yox, bütöv bəşərin,

insanlığın gözü ilə baxılmış və yalnız bundan sonra öz həqiqi qiymətini almışdır.

"Dədə Qorqud Kitabı"nın digər görkəmli tədqiqatçıları kimi, P.Mirabil də onu özünəməxsus bir tərzdə öyrənmiş, özündən əvvəlki müəlliflərin fikirlərini saf-çürük etmiş, onu dünya ədəbiyyatına və mədəniyyətinə daxil olmuş məşhur "Beovulf", "Sid", "Roland haqqında nəğmələr", "Nibelunq nəğmələri" kimi eposlarla müqayisə edərək, dastanımızın qiymətini və yerini müəyyənləşdirməyə çalışmışdır.

Sonda onu da demək istərdik ki, P.Mirabilin dastanla bağlı yazdığı ön söz həm həcminə, həm də keyfiyyətinə görə digər tərcüməçilərin yazdığı ön sözlərdən və ümumiyyətlə DQK haqqında yazmış, araşdırma aparmış müəlliflərin tədqiqat işlərindən fərqlənir. P.Mirabil təhlili özündən əvvəlki təhlillərə söykənərək, müasir elm və təfəkkürün gözü ilə DQK-na, onun sirlərinə və sehrinə işıq salan nəzəri konsepsiyası olan qiymətli bir tədqiqat işidir.

P.Mirabil təhlilində DQK sanki danışır, indiyədək heç kəsə açmadığı gizli sirlərini öz təhlilçisinə danışır. Bu təhlildə Dədə Qorqud dastan yazan adı bir ozandan çox Yerlə Göy arasında, Tanrı ilə öz camaatı arasında əlaqə yaradan bir peyğəmbər təsiri bağışlayır. Bu təhlildə DQK adı dastandan çox təmsil etdiyi xalqa necə yaşamağı və necə ölməyi öyrədən ilahi bir kitab kimi səciyyələndirilir. Bu təhlildə daim irəliyə-öz tanrılarına qovuşmaq üçün şərəfli ölümlərinə doğru at çapan oğuzların Salur Qazan kimi ərləri və Boyu Uca Burla kimi xanımları ideallaşır. Dünya dastanları ilə müqayisə olunan DQK bu təhlildə öz yeni yerini və dəyərini tapır. Tərtib etdiyi kitabın sonunda yazdığı qeydlər göstərir ki, P.Mirabil Şərq və Avropa eposları haqqında çox geniş biliyə malikdir. (161, s.233)

P.Mirabilin Azərbaycan (türk) və ingilis (Avropa) qaynaqlarına istinad etdiyi tədqiqatı Azərbaycan-ingilis ədəbi əlaqələrini, müqayisəli təhlil faktlarını özündə cəm etdirməsi ilə bizim üçün çox önəmli bir mənbədir. (56, s.164) Belə bir tədqiqatçının, haqqında çoxlu kitablar və elmi məqalələr yazılmış, iki əsrə yaxın bir müddətdə dünyanın azman şərqşünaslarının tədqiqat obyektinə olmuş "Dədə Qorqud" dastanlarını öyrənməsi bir daha göstərir ki, xalqımızın bu şah əsərinin həqiqi dəyəri

hələ də tam şəkildə müəyyənəşdirilməyib. Bizim fikrimizcə, P.Mirabilin “Dastanlar” haqqındakı orijinal mühakimələri qorqudşünaslıqda ciddi əhəmiyyət kəsb edir və onlarla hesablaşmamaq mümkün deyil.

Nəticə olaraq biz də görkəmli şərqşünasların fikirlərinə qoşuluruq ki, oğuz qəhrəmanlıq eposları Qərb dastanlarına ciddi təsir göstərmişdir. Ümumən, dastanyaratma türk xalqlarının bədii-estetik, mənəvi-tarixi istedadlarından biridir. Şərq-Qərb dastanları arasındakı əlaqə və "Dədə Qorqud Kitabı" boylarındakı motivlərin Avropa eposlarına təsiri ilə bağlı heç də az olmayan tədqiqatlar, görünür, hələ böyük elm yaradıcılığının başlanğıcı sayılmalıdır.

DQK-nın dünyanın müxtəlif dillərinə tərcümə olunduğunu qeyd edən P.Mirabil bu kitabın özünəməxsus və təkrarolunmaz xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq onu başqa dilə çevirməyin ağır bir iş olduğunu yazır. Tərcümə zamanı azəri variantı adlandırdığı və M.Ergin tərəfindən hazırlanmış 1958-ci il nəşrindən, Orxan Şaik Gökyayın tərtib etdiyi 1976-cı il nəşrindən, M.Erginin 1988-ci ildə hazırladığı yeni nəşrindən və C.Luisin tərcüməsindən yararlandığını və ən düzgün hesab etdiyi variantı tərcümə etdiyini bildirən müəllif bu nəşrlərə tənqidi münasibət bəsləyir və kitabın sonunda yazdığı qeydlərdə onlarla bağlı mülahizələrini ifadə edir.

Şübhəsiz ki, Q.N.Potanin, Y.Meletinski, X.Koroğlu Qərb-Şərq dastanlarının tarixi bağlılığı haqqında qiymətli əsərlər yazmışlar. Bu əsərlərin içərisində DQK-nın ingilis dilinə tərcüməçilərinin, xüsusilə, P.Mirabilin nəzəri fikirləri ümumiləşdirilməlidir.

Verdiyimiz bilgiləri araşdırma boyu davam etdirəcəyik və Şərq-Qərb kontekstində dastan motivlərinə, poetik ünsürlərinin qarşılıqlı əlaqəsinə, ortaq olan məsələlərə, eləcə də, fərqlərə diqqət yetirməyə çalışacağıq.

II FƏSİL. P.MİRABİLİN “DƏDƏ QORQUD KİTABI”NIN İNGİLİS DİLİNƏ TƏRCÜMƏSİNDƏ TƏKRARLAR SİSTEMİ

2.1. TƏKRARLAR SİSTEMİNİN EPOS YARADICILIĞINDAKI ROLU

“Dədə Qorqud Kitabı”nın dilində şer-nəsr probleminin həllində, eləcə də başqa dillərə, o cümlədən ingilis dilinə tərcümədə şer-nəsr nisbətinin, bədii-poetik nitq strukturunun adekvat təqdimində təkrar sisteminin forma və məzmun özəllikləri çox mühüm rol oynayır. (6; 26; 85;) "Dədə Qorqud Kitabı"nın bədii-poetik özəlliklərindən bu və ya digər baxımdan bəhs edən müəlliflər (V.Jirmunski, X.Koroğlu, T.Hacıyev, K.N.Vəliyev, K.Abdullayev, N.Cəfərov, A.Hacıyev, R.Kamal, S.Rzasoy və b.) təkrarlar sistemində də toxunmuş, alliterasiya, leksik təkrar, sintaktik təkrar və paralelizm məsələləri üzərində ətraflı dayanmışlar. (123; 130; 48; 163; 104; 27; 46; 59; 81)

Müxtəlif dil yaruslarında eyni nitq vahidinin (səs, söz, morfem, sintaksem) dəyişilmədən və ya qismən dəyişilərək iki və daha artıq dəfə işlənməsi olan təkrarlar müəyyən dil qanunauyğunluğunu və sistemini əks etdirir.

Təkrarlar sistemi bütün dillərin, o cümlədən türk dillərinin bədii-poetik sistemində çox ciddi əhəmiyyət daşıyır. Təkrarların poetik-funksional özəllikləri bədii tərcümə üçün də ciddi faktordur. Heç təsadüfi deyil ki, bəşəriyyətin qədim kitablarının hamısında (“Tövrat”, “İncil”, “Quran”, “Avesta”) şer-nəsr nisbəti, ritmik konfiqurasiyanın təkrarlarla nizamlanan sistemi “Dədə Qorqud Kitabı” kimidir, yəni sözün ümumi tipoloji-universal anlamında bu böyük bəşəri abidələrin arxitektonik sistemi, linqvopoetik strukturu bir-birinə yaxındır. Konkret dillərdə, ayrı-ayrı dil abidələrindən olsalar da, ümumi kod tipologiyasını tapmaq, dil ladlarının uyarlılığını müəyyənləşdirmək tərcüməçidən ustalığ, dəqiqlik, sənətkarlıq tələb edir. İngilis-german dastan-nağıl dilində, ümumən folklor dilində, eləcə də V.Şekspir timsalında öz zirvəsinə çatan poeziya dilində “Dədə Qorqud Kitabı”nın forma

qarşıqlarının tapılması, poetik fiqurların yerbəyer edilməsi mətnin mündəricə özəlliklərinin tam, dəqiq ifadəsinə xidmət edir.

“Dədə Qorqud Kitabı”nın fəlsəfi dərinliyinin öz dolğunluğu ilə bədii tərcüməsində, qədim oğuz-Azərbaycan dilinin cazibədarlığının, zənginliyinin ifadəsində bu tərcümə ustalığının, sənətkarlığının çox böyük əhəmiyyəti var.

Bu incəliyi göstərmək üçün T.İ.Hacıyevin “Dədə Qorqud Kitabı”nda alliterasiyadan danışarkən söylədiyi bir fikrə diqqəti yönəltmək istərdik: “Adətən, alliterasiya üçün sözlərdə ilk bir səsin eyniliyi zəruridir. Ancaq “Dədə Qorqud”un dilində bu daha mükəmməl şəkildə təzahür edir. Bir çox hallarda ilk 3-4 səs uyğun gəlir (məncə, bu gələcəkdə heca şərinə keçməyə üçün bir mərhələdir). Abidənin dilində ritm üçün səs oyunu geniş tətbiq olunur...” (47, s.80)

Doğrudan da, yalnız alliterasiya deyil, morfemlərin, sözlərin sintaktik konstruksiyaların təkrarında özünü göstərən poetik orijinalıq başqa sistemli bir dildə, ingilis dilində də bədii-poetik canlandırma işində öz əksini tapmışdır.

Rəqs və musiqi ilə yanaşı sözün, şerin də kökünü, mənşəyini xalq mərasimlərində arayıb-axtaran və tapan A.N.Veselovski tamamilə haqlı idi. (114, s.95) Söz sənətinin ilkin formalarını araşdıran və çox qiymətli tipoloji-universal əsaslar, təməl prinsipləri müəyyənləşdirən Y.M.Meletinskinin, V.Jirmunskinin, X.Koroğlunun da mülahizələri qiymətlidir. (136; 123; 131)

Anqlosakson epik poeziyasında cəngavər romanlarının (XI-XIV əsrlər) daha çox dinləyici və oxucu kütləsinə xitab etməsi, folklor əsərlərinin danışq dili özəlliklərini daşması V.Şekspirdən öncəki və sonrakı ingilisdilli ədəbiyyatda ədəbi dilin normativ özəlliyi kimi özünü göstərməkdir. (135; 148)

Y.M.Meletinskinin “Beovulf” əsəri haqqında söylədiyi fikirlər diqqəti cəlb edir: ”Beovulf haqqında poema bilavasitə xristianlığaqədərki qəhrəmanlıq folklor-epik ənənəsinə bağlıdır. Bunu əsərin ölçüsü, üslubu, süjet və obrazları sübut edir. “Beovulf”un alliterasiyalı şer sistemi (başqa anqlosaks eposları kimi) skandinav və

qədim alman xalq-epik poeziyasına, alliterasiyalı şerinə yaxındır. (135, s.479)

Animistik baxışları, təbiət və insan münasibətlərini, xüsusən insanın özünün təbiətləşdirməsini (təbiətlə bərabərləşdirməsini, eyniləşdirilməsini) psixoloji paralelizmin əsası sayan A.N.Veselovski müxtəlif xalqların folklorunda təkrar sistemini, paralelizm növlərini təhlil edərək belə bir nəticəyə gəlir ki, “emosional üsürlərin məzmun-məna üsürlərindən daha güclü olması sənətdə qədim sinkretizm əlaməti kimi ritmik-melodik başlanğıc mühüm əhəmiyyət və funksiya daşıyıcısıdır”.(114.s.125-200;203-206;449-492)

“Hildebrand haqqında nəğmə” adlı epik qəhrəmanlıq nəğməsi də alliterasiya sistemi ilə yaradılıb. Epik paralelizmdən də istifadə olunan bu əsər skandinav dastanlarını xatırladır.

Qədim ingilis poeziyasında hərbi-qəhrəmanlıq mövzusunda olan əsərlər xristianlığaqədərki və yazıyaqədərki dil-üslub özəlliklərini daha çox yaşadır. (151, s.8) Bu poeziyada alliterasiyalı şer german şer ənənəsinin davamıdır. O, german poeziyasında şerin “əsas təşkiledici momentidir.”(M.İ.Steblin-Kamenski)

Mütəxəssislərin göstərdiyi kimi qədim german şerinin ritmi olduqca rəngarəngdir.(151.s.11) Müqayisə, bədii təyin, metafora... kimi (bu üslubi-poetik fiqurlar haqqında ayrıca bəhs ediləcəkdir) intonasiya, ritm yaradan fonetik-sintaktik vasitələr tərcümə prosesində nəzərə alınmalı problemləri əhatə edir. Ümumən, german dilinin, “Nibelunq nəğmələri”nin dil-üslub özəlliklərini nəzərə almadan “Dədə Qoqud Kitabı”nın ingiliscəyə tərcüməsinin mahiyyətini, forma və məzmun xüsusiyyətlərini açmaq, şərh və təhlil etmək mümkün deyil. Çünki istər janr (dastan, epos), istərsə də məzmun-forma (qəhrəmanlıq motivləri, mif üsürləri, epik təhkiyə, şifahi ədəbiyyata xas formulalar və s.) özəllikləri german, anqlosaks dastanları ilə DQK-nın tipoloji-universal və genetik paralellərin varlığını göstərir. Həmin özəlliklər ingilis (eləcə də alman və b.) dilinə tərcümə üçün də vacib olan qaynaqlardır.

Qədim abidələrin tərcüməsi kimi mühüm bir işdə belə bir metodoloji vəzifəni unutmaq olmaz: insan psixologiyasında gedən dəyişmələri nəzərə almadan qədim ədəbiyyat (ümumən mənəviyyat!) öyrənilə

bilməz. Bu zaman paralelliyi qədim dünyanın strukturunu, düzümünü, ümumbəşəri ab-havasını, insan-təbiət münasibətlərini və bütün bunların yekunu olaraq insan təfəkkürünü, psixologiyasını nəzərə almadan, universal-tipoloji amilləri təməl, əsas kimi götürmədən tərcümə dəqiqliyi, zənginliyi, etibarlılığı ortaya çıxma bilməz. Bu metodologiyayı hərtərəfli şəkildə şərh və izah edən M.İ.Steblin-Kamenski “Saqa dünyası. Ədəbiyyatın yaranması” əsərində fəlsəfi-estetik, üslubi-poetik aspektlərdə təhlil apararaq bu qənaətə gəlir ki, tarixi həqiqətlə bədii yalanı, “sinkretik həqiqəti”, ifadə vasitələrinin tarixliliyini, əşya-məfhum-söz üçlüyünün ayrı-ayrı zamanlarda ayrı-ayrı dəyər daşdığını nəzərə almadan qədim ədəbiyyatı dərk etmək (həm də tərcümə etmək)mümkün deyil. (152, s.4-130)

“Variasiya başqa sözlər vasitəsilə təkrardır. Bu, semantik alliterasiyadır, mənanın başqa söz və ifadələrlə təkrarıdır...” (151, s.15) Bu bir kompozisiya üsuludur.

Bu alliterasiya modellərində vəzn (ölçü) vurğuları da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Mövzunun, süjetin inkişafında bu forma ciddi rol oynayır.

Alliterasiya texnikası mövcud dil materialını yaratmasa da, onların reallaşmasının səbəbi olmasa da, ona təsir etmək imkanına da malikdir. Üslubi-poetik dəyər qazanmaq və o dəyəri saxlamaq üçün alliterasiya texnikasının yaratdığı canlı dildən fərqli konfigurasiyalar bədii dil-üslub üçün əhəmiyyətli amillərdən biridir.

Şübhəsiz ki, qədim ingilis dilində olduğu kimi “Dədə Qorqud Kitabı”nın dilində də alliterasiya üslubi-poetik vasitələrin biridir və poetik mənzərənin bütünlüyünü təmsil edən amillərdir.

Yeri gəlmişkən onu da göstərək ki, tədqiqatçılar bəzən alliterasiya terminini səs təkrarı kimi yox, söz, söz birləşməsi təkrarı kimi işlədirlər.

Onu da qeyd edək ki, XIII əsrdə qələmə alınan “Kiçik Edda” əsəri də türk-german (alman, ingilis...) tarix, dastan, dil-poetika əlaqələrinin geneologiyası və tipologiyası üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. (139)

Bütün bu metodoloji, tarixi-ədəbi, fəlsəfi-estetik, psixoloji aspektlərin nəzərə alınması "Dədə Qorqud Kitabı"nın ingiliscəyə tərcüməsinin

mahiyyətini, forma və məzmun özəlliklərini aşkarlamağa yardım göstərir.

Ümumiyyətlə, "Dədə Qorqud Kitabı"nın rusçaya, ingiliscəyə, almançaya, serbcəyə, gürcücəyə, fransızçaya, Litva və latış dillərinə tərcümə materialları göstərir ki, bu qədim oğuz-Azərbaycan abidəsini öz dillərinə çevirən mütəxəssislər ümumi, qədim türk şerini, türk folklorunu, türk şer mədəniyyətinin aparıcı qanunauyğunluqlarını gözəl bilməmiş və tərcümə prosesində ümumtürk folklor, şer, dastan tərcümə ənənəsini lazımınca öyrənmiş və öyrəndiklərini konkret tərcümə örnəyində gerçəkləşdirmişlər.

P.Mirabilin "Dədə Qorqud Kitabı"nın ingilis dilinə tərcüməsi orijinalın bədii-poetik strukturuna yaxınlığı ilə seçilir. Tərcüməçi eposun bədii ovqatını, poetik vüsətini saxlamaq üçün oğuz türkcəsinin, konkret olaraq Azərbaycan dilinin özəlliklərini, xüsusi ilə onun fonetik, leksik, qrammatik özəlliklərini qoruyub saxlamağa çalışmışdır.

Hələ XVII yüzillikdə görkəmli şer nəzəriyyəçisi Bualo şerin təbiətindən danışarkən yazır: "Dilin qanunlarına itaətkarlıqla tabe olun və birdəfəlik möhkəmcə bilin ki, bu qanunlar sizin üçün müqəddəsdir. Əgər cümlələrin qulağıma yad, ibarən qeyri-adi və qəribədirsə şerin ahəngi ilə məni özünə cəlb edə bilməzsən." (18, s.33)

Şübhəsiz ki, ən ideal tərcümədə də orijinalın təbii nəfəsi, incəlikləri tam qorunub saxlana bilmir.

Hər tərcümə bir dünyagörüşünün, ifadə sisteminin canlandırılması, bərpa edilməsi deməkdir. Başqa dil sistemlərində adekvat dil vasitələrinin tapılması, tipoloji-paralel özəlliklərin müəyyənləşdirilməsi tərcüməçinin təfəkkürü, savadı, bacarığı, bu sahədəki ustalığı və təcrübəsi ilə ölçülür.

Bu mənada P.Mirabil türkcəni, türk dastan dilinin mahiyyətini, fəlsəfəsini, forma və ifadə quruluşunu dərindən bilməyi ilə seçilir.

"Şərdə özgə dillərdən alınma yad sözlərdən qaç, xəstəlikdən qaçan kimi; çalış düzgün, aydın və səlis cümlələr qur. Dili gərək yaxşı biləsiniz! Bilməklə yox, fəhmlə misra quraşdırıb qafiyə axtaran şair çox gülüncdür." (18, s.33)

Bu fikir tərcümə üçün də keçərlidir və kifayət qədər müasirdir. Çağdaş şer sistemində deyil, qədim oğuz şer sistemi ilə düzülüb-qoşulan "Dədə Qorqud Kitabı"nın tərcüməsində Bualonun söylədiyi prinsiplərin gözlənilməsi zəruridir.

Bəllidir ki, insan dili dünyanı bədii-obrazlı inikasının bəşəri universal vasitələri ilə (bədii təyin, metafora, müqayisə...) yanaşı sırf milli, hər dilin özünə xas olan üslubi-poetik (fonetik, leksik, morfoloji, sintaktik) vasitələr sisteminə malikdir.

Kəmiyyət və keyfiyyət əsasları olan dünya şeri hər dilin öz forma və məzmun vasitələrinə söykənir.

Mütəxəssislərin dəfələrlə göstərdiyi kimi "Dədə Qorqud Kitabı" türk dilinə xas olan üslubi-poetik vasitələrin xüsusi bir mənzərəsini əks etdirir. Ritm, şer yaradan vasitə kimi alliterasiya "Dədə Qorqud Kitabı"nda "Koroğlu"ya, hətta Nəsimiyə, Xətaiyə, Füzuliyə, Qurbaniyə... nisbətən başqa bir funksiya daşıyır.

Nəsimi, Xətai, Füzuli, Qurbani, eləcə də "Koroğlu" şerindəki qafiyənin oynadığı poetik funksiyanı "Kitab"da alliterasiya oynayır. "Dədə Qorqud Kitabı"nda ritm yaradan vasitə kimi alliterasiyanın ingiliscə qarşılığı bu və ya digər şəkildə mövcuddur.

Türk dilində, eyni zamanda türk bədii poetikasında təkrar bir sistemdir. (6, s.78) İstər mətn daxilində cümlələrin, cümlə daxilində sözlərin və söz birləşmələrinin, sözlərin daxilində səslərin, xüsusi ilə samitlərin təkrarı vahid bir mətn ovqatı yaradır. (163, s.235)

Daxili və xarici alliterasiya növlərinin intensiv şəkildə işlənməsi, cümlədə (və ya mətndə) başlanğıcda söz təkrarı (anafora), sonluqda uc-uca calanması ilə reallaşan təkrar (anadiplosis), sözlərin dairəvi təkrarı, dəqiqləşdirilmiş təkrar, əks söz sıralı təkrar, eləcə də cümlə təkrarı "Dədə Qorqud Kitabı" üçün tipikdir. (5, s. 194)

İngilis dili dünyanın ən çox tərcümə olunmuş dilidir desək, səhv etmərik. İngilis dilinə rus dilindən tərcümə olunmuş F.Dostoyevski psixoloji nəsr dili, ispan dilindən tərcümə olunmuş Borxes mifoloji nəsr üslubu, yapon dilindən tərcümə olunmuş hokkular yapon şer ritminin özəlliklərini gətirdiyi kimi, türk dastanlarının, bilavasitə "Dədə Qorqud Kitabı"nın tərcüməsi oğuz şerinin ritmik konfiqurasiyasını, təkrar

sistemində reallaşan informasiya özəlliklərini gətirmişdir. Bu mənada, dilin dünyagörüşü ifadə imkanlarının gerçəkliyidir. Nitqlərdə reallaşan dil potensialı üçün yalnız yazıçı nitqi deyil, tərcümə nitqi də mühüm rol oynayır.

İngilis dilində olan bu potensial yalnız onun zənginliyi, dolğunluğu deyil, həm də hun çağından, Mətə, Atilla zamanından ingilis xalq ədəbiyyatında, folklor dilində öz dil izlərini, üslubi-poetik təsirini buraxması ilə izah və şərh oluna bilər.

“Dədə Qorqud kitabı”nı ingilis dilinə tərcümə edərkən müəllif dastanı dastan dilində danışdırmaq üçün onda istifadə olunmuş bütün vasitələri saxlamağa çalışmışdır. (91, s. 121)

Müəllif “Dədə Qorqud Kitabı”nın C.Luis tərəfindən artıq böyük ustalılıqla ingiliscəyə tərcümə edildiyini nəzərdə tutaraq, özünün gördüyü işi adi bir tərcümə hesab etmir. “Bizim işimiz (tərcümə nəzərdə tutulur-S.Ə.) türkcəni ingilis oxucusuna çatdırmaq üçün edilən bir cəhddir. Bu səbəbdən biz tərcümədən yox “tər törkməkdən” danışardıq. Bu ingilis “formasında” türkcənin dəqiq mənası iki laylı dərin tekst strukturu kimi tədricən üzə çıxır. Biz əslində sözləri “tərcümə” etmişik və ya daha dəqiq desək, tərcümədə kalkadan istifadə etmişik. İki qat lay türk-ingilis laylarıdır və ola bilsin ki, bu ingiliscə, müəyyən müddətə, anqlo-sakson qulaqları üçün qəribə səslənsin, bu sadəcə olaraq “hibrit” bir tekst yaratmaq üçün bizim etdiyimiz bir cəhddir.” (161, s.62)

Məlumdur ki, bu cür tərcümələr oxucuya, xüsusilə professionallara, filoloqlara eyni vaxtda iki mətni, həm orijinalı, həm də tərcümə mətnini qavramağa imkan verir.

Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, P.Mirabilin bu cəhdi yeni bir hadisə deyil. Hələ orta əsrlərdə İspaniyada “Əhdi-Ətiq” ladino dilinə, “Bibliya” isə qədim alman və ya qədim fransız dilinə bu üsulla tərcümə edilmişdir.

Konkret örnəklər əsasında P.Mirabilin “Dədə Qorqud Kitabı”nın tərcüməsində təkrar sisteminin bədii-poetik, üslubi-ekspressiv xüsusiyyətlərinin ifadəsinə diqqət yetirək.

2.2. FONETİK SƏVİYYƏDƏ TƏKRARLAR

Fonetik səviyyədə təkrarlar siteminin tipik örnəyi, şübhəsiz ki, alliterasiya və assonansdır. P.Mirabil türk və şimali alman ağız ədəbiyyatında alliterasiyanın və assonansın əvəzsiz rol oynadığını göstərir. O, bu vasitələri mövcud olduqları dastanların “arxitekturası” hesab edir. (161, s.62) Müəllif alliterasiyanın adları çəkilən dastanların həm nəsr, həm də şerlə yazılmış hissələrində mövcud olduğunu qeyd edir.

Bu dastanlardan “Sid” və “Roland haqqında nəğmələr”də alliterasiyanın mövcudluğuna baxmayaraq dastanlardakı ritm başlıca olaraq assonans əsasında formalaşır. “Nibelunq” dastanlarında mövcud olan ritm, musiqi həm alliterasiyaya, həm də assonansa əsaslanır. (3, s.20; 272, 273; 74, s.282, 283, 284)

Məlumdur ki, “Dədə Qorqud Kitabı”nda alliterasiyadan, xüsusilə samit səslərin təkrarından formalaşan bu üslubi fiqurdan kifayət qədər istifadə olunur. Bu üslubi fiqur yalnız şerin texniki tərkibi kimi işlənmiş, az qala bu melodik detal ümumünsiyyət-nitq faktına çevrilir. (49, s.199)

Türk dastan mətnlərinin strukturunda diqqəti cəlb edən xüsusiyyətlərdən biri nəzm və nəsrin növbələşməsidir. Məqsəd və üslub baxımından bir-birindən fərqlənən bu iki “strukturun” “Dədə Qorqud kitabı”nda da olduğunu qeyd edən P.Mirabil dastanın nəsrə yazılan hissəsini “aşığın səsi” adlandırır və bu hissənin keçmişdə baş vermiş hadisələri təsvir etməklə bərabər, həm də əsasən dastan qəhrəmanlarını oxucuya təqdim etmək məqsədi güddüyünü göstərir.

“Dədə Qorqud kitabı”nın nəzmlə yazılmış “söyləmə”lərdən ibarət ikinci “strukturun” dastan qəhrəmanlarının dili ilə söylənir və həm poetik, həm də stilistik baxımdan nəsrə yazılan hissədən kəskin şəkildə fərqlənir. Nəzm-nəsr növbələşməsi eyni zamanda bütövlükdə mətnin ümumi ritmik-melodik kontekstini formalaşdırır. Şer parçalarındakı ekspressiv gərginliyin, mürəkkəb psixoloji atmosferin nəsr hissələrdəki geniş miqyaslı epik təsvirləri, ritm-intonasiya “sakitliyi”, “qərəzsiz” təhkiyəyə və əksinə keçməsi poetik-sintaktik vasitələrin zənginliyinə, onların məna çalarlarının artmasına, mətnin ümumi dinamikasının yüksəlməsinə səbəb olur. (74, s.282)

P.Mirabil “Dədə Qorqud kitabı”nın nəzmlə yazılmış hissələrində ritm yaratmaq məqsədi ilə assonansdan, həm də alliterasiyadan geniş istifadə olduğunu vurğulayaraq yazır ki, “onlar ümumilikdə yüksək dərəcədə poetikdir, üslub baxımından nəsrə yazılmış hissələrdən olduqca fərqlidir və zireh üzərindəki halqavari zəncir medalyonları bir-birinə bağladığı kimi, onlar da nəsr nümunələrini bir-birinə bağlayır.” (161, s.57)

“Dədə Qorqud kitabı”nda saitlərin harmoniyasından danışan müəllif onların ritm yaradan bir detal kimi böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini qeyd etməklə yanaşı, bu işin, əsasən, alliterasiya vasitəsi ilə həyata keçirildiyini göstərir. Türk dili üçün samitlərin zənginliyi xarakterikdir və əslində zaman keçdikcə onlar dildə saitlər sisteminin hökmranlığını zəiflətməmişdir. (161, s.57) P.Mirabil bu iddianı əsaslandırmaq üçün Monqolustan ərazisində tapılmış VIII əsrə aid olan qədim türk yazı abidələrinin dilindəki sözlərin ilk hecasında on altı vokal səsin işləndiyini və həmin vəziyyətdə yalnız yeddi samit səsin mövcud olduğunu qeyd edir. O, bu dəyişmənin ərəb və fars dillərindən alınmış samit səslərin hesabına baş verdiyini iddia edir.

P.Mirabilə görə, “Dədə Qorqud kitabı”ndakı alliterasiya nümunələri onun obrazlı şəkildə “məna adaları” adlandırdığı məna qruplarını yaradır. Bu məna adaları səs və dəqiq mənanın vəhdətini yaradır. (161, s.58) Müəllif belə hesab edir ki, ”kara başım kurban olsun sana” cümləsindəki alliterasiya yaradan damaq samiti [k] ilə başlayan sözlər (kara-kurban-kafir) digər sözlərə bağlanaraq məna qrupları yaradıb. Müxtəlif sözlərdən ibarət olan kara/kılıç, yüksek/yere, kara/koç kimi alliterasiya cütləri də səs-məna qrupları yaradır. P.Mirabil iddia edir ki, VI boydakı “kime baksa aşk ilə atəş yakar” cümləsindəki [ş] və [k] səslərinin növbələşməsi şəhvət hissini dəqiq ifadə edir və “aşk” və “atəş” sözlərindəki [ş] şahzadə xanımın Qanturalıya olan ehtirasını daha qabarıq göstərir. Eləcə də, Dəli Domrul boyundakı “al kanatlı Azrail uçub gəldi” cümləsindəki [l] səsinin təkrarı hiss olunmadan Əzrailə birlikdə oxucunu da hərəkətə gətirir.

Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, dilçilikdə və şer sənətində səslərin məna ifadə etməsi haqqında çoxlu fikirlər söylənməmişdir. Səslərlə insan duyğularını (qorxu, sevinc, həyəcan, eşq, kədər...) eyniləşdirən

mülahizələr maraqlı görünsə də və ilk baxışdan diqqəti çəksə də (məsələn, simvolist rus şairi A.Blokun səslərlə mənaları eyniləşdirən mülahizələri kimi), elmi zəmindən məhrumdur. V.Humboltun, F. de Sössürün, N.S.Trubetskoyun fonetikaya həsr olunmuş dərin elmi araşdırmaları bu məsələni birdəfəlik həll etmişdir. Belə ki, sözün cildini dəyişməyə xidmət edən və onda leksik-qrammatik məna dəyişikliyinə səbəb olan səslər və ya ümumiləşmiş ictimai səslər sırf şərti xarakter daşıyır və akustik özəlliklə yanaşı yalnız söz daxilində məna daşıyıcısı olan sözün təşkiledici vahidi kimi çıxış edir. Ayrı-ayrı səslərdə məna axtarmaq subyektiv-poetik mülahizədən başqa bir şey deyildir. Səsin ritmik konfigurasiyada yaratdığı effekt və poetik-fonetik dəyər isə çox mühümdür. P.Mirabilin təkrarların bütün növü kimi alliterasiyaya bu qədər önəm verməsi və ritmik-poetik fiqur kimi iki dil müstəvisində onları araşdırması və tərcümədə prinsip kimi nəzərə alması bizim üçün olduqca önəmlidir.

“Beovulf” və “Nibelunq haqqında nəğmə” dastanlarındakı ritmin, musiqinin başlıca olaraq alliterasiyanın hesabına yarandığını vurğulayan P.Mirabil bu fiqurun az da olsa “Sid” və “Rolandın haqqında nəğmələr”də də mövcud olduğunu və “Dədə Qorqud kitabı”nda olduğu kimi səs-məna bağlılığı yaratdığını göstərir. (161.s.59) “Roland haqqında nəğmələr”dən götürdüyü aşağıdakı parça ilə o, bu bağlılığı sübut etməyə çalışır:

E **M**achiner et sun uncle **M**aheu (66) [m]

Filiz **C**apuel, le rei de **C**apadose (1614) [k]

L' un fut **B**asan e li altres **B**asilies (2085) [b]

L' altre est de **H**ums e la terce de **H**ungres (3254) [h] (161,59)

“Beovulf” dastanından götürülmüş aşağıdakı örnəklər bu əsərdə aliterasiyadan poetik bir vasitə kimi geniş şəkildə istifadə olunduğunu və bu bədii fiqurun P.Mirabilin dediyi kimi eposun “arxitektonikasını” təşkil etdiyini göstərir.

[b]

Blade had dissolved in Grendel's steeming. (89)

Blood boiling even after his death. (90)

Limb from limb. But his breath will be burning (633)

[d]

The dragon discovered his courage and his
weapon. (741)
As he dove through the dragon's deadly
fumes. (774)

[f]

For its grave: Grendel carry our bloody. (276)
Flesh to the moors, crunch on our bones. (277)
Out from the marsh, from the foot of misty. (285)

[h]

Had he met a man whose hands were harder. (335)
His mind was flooded with fear-but nothing. (336)
His heart still angry. He was hunting another.
(548)

[k]

Could hope to defeat this monster. No one
Could try and this dragon's treasure his gold
Killing as often as he could, coming (80)

[l]

Comrades left with no leader their leader dead
(456)
Lord and leader angry lowered (62)

[p]

From my prince no permission from my people for
your landing (160)
That pleased his eye heavy plats (797)

[g]

With gleaming armor going safely (130)

[r]

Of rings whose rewards I won and briefly
relished(462)

[s]

So harsh. He journeyed, forever joyless. (295)
Straight to the door, then snapped it open (296)
Up from his swampland, sliding silently (290)

[t]

To return while Beowulf was alive to bring him
(807)
Treasure they'd won together. He ran (808)
Could take his talons and himself from that tight
(329)

[w]

Went up to Herot, wondering what the warriors (31)
Would do in that hall when their drinking was done
(32)

P.Mirabil "Dədə Qorqud kitabı"nı ingiliscəyə tərcümə edərkən alliterasiyanın müxtəlif formalarından istifadə etmişdir. Dastandakı bu fiquru saxlamaq üçün o, müvafiq sinonimləri, antonimləri və bədii təyinləri arayıb tapmış, bu zaman sözlə ifadə edilə bilməyəcək ağır zəhmət çəkmiş, özünün dediyi kimi "tər tökməli" olmuşdur.

P.Mirabilin "Dədə Qorqud kitabı"nın tərcüməsində rast gəldiyimiz alliterasiya örnəklərini nəzərdən keçirək:

[b]

When Kazan saw the state of these things bloody tears filled his black slanty eyes, blood boild in his veins, his black breast heaved. (161,s.83)	Bu halları gördüğündə Qazanın qara qıyma gözləri qan-yaş doldu, qan damarları qaynadı qara bağı sarsıldı. (60,s.47)
--	---

Upon these words, my Khan, Beyrek's blood boiled (161, s.100) He brought a beautiful bride for his son too (161, s.211) Each of the two brothers became the other's best man (161, s.211)	Eylə olsa, xanım, Beyrəyin qanı qaynadı (60,s.55) Ulu oğluna dəxi görkülü gəlin gətirdi (60, s.103) İki qardaş bir-birinə sağdic oldular (60, s.103)
---	--

Nümunələri müqayisə etdikdə aydın olur ki, orijinal və tərcümədəki alliterasiya yaradan sözlər əsasən eyni olurlar. Məsələn: Birinci nümunədəki alliterasiya yaradan sözlər (bloody, black, blood, boild,

breast) “breast” (bağır) sözü istisna olmaqla demək olar ki, türkcədə olan eyni sözlərdir (qanlı, qara, qan, qaynadı). İkinci və üçüncü nümunələrdə də alliterasiya eyni leksik vahidlərin (qan-blood, qaynadı-boiled, görklü-beautiful, gəlin-bride, gətirdi-brought) hesabına yaradılmışdır. Dördüncü misalda isə orijinal və tərcümədə alliterasiya müxtəlif sözlər hesabına (qardaş-brother, oldular-became, sağdic-best man) formalaşmışdır. Yeri gəlmişkən, C.Luis birinci nümunəni aşağıdakı kimi tərcümə etmişdir: *Kazan’s black almond eyes filled with bloody tears at the sight; his veins swelled, his head was agitated.* (157, s.46)

Bu tərcüməni P. Mirabilin tərcüməsi ilə müqayisə etsək görərik ki, [b] səsinin yaratdığı alliterasiya C.Luisin tərcüməsində iki sözdə (black-bloody) olduğu halda, P.Mirabildə altı sözdə (bloody-black-blood-boiled-black-breast) mövcuddur. Bununla bağlı yazdığı qeyddə P.Mirabil “blood boiled” (qan qaynadı) tərcüməsini cümlədəki alliterasiyanı gücləndirmək məqsədi ilə etmişdir.(161, s.245)

Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, alliterasiya yaradan səslər içərisində [d] səsi məhsuldarlığına görə fərqlənir.

[d]

They d ismounted and d ressed a merchant’s clothes (161, s.219)	Atdan enib tacirdanın geydilər (60, s.107)
I made the d aughters and d aughters-in-law d ance upon my white chest, (161, s.216)	Qızını-gəlinini ağ köksümdə oynatdım (60, s.105)
He d oesn’t let your d appled d uckes and black geese fly (161, s.217)	Ala ördək, qara qazun, uçur maya (60, s.106)
For the sake of your religion, Prince Kazan, my little seven year old d aughter is d ead, be kind d on’t ride her. (161, s.21)	Dinin üçün, Qazan bəg, yedi yaşında bir qızcığazım ölmüşdür, kərəm eylə, ona binmə (60, s.104)

Tərcümədə [d] səsi cümlə daxili alliterasiya yaradan bir vasitə kimi məhsuldar olmasa da, bəzi xüsusiyyətləri bu səsin məlum fiquru yaratmaqda iştirakını heç də azaltmır.

İngilis dilində inkarlıq yaradan vasitələrin (do not, does not, did not) [d] səsi ilə başlaması xarici alliterasiya yaratmaq üçün bu səsin imkanlarını müəyyən mənada artırır.

Bundan başqa fellərin keçmiş zaman formasının əsasən “ed” sonluğu ilə düzəlməsi və “and” (və) bağlayıcısının bu səsle bitməsi [d] səsi ilə bitən və bu səsle başlayan sözlərin yaratdığı konstruksiya tərcümədə geniş şəkildə işlənir.

Nümunədəki bu konstruksiya dediklərimizə əyani sübut ola bilər:

dismounted and dressed; daughters and daughters-in-law dance

[f]

He followed his falcon. (161, s.212) Şahinin ardına düşdi. (60, s.104)

Will you beat your white face with bitter fingernails? (161, s.150) Acı dırnaq ağ yüzünə caharmısan? (60, s.77)

Her hands and feet went feeble, her cat miaowed. (161, s.159) Daraqlığı boşaldı, kedisini mavladı. (60, s.81)

Well my forty peers, my forty friends. (161, s.165) Hey qırq eşüm, qırq yoldaşım. (60, s.84)

He saw that fairy girls were flying, their wings fastened, wing to wing! (161, s.179) Gördi kim, pəri qızları qanat qanada bağlamışlar, uçarlar. (60, s.90)

Qeyd olunduğu kimi tərcüməçi alliterasiya fiqurunu yaratmaq üçün bütün mümkün vasitələrdən istifadə etmişdir. Məlumdur ki, "Dədə Qorqud kitabı"ndakı poetik yükü artırmaq üçün assonansdan geniş istifadə olunmuşdur. İngilis dilində saitlərin bu imkanı türk dilləri ilə müqayisədə xeyli zəif olduğundan assonansın daşdığı bu yükü tərcümədə alliterasiya daşıyır. Eləcə də, P. Mirabil eyni cümlədə və ya misrada bir neçə səsin təkrarından da məhəmətlə istifadə etmişdir.

Gətirdiyimiz birinci misalda [f] (followed-falcon) səsi ilə yanaşı [h] (he-his) səsindən istifadə olunmuşdursa, ikinci nümunədə müəllif assonansın orijinalda yaratdığı harmoniyamı (acı-ağ) alliterasiya vasitəsi ilə yaratmış və [f] səsi (face-fingernails) ilə yanaşı [w] (will-white-with) və [y] (you-your) səslərindən də istifadə etmişdir.

Bunu da demək yerinə düşər ki, bu hal tərcümədə təsadüfi xarakter daşımır.

They saw a **g**aggle of **g**eese sitting. (161, s.212)

My **g**reat dignified court has not **g**athered. (161, s.140)

The **g**olden ring which is on your finger is mine, **g**ive it to me, **g**irl. (161, s.121)

My **g**olden **g**oblet has fallen from my hand to the earth. (161, s.147)

[g]

Gördülər, bir sürü qaz oturur. (60, s.104)

Ağır-ulu divanım sürülmədi. (60, s.72)

Altun yüzük mənimdir, ver mana, qız. (60, s.65)

Altun ayağım əlimdən yerə düşdü. (60, s.75)

[h]

He **h**eld **h**is **h**ead and with **h**is six-edged mace violently **h**it it. (161, s.94)

He bowed **h**is **h**ead, he pressed **h**is **h**and to **h**is **h**ead and greeted the prince. (161, s.117)

The **h**orse **h**eld **h**is **h**ead **h**igh. (161, s.112)

His **h**ands that **h**old stopped **h**olding. (161, s.147)

Altı bərli gürz ilə dəpəsinə qatı tuta urdı. (60, s.52)

Baş endirdi, bağır basdı, salam verdi. (60, s.62)

At başını yuxarı tutdu. (60, s.60)

Tutar əlləri tutmaz oldu. (60, s.75)

Tərcümədə alliterasiya yaratmaq üçün ən çox istifadə olunan səs [h] səsidir. Bu bir tərəfdən orijinalda çox tez-tez işlənən sözlərin (at, baş, əl, vurmaq, uca, tutmaq və s.) ingilis dilindəki qarşılıqlarının [h] səsi ilə başlanan sözlər olması ilə bağlıdırsa, digər tərəfdən üçüncü şəxs əvəzliyinin müxtəlif növlərinin bu səslə başlanması ilə (**he**, **his**, **him**) əlaqədarlıdır. Bunu nümunələrdən də aydın görmək olar.

Belə ki, birinci nümunədə altı söz (**he-held-his-head-his-hit**), ikincidə isə səkkiz söz (**he-his-head-he-his-hand-his-heart**) [h] səsi ilə başlayır. Üçüncü misal isə bütünlüklə bu səslə başlayan sözlərdən (**horse-held-his-head-high**) ibarətdir.

Dastanların nəzmlə yaradılmış hissələrinin ingiliscə tərcüməsində xarici alliterasiyadan geniş şəkildə istifadə edilmişdir. İngilis dilinin özünə xas özəllikləri (ümumi sualların müvafiq köməkçi və ya modal fellə başlanması, xüsusi sual cümlələrində müvafiq sual sözünün əvvəldə gəlməsi və s.) xarici alliterasiyaya çox böyük imkanlar yaradır.

Məlumdur ki, ingilis dilində türk dillərinə nisbətən cümlədə söz sırası daha sabitdir.

Dilin belə bir xüsusiyyətə malik olması isə tərcümədə yalnız fonetik təkrarlardan (alliterasiyadan və assonansdan) deyil, ümumiyyətlə təkrarın digər növlərindən də (morfoloji, sintaktik) geniş şəkildə istifadə etmək imkanı yaratmışdır. Aşağıdakı misallar bu faktları bir daha nümayiş etdirir:

Did I not on the back of the grey stallion?	Boz aygırın belinə binmədimmi?
Did I not shoot a wild deer in front of your tent?	Sənin evün üzərinə sığın-keyik yağmadımmı?
Did I not call you to my side?	Sən mənə yanına çağırmadınmı?
Did we not race horses together in the arena? (161, s.122)	Sənünlə meydanda at çapmadıqmı? (60, s.64)
Princess, shall I get up from my place?	Xan qızı, yerimdən durayınmı?
Shall I hold you by the throat and color?	Yaqan ilə boğazından tutayınmı?
Shall I take my pure black steel sword in hand?	Qara polat üz qılıcum əlümə Alayınmı?
Shall I cut your head from your pure body?	Öz gövdəndən başımı kəsəyinmi?
Shall I make it known to you how sweet life is? (161, s.67)	Can tatlusın sana bildirəyinmi? (60, s.39)

[k]

As they went because of the creaking of the cart, Kazan awoke. (161, s.212)	Gedərkən ərəbə qıçırdısından Qazan oyandı. (160, s.104)
They crushed and killed the infidels. (161, s.211)	Kafiri basdılar-qırdılar.(60, s.103)
Sieze and kill that crazy warrior. (161, s.207)	Tut ol dəlüyi öldür. (60, s.101)
Crushed them then crammed them into the castle. (161, s.207)	Basdı qalaya qoydı. (60, s.101)
He kicked him once more, the camel couldn't stand on his feet, he collapsed. (161, s.164)	Bir dəxi urdı, dəvə ayağı üzərinə durmadı, yıqıldı. (60, s.83)

Alliterasiya yaratmaq üçün başqa səslərə nisbətən [k] səmindən az istifadə olunmuşdur.

Birinci misalda orijinaldakı [q] səsinin yaratdığı alliterasiya (qıçırdısından Qazan) tərcümədə [k] səsi ilə başlayan sözlərlə (creaking-cart-**Kazan**) yaradılmış və “ərəbə” sözünün tərcüməsi (cart) ilə alliterasiya yaradan sözlərin sayı artırılmışdır.

İkinci misalda orijinalda adı çəkilən fiqurdan istifadə edilməmiş, lakin tərcümədə “basdılar-qırdılar” ifadəsi [k] səsi ilə başlayan fellərlə (crushed and killed) tərcümə edilmişdir.

Dördüncü misalda da orijinalda [q] səsinin yaratdığı alliterasiyanı (qalaya-qoydı) [k] səsi ilə başlayan sözlər yaratmış və tərcümədə alliterasiya yaradan sözlərin sayı orijinaldakından artıq olmuşdur. (crushed-crammed-castle).

Eyni fikri sonuncu nümunəyə də aid etmək olar. Bu misalda orijinalda [d] səsinin yaratdığı alliterasiya [k] səsi ilə başlayan sözlərin (kicked-camel-couldn't-collapsed) sözlərinin hesabına yaranmışdır.

[l]

He leapt and like a falcon took hold of the infidel's throat. (161, s.199)	Sıçrayıb Şahin kibi kafirin bogazını ələ aldı. (60, s.98)
--	---

Tepegöz leaped up and looked. Təpəgöz sıçradı bağdı. (60, s.184) s.92)

[m]

Mother, may your mouth dry! Ana, ağzın qurusun! (60, s.100)

May he give in marriage my white-faced love to his son! (161, s.228) Ağca yüzlü görklümü oğluna alı versün! (60, s.110)

“May my manliness, my heroism, my bravery, my courage become famous and come to Rome and Damascus.” (161, s.146) “Mənim ərligim, bəhədirligim, cilasunligim, yigitligim Ruma, Şama gedə çavlına”. (60, s.75)

Tərcümədə alliterasiya yaratmaqda [m] səsinin oynadığı rol dərhal nəzərə çarpır. Bu ilk nüvbədə ingilis dilində birinci şəxsin təkinin, ziyəlik əvəzliyinin və felin arzu şəklini yaradan “may” sözünün hesabına mümkün olur.

Birinci və ikinci nümunələrdə orijinalda assonans hesabına yaradılmış axıcılığa tərcümədə alliterasiya vasitəsi ilə nail olunmuşdur.

Sonuncu nümunədə isə nə alliterasiyadan, nə də assonansdan istifadə olunmuşdur. Orijinalda epitetlərin hesabına yaradılmış pafosu tərcümədə [m] səsinin hesabına yaradılmış alliterasiya daha da qüvvətləndirmişdir. Müvafiq epitetlərin (heroism, bravery, courage) qarşısında işlənmiş “my” əvəzliyi fikrin olduqca təntənəli şəkildə səslənməsinə xidmət etmişdir.

[p]

He pronounced the prescribed prayer (161, s.131) İki rükət namaz qıldı. (60, s.68)

The people do not pass the summer in the pastures. (161, s.141) El yaylamaz. (60, s.72)

They pillaged the Church’s possessions. (161, s.219) Malını yağmaladılar. (60, s.107)

Deli Karcar **p**assed over tenmountain
passes **p**ursuing and **p**ursuing Dede.
(161, s.103)

Dədəyi qova-qova Dəli
Qarcar on yelək yer aşurdi.
(60, s.56)

[r]

Beyrek struck and broke the **r**ing ten
pieces with an arrow. (161, s.117)

Ride your beautiful horse, drive

your horse with your handsome war-
riors, **r**ace your horse. (161, s.179)

They attached a **r**ope of bristle
round his white neck. (161, s.132)

Beyrək oqla yüzüğü urdı,
paraladı. (60, s.62)

Gəl, yaxşı at bin. Yaxşı
yigitlər ilə
eş yort! (60, s.90)

Qıl orqan ağ boynuna
bağladılar.(60, s.68)

Tərcümə zamanı məlum fiquru yaratmaq üçün bu səsdən, az da olsa, istifadə olunmuşdur.

[s]

Tərcümədə alliterasiya yaratmaq üçün bu səsdən müəyyən dərəcədə istifadə olunmuşdur. Bu, ilk növbədə dastanda tez-tez istifadə olunan sözlərin (göndər, sapan, qılınc) ingilis dilində [s] səsi ilə başlayan sözlərlə (spear, sling, sword) tərcümə olunması ilə bağlıdır.

Göstərdiyimiz misallar dediyimiz fikri əyani olaraq təstiqləyir.

He squeezed his sixty span many
coloured spear into his armpit. (161,
s.230)

Deli Domrul's eyes that see,
stopped seeing. (161, s.147)

Took his sling, put a stone in the slit
and slung it. (161, s.82)

When he slung the second stone
three or four fell. (161, s. s.82)

Altmış tutam ala göndərin
qoltıq qısdı. (60, s.111)

Dəli Domrulun görər gözü
görməz oldı. (60 s.75)

Sapanının ayasına daş qodı
atdı. (60, s.47)

İkisini atanda üçün-dordin
yıqdı. (60, s.47)

[t]

They tied his hands and feet
tightly. (161, s.212)

Tell her the truth! (161, s.139)

She went to trace his tracks. (161,
s.142)

Tree if I look twods your top you
are topless. (161, s.90)

Əlin, ayağın bərk
bağladılar. (60, s.104)

Doğru xəbər vergül! (60, s.71)

İzin izlədi, getdi. (60, s.97)

Başın ala baqar olsam, başsız
ağac. (60, s.50)

Başqa səslərə nisbətən bu səsdən az istifadə olunmuşdur.

[ʃ]

Am I so shameful that you should
impate shame upon me? (161,
s.121)

The shepherd ran in front of the
sheep. (161, s.179)

They held their shields, threw their
maces over their shoulders. (161,
s.219)

Mən eyibləmüyəm kim mana
eyib qoşarsan? (60, s.64)

Çoban qoyunun önünə
səgirdi. (60, s.90)

Qalqan yapındılar. Güzlərinin
umızlarına urdılar. (60, s.107)

Birinci nümunədə həm orijinalda, həm də tərcümədə alliterasiya eyni sözlərin əsasında yaradılmışdır. Tərcüməçi “eyiblü” və “eyib” sözlərini müvafiq olaraq “shameful” və “shame” ismi ilə tərcümə etmiş və [ʃ] səsi ilə başlayan “should” felini işlətməklə səs təkrarını daha da qüvvətləndirmişdir. Yeri gəlmişkən P.Mirabil alliterasiya fiqurundan istifadə edərkən yalnız bir səsin imkanlarından istifadə etməmiş, bu fiqurdan daha çox faydalanmaq üçün eyni anda bir neçə səsdən istifadə etmişdir.

Axırıncı nümunədə [ʃ] səsi ilə yanaşı [ð] və ona oxşar [θ] səsləri ilə başlayan sözlərdən (they-their-threw-their-their) istifadə etməklə emosionallığı daha da artırmağa nail olmuşdur.

[ʃ] səsi ilə başlayan “shall” və “should” fellərindən istifadə etməklə tərcümədə xarici alliterasiyanın gözəl nümunələrini yaratmışdır. Bu

nümunələr sual cümlələrində göstərildiyi üçün burada onları sadalamağa ehtiyac görmürük.

[ð]

They brought him away to a pigsty, they threw him into this prison. (161, s.218)	Gətürdilər, donuz damına həbsə saldılar. (60, s.106)
Whoever crushes those three monsters they will give that girl to. (161, s.156)	Hər kim ol üç canavari basa, ol qızı ona verirlər. (60, s.80)
They reached the infidel border. They pitched their tent. (161, s.158)	Kafirin sərhədinə irdilər. Çadır tıkdılar. (60, s.81)
They saw that the enemy was coming. (161, s.212)	Qazanın bəgləri baqdılar gördülər kim yağı gəlür. (60, s.104)

Dilimizdə olmayan bu səsdən tərcümə zamanı alliterasiya yaratmaq üçün bəzən istifadə olunmuşdur. Üçüncü şəxs cəminin və müvafiq şəxsin yiyəlik əvəzliyinin (**they**, **them**, **their**), müəyyənlik artiklinin (**the**) eləcə də “bu” və “o” (**this**, **that**, **these**, **those**) işarə əvəzliliklərinin, “ki” (**that**) bağlayıcısının bu səslə başlaması tərcüməçiyə bu səsin imkanlarından geniş şəkildə istifadə etmək imkanı yaratmışdır. Göstərilən nümunələrdə bunu aydın görmək olar.

[w]

Kazan saw that in front of the soldiers was a warrior upon white-gray horse with a white standard, dressed in sturdy armour. (161, s. 220)	Qazan gördi kim, ləşgər önincə bir ağ -boz atın, ağ ələmlü bəg dəmir donlu Oguzun önincə gəldi. (60, s.107)
While the merchants were sleeping they were attacked without warning by five hundred infidels. (161,97)	Bazirganlar yatur ikən ğafildə beş yüz kafir qoyuldılar, çapdılar, yağmaladılar. (60,54)

With forty warriors he went to
Aruz's home. (161, s.226)

Qırq yigidlə, Aruzun evinə
gəldi. (60, s.109)

Türk dilində olmayan bu səsdən həm xarici, həm də daxili alliterasiya yaratmaq üçün geniş şəkildə istifadə olunmuşdur. Bu ilk növbədə ingilis dilində sual sözlərinin əksəriyyəti (**when, where, what, why**), “to be” felinin keçmiş zaman formaları (**was, were**) və dastanda tez-tez işlənən silah (**weapon**), ərən, bəy (**warrior**), ağ (**white**) və s. sözlərin bu səsle başlayan sözlərlə tərcümə olunması ilə bağlıdır.

Göstərilən birinci və ikinci nümunədə bu səsle başlayan beş söz (**was, warrior, white, with, white, while, were, were, without, warning**) üçüncü nümunədə isə üç söz (**with, warrior, went**) bu səsle başlayır. Orijinalla müqayisə etdikdə bu nümunələrdəki səs təkrarının daha məhsuldar olduğu asanlıqla nəzərə çarpır.

Bu örnəklərin sayını artırmaq olar. Ancaq bunun prinsipcə o qədər də əhəmiyyəti yoxdur.

Mətnin linqvopoetik təşkilində alliterasiya fiqurunun özünəməxsus rolunu gərəyincə dəyərləndirməyi bacaran tərcüməçi bu problemi uğurla həll edə bilmişdir.

P.Mirabilin alliterasiyaya necə önəm verdiyini aydın görmək üçün onun etdiyi tərcümələri C.Luisin etdiyi tərcümələrlə müqayisə etmək kifayətdir:

P. Mirabil

When Kazan saw the state of the
things **bloody** tears filled his
black slanty eyes, **blood** boiled in
his veins, his **black** breast
heaved. (161, s.183)

C. Luis

Kazan's **black** almond eyes
filled with **bloody** tears at
the sight, his veins swelled,
his heart was agitated. (157,
s.46)

Nümunələrdən görüldüyü kimi P.Mirabildə [b] ilə başlayan sözlərin sayı altı (**bloody-black-blood-boiled-black-breast**) olduğu halda, C.Luisdə eyni səsle başlayan sözlərin sayı ancaq ikidir (**black-bloody**).

Başqa bir nümunəyə nəzər salaq:

P. Mirabil

he held his head and with **his** six edged mace violently **hit** it. (161, s.94)

C. Luis

and smashed **his head** with a mighty blow of **his** six-ridged mace. (157, s.57)

Bu nümunədə də P.Mirabilin tərcüməsində [h] səsi ilə alliterasiya yaradan sözlərin (**he-held-his-head-his-hit**) sayı C.Luisdəkindən (**his-head-his**) iki dəfə çoxdur.

Müqayisə üçün götürülmüş hər iki nümunədən aydın olur ki, P.Mirabil alliterasiya yaratmaq üçün daha uğurlu fellər tapmış və bununla da qarşısına qoyduğu məqsədə nail olmuşdur.

Biz bu nümunələrin sayını istənilən qədər artırma bilirik və bütün hallarda P.Mirabilin tərcüməsində alliterasiya yaradan sözlərin sayının artıq olduğunu şahidi olarıq.

Dediklərimizin nə dərəcədə əsaslı olduğunu isbat etmək üçün aşağıdakı nümunəyə nəzər salaq:

P. Mirabil

He mounted **his** horse, struck the infidel of black dress with **his** sword, crushed them crammed them into the castle. (161, s.207)

C. Luis

He turned **his** sword against the black-garbed infidel and drove them back to the castle. (157, s.166)

P.Mirabilin tərcüməsində bir neçə səsin yaratdığı alliterasiya nümunələri var. Məna ardıcılığına görə bu cümləni şərti olaraq üç hissəyə bölə bilərik.

Birinci hissədə (**He** mounted **his** horse) [h] səsinin, ikinci hissədə (**struck** the infidel of black dress with **his** sword) [s] səsinin və nəhayət üçüncü hissədə (**crushed** **them** **crammed** **them** into **the** castle) [k] və [ð] səslərinin yaratdıqları alliterasiya nümunələrini görə bilərik. C.Luisin tərcüməsində isə biz bunları görə bilmirik.

Səs təkrarı sistemindən danışarkən tərcümədə saitlərin təkrarı haqqında da bir neçə kəlmə demək istəyirik.

Məlumdur ki, türk dillərində uyğun səslərin təkrarı ahəng qanunudur (saitlərin ahəngi, samitlərin ahəngi, saitlər və samitlərin ahəngi). Damaq

və dodaq saitlərinin ahəngi sistemini ingilis dilində axtarmaq mənasızdır. Ancaq bununla yanaşı, yalnız sözdə deyil, hətta cümlədə, mətndə də özünü göstərən və ciddi poetik funksiya daşıyan sait ahənginin tipoloji qarşılığı və ya sadəcə paralelinin işlənməsi diqqəti çəkən faktır. Məsələn:

(i)

If it was thin, he would make a hole in its ear so that it would be known in the hunt, but if it was fat he would cut its throat. (161, s.191)

He lifted his finger, pronounced the formula. (161, s.199)

He killed the infidel. (161, s.214)

He stuck his heels into the infidels heels, to his belly. (161, s.214)

If you ask the name of my father's it is Uşun

If you ask my name it is Segrek

It seems I have a brother, his name is Egrek. (161, s.210)

Arıq olsa, qulağın dələrdi, avda bəlli olsun deyü, amma semüz olsa boqazlardı. (60, s.94)

Parmaq götürüb, şəhadət gətirüb müsəlman oldu. (60, s.98)

Kafirini öldürdi. (60, s.104)

Ökcəsin ökcəsinə qaqdı, qapurdağın qarnına qavşurdu. (60, s.104)

Babamın adın sorarsan, - Uşun Koca. qoca!

Mənim adım sorar olsan, - Səgrək!

Qardaşım varmış adı Əgrək! (60, s.102)

(ii)

My golden goblet has fallen from my hand to the earth. (161, s.147)

I sharn't turn away from your sword. (161, s.215)

Altun ayağım əlimdən yerə düşdi. (60, s.75)

Qılıncından saparım yoq. (60, s.105)

Of your dead, there is no better	Ölülərinizdə ondan yorğa
ambling horse than she. (161, s.213)	yoqdur. (60, s.104)
It was on the shore of the Black	Qara dəniz kənarında idi. (60,
sea. (161, s.172)	s.87)

(æ)

I am the cameler who drives your	Qaraquçun güdəndə
camels to postre. (161, s.210)	ilqıcınam. (60, s.102)

(a:)

Are you my horse-diver who dives	Qaraqucım güdəndə
to pasture my black rams? (161, s.210)	ilqıçımınan? (60, s.102)
If you ask my name, it is Basat	Mənim adımlı sorarsan, Aruz
son of Aruz. (161, s.187)	oğlu
	Basat olır. (60, s.93)
My mouth is like ice. (161, s.147)	Ağzım içi buz kibi. (60, s.75)
Light of my dark eyes son. (161, s.194)	Qazan gözlərim aydını oğul. (60 s.,95)
My right thigh is broken. (161, s.195)	Sağ oyluğum sındı. (60, s.95)
My warriors at my side desire war. (161, s.198)	Yanımda yigitlərim savaş dilər. (60, s.97)

(ə)

You pronounced an anthema	Şeytana lənət qıldun. (60, s.97)
against Satan. (161, s.199)	
He took his boy and arived at the	Oğlın aldı, Bayındır xanın
assembly of Bayandır Khan. (161, s.200)	divanına vardı. (60, s.98)

2.3. SİNTAKTİK VAHİDLƏRİN TƏKRARI

Sintaktik səviyyədə təkrarlar ümumən təkrarlar sisteminin mühüm hissəsini təşkil edir.

Çünki sintaktik vahidlər daha çox dilin, nitqin özüdür.

Sintaktik təkrarlar üzrə nümunələri xeyli artırmaq mümkündür. Burada əsas məsələ misalların çoxluğunda, kəmiyyətində deyil, poetik keyfiyyətindədir.

Örnekərdən görüldüyü kimi, sintaktik ünsürlərin təkrarı yalnız sırf qrammatik funksiyanı deyil, bədii-poetik yükü də öz üzərinə götürmüşdür.

P.Mirabil ingilis dilinin sintaktik təkrar potensialını reallaşdıraraq adekvat mətn yarada bilmişdir.

Azərbaycan dilində sintaktik təkrarları geniş şəkildə təhlil edən M.Adilov, Q.Bağirov və eləcə də sintaktik təkrarlar sistemini "Dədə Qorqud kitabı" materialları əsasında araşdırmaya cəlb edən K.V.Nərimanoğlu, K.M.Abdullayev və başqa araşdırıcıların maraqlı təhlil metodları və təcrübələri diqqəti cəlb edir. (6; 16; 163; 3)

Mənşəyindən asılı olmayaraq, epik əsərlər yazıya alınana qədər uzun əsrlər keçir, əsrlərin və nəsillərin təsirinə məruz qalır, dəfələrlə dəyişdirilir, cilalanır və bütöv bir xalqın mənəvi sərvətinə çevrilir. Bu dastanların ölçüsü, nizamı, ilahi kitablarda olduğu kimi dəqiq və təkrarsızdır. Bu baxımdan "Dədə Qorqud Kitabı" da diqqəti cəlb edir. "Ən tələbkar üslubçu burada bir sözün yerini dəyişdirə bilməz. Dəyişdirər, ancaq nizam pozular, dəqiqlik itər, sözlərin ölçülü-biçili əlaqəsindən yaranan məntiqi və emosional vəhdətin mizanı sarsılar. Burada məntiqi, estetik və qrammatik tələblərin münasibəti yüz ölçülüb, bir biçilib". (49, s.192)

Mütləq hecadan, qafiyədən və müasir şerin malik olduğu digər poetik vasitələrdən məhrum olan qədim eposlarda poetizm, poetik yük başlıca olaraq təkrarların hesabına yaradılmışdı. Bu dastanlardakı səslərin, sözlərin, söz birləşmələrinin, cümlələrin və ən nəhəyət, abzasların (mikromətnlərin) növbələşməsi arzu olunan ritmi yaradır, yaranmış ritm də öz növbəsində mətnə lazım olan emosiyayı, pafosu verir.

Məlumdur ki, “Dədə Qorqud kitabı” təkrarın müxtəlif növləri ilə, o cümlədən fonetik təkrar, morfoloji təkrar, leksik təkrar, sintaktik təkrar və üslubi təkrarın örnəkləri ilə zəngindir. “Abidənin həcminə, böyük söz tutumuna uyğun olaraq bu paralellikdə-qarışıqlıqda xüsusi rəngarənglik görünür, burada ilk dövrlər ədəbi dilimizin bütün mənzərəsi öz təzahürünü tapır”.(49,s.188) P.Mirabilin tərcüməsində emosional fakt ilə informativ faktın nisbəti də mühüm rol oynayır. Belə ki, bizim tərcüməçi qəsdən mətnin poetik səslənməsinə, ritm gözəlliyinə, ahəngdarlığa üstünlük verir, bəzənsə məlumat-bilgi faktoruna informatik aspektdə üstünlük verir.

Bütövlükdə götürüldükdə isə informatik və emosionallıq nisbəti, tarazlığı “qızıl bölgü” kimi saxlanılır.

Bu fakt P.Mirabil tərcüməsini digər tərcümələrdən fərqləndirir.

Sintaktik təkrarlar geniş bir sahəni əhatə etsə də, bir tərcümənin poetik özəlliklərini açmaq üçün ayrı-ayrı cümlə üzvlərinin–semantik–funksional vahidlərin, eləcə də bəzi tipik söz birləşmələrinin sadə və mürəkkəb cümlə növlərinin təkrar momentləri üzərində dayanıb, ümumiləşdirməni aparmağa çalışacağıq.

Biz P.Mirabil tərcüməsində sintaktik təkrar nümunələrinin tipik örnəklərinə diqqət yetirək.

Bu təkrar örnəklərini yaradarkən P.Mirabil bağlayıcıların və sözlülərin imkanlarından geniş yararlanmışdır. Bunların bəziləri ilə tərcümədən götürülmüş ayrı-ayrı örnəklərin təmsalında tanış olaq.

Bu baxımdan “and” (və) bağlayıcısı ilə bağlanan sintaktik vahidlərin təkrarından geniş istifadə olunmuşdur.

İngilis dilində bu bağlayıcının çox böyük funksiyası var. Cümlədə əsasən həmcins üzvləri, sadə cümlələri bir-birinə bağlayan “and” (və) bağlayıcısı həm də müxtəlif məqsədlər üçün işlənir:

- 1) Əlavə olaraq: We were talking and laughing.
(Biz danışırıdığımız və (bundan başqa) gülürdük.)
- 2) Nəticə: He fell heavily and broke his arm.
(O, bərk yıxıldı və (nəticədə) qolunu qırdı.)
- 3) Şərt: Weed the garden and I'll pay you £ 5.

(Bağı alağ otlarından təmizləsən, sənə 5 paund verəcəm.)

- 4) Ziddiyyət: Tom's 15 and still sucks his thumb.
(Tomun 15 yaşı var buna baxmayaraq, o hələ də baş barmağını sorur.) (155, s.11)

Salur Kazan, son of Ulaş, drank	İçüb-İçüb Ulaş oğlu Salur Qazanın
and drank; the strong wine wen to his head. (161, s.79)t	alnına şərabın itisi çıqdı. (60, s.46)
He rode and rode came to his camp. (161, s.83)	Gəli-gəli yurdunun üzərinə gəldi. (60, s.47)
He persued and persued, he came to a place. (161, s.100)	Qova-qova bir yerə gəldi. (60, s.55)

Tərcümə zamanı P. Mirabil bu bağlayıcının çoxsahəli imkanlarından səmərəli surətdə yararlanmışdır.

Göstərilən nümunələrdə eyni felləri (drank and drank; rode and rode; persued and persued) bir-birinə bağlamaqla “and” bağlayıcısı subyektin iş fəaliyyətinin intensivliyini göstərir.

Fellərdə olduğu kimi eyni və oxşar mənalı isimləri bir-birinə bağlayan “and” bağlayıcısı fikrin daha emosional çatdırılmasına xidmət göstərir.

They made his goose-like daughters and daughters-in-law scream. (161, s.80)	Qaza bənzər qızı-gəlini cıqırşdırdılar. (60, s.46)
Tree, who scares both men and women. (161, s.89)	Əgər ərdir, əgər övrətdir, qorxusu ağac. (60, s.50)
He set free forty male slaves and forty female slaves. (161, s.95)	Qırq baş qul, qırq qırnaq azad eylədi. (60, s.52)
I shall scramble round and round. (161, s.130)	Dönə-dönə savaşayım. (60, s.68)

Tərcümədə “by” söznüsü ilə bağlanan sözlərin təkrarından da istifadə olunmuşdur. “By” söznüsü müxtəlif mənə çalarlarına malikdir. İsimlərlə işlənərək yaxınlıq, səbəb, mənbə, çəki, uzunluq, o cümlədən hərəkətin xarakterini və s. göstərir. (162, s.93)

They mounted his sturdy horses, stable by stable. (161, s.80)	Tövlə-tövlə şahbaz atlarını bindilər. (60, s.46)
They towed away his red camels row by row. (161, s.80)	Qatar-qatar qızıl dəvələrini yetdilər. (60, s.46)
One by one they came and passed. (161, s.185)	Bir-bir gəlüb keçdi. (60, s.92)

Öz tərcüməsində P.Mirabil “by” söznüsündən müxtəlif məqsədlər üçün istifadə etmişdir. Göstərilən nümunələrdə “by” söznüsü emosiyani, hərəkətin pafosunu artırmaq və daha təsirli etmək məqsədilə işlənmişdir. Birinci iki nümunədə o (stable by stable – tövlə-tövlə; row by row – qatar-qatar) çoxluq anlayışını bildirir.

Dördüncü nümunədə isə (piece by piece) hərəkətin tərzini bildirən eyni sözün təkrarına imkan yaratmaqla yanaşı, qəhrəmanın duyğularının xüsusən, onun qəzəbinin daha emosional, təsirli səslənməsinə kömək edir.

Tərcümədə “of”, “to”, “from” söznüləri ilə bağlanan təkrar örnəklərindən də istifadə olunmuşdur.

“Of” söznüsünün ingilis dilində əhəmiyyəti və işlənmə dərəcəsi olduqca böyükdür. O, iki isim arasında işlənərək onların bir-birinə olan münasibətlərini bildirir. Bu münasibətlər mənə çalarlarına görə də zəngindir. O, sahiblik, aidlik, miqdar, mənşə, keyfiyyət, səbəb, vaxt və s. bildirir. (165, s.86)

Strength of my strong back, brother. (161, s.183)	Güclü belim qüvvəti. (60, s.91)
... the shah of beautiful shahs (161, s.100)	gözəllər şahı (60, s.55)

Salur Kazan prince of princes of Bayindir Khan. (161, s.198)	Ağ alınlı Bayındır xanın bəqlərbəgisi Salur Qazan.(60,s.97)
Beyrek, the sovereign of sovereigns has joined the Truthful One. (161, s.228)	Beyrək padşahlar padşahı haqqa vasil oldı. (60, s.110)
Hey pig son of a pig. (161, s.117)	donuz oğlu donuz (60, s.62)
The he-camels of camels (161, s.65)	dəvədən buğra (60, s.39)
Generous of the generous, free from want, help me! (161, s.162)	comərdlər comərđı, ğəni Tanrı, Mədəd! (60, s.82)

Göstərilən nümunələrdə bu mənə çalarlarının bəzilərini açıqlamaq istərdik. Belə ki, o, ikinci (shah of beautiful shahs), üçüncü (Prince of Princes), dördüncü (sovereign of sovereigns) və yeddinci misalda qəhrəmanların cəmiyyətdə tutduqları mövqeyin dərəcəsinə göstərir.

Dilimizdə eyni sözün təkrarı ilə ikinci və üçüncü növ təyini söz birləşmələri yaradan bu tip tərkiblər çox geniş yayılmışdır. Birinci və ikinci tərəflərdəki sözdəyişdirici şəkilçilər bu tərkiblərdə öz dəyişdiricilik funksiyasında işlədilmir, bütövlükdə maksimum intensivlik yaratmağa xidmət edir. (6, s.42)

Maraqlıdır ki, P. Mirabil orijinaldakı “gözəllər şahı” birləşməsinə “the shah of beautiful shahs” (şah gözəllərin şahı) şəklində tərcümə etmişdir. Müəllif gözəllər şahı ifadəsini G.Luisin “the queen of beauties” şəklində tərcümə etməsinə münasibət bildirərək “şah” sözünü orijinalda olduğu kimi saxlamağı daha münasib bilmişdir.(161, s. 256) Biz belə hesab edirik ki, morfoloji təkrar nümunəsi yaratmasa da C.Luisin tərcüməsi daha dəqiq səslənir. Bizim fikrimizcə, P.Mirabil bu ifadəni “the shah of shah beauties” şəklində tərcümə etsəydi, tərcümə daha uğurlu alınardı.

Birinci nümunə orijinalda olduğu kimi, strukturu saxlanmaqla tərcümə edilmişdir. Tərcümədə işlədilmiş “of” sözünüsü aidlik bildirir. Orijinaldan fərqli olaraq tərcüməçi “strength” (qüvvət) və “strong” (güclü) sözlərinin təkrarı ilə alliterasiya fiqurunu yaratmaq istəmişdir.

Digər sözlər kimi “to” sözləri də müxtəlif mənə çalarlarına malikdir və müxtəlif qrammatik vəzifələr daşıyır. Bu sözləri başlıca olaraq istiqamət, hədd, məqsəd, ismin müxtəlif hallarını, nəticə və s. bildirir.(162, s.759)

He came face to face with him. (161, s.76)	Qarşı gəldi. (60, s.44)
Their wings fastened, wing to wing! (161, s.179)	qanat qanada bağlanmışlar, uçurlar. (60, s.82)

Göstərilən nümunələrdə (face to face; wing to wing) “to” sözləri eyni sözləri bir-birinə bağlayıb hərəkətin tərzini bildirir. Digər bu tipli nümunələr kimi sözlərin bu şəkildə təkrarı orijinaldakı pafosu, strukturu saxlamağa xidmət edir.

M.Adilov dilimizdə geniş şəkildə işlənən bu tip təkrarları frazeoloji-bağlı təkrar adlandırır və onları leksik tərkib hesab edir. (6, s.106)

C.Luisin tərcüməsində bu nümunələr P.Mirabilə olduğu qədər emosional səslənir. O, birinci nümunəni “He advanced on him” (O, ona hücum etdi) ikinci nümunəni isə “the peri maidens had spread their wings” (Pəri qızlar qanadlarını açmışdılar) şəklində tərcümə etmişdir. (157, s.38, 140)

“From” sözləri mənşə, müddət, səbəb, fərq və s. bildirir və əsasən Azərbaycan dilindəki çıxışlıq halın vəzifəsini daşıyır. Lakin onun mənə çalarları və imkanı daha zəngindir.

He saved the debtor from debts. (161, s.67)	Borcluyu borcundan qurtardı.(60, s.40)
---	---

Tərcümədə sözləri orijinaldakı strukturu və mənanı olduğu kimi saxlamağa yardım edir.

P.Mirabil tərcümə zamanı “or”, “than”, “but” bağlayıcıları ilə bağlanan sözlərin təkrarından istifadə etməklə orijinala səsləşən gözəl təkrar örnəkləri yaratmışdır.

“Or” bağlayıcı ayrı-ayrı nitq hissələrini, ifadələri və cümlələri bir-birinə bağlayır və hətta bütöv bir cümləni əvəz edir. Əsasən alternativlər arasında işlənərək seçim edir və ya şərt bildirir. (157, s.106)

If there is any running away or running after. (161, s.102)	Nagah qaçma – qoma olarsa. (60, s.56)
Are you pleased with the amity of the underground or are you pleased with the over ground? (161, s.213)	yer altındamı xoşdur, yoxsa yer yüzündəmi xoşdur? (60, s.104)

Birinci nümunədə bu bağlayıcı “running” (qaçma) sözünün köməyi ilə yaranmış iki ifadəni (running away or running after) bir-birinə bağlayıb və orijinaldakı dəqiqliyi saxlayıb.

Sonuncu nümunəni tərcüməçi orijinalda olduğu kimi “Are you pleased with the amity of the underground or over ground” saxlaya bilərdi. Bizcə, o, cümlənin bütöv bir hissəsini (are you pleased with the) bilərəkdən təkrar etmiş və bununla subyektin duyğularının daha da emosional səslənməsinə imkan yaratmaq istəmişdir.

“Than” ingilis dilində həm sözünü, həm də bağlayıcı vəzifəsində işlənir. O, sifətin və zərfin müqayisə dərəcəsini göstərir. “Than”dən sonra isim və ya əvəzlik gələrsə (he is better than you), o, sözünü, cümlə gələrsə (He moves slowly than his sister does) bağlayıcı vəzifəsində işlənir. (155, s.118)

You are higher than the high. (161, s.149)	Yucalardan yucasan. (60, s.78)
Beter than my father, father-in-law	Atamdan yegrək qayın ata!
Beter than my mother, mother-inlaw! (161, s.206)	Anamdan yegrək qayın ana! (60, s.101)

Göstərilən nümunələrdə “than” sözünü sifətin müqayisə dərəcəsini düzəltməyə xidmət edir və demək olar ki, bu tərcümələr bütövlükdə orijinalın bütün özəlliklərini qoruyub saxlayır.

Təkrarın bu növünü M.Adilov belə xarakterizə edir: “Dilimizdə sifətin çoxaltma dərəcəsinin bir növü də sintaktik yolla – eyni sözün

müəyyən şəkildə təkrarı ilə düzəlir. Təkrarın birinci komponenti ismin çıxışlıq halında, ikincisi adlıq halında olmaqla bütöv bir tərkib yaranır ki, bu tərkibin ifadə etdiyi məfhum sözün təklildə ifadə etdiyi məfhumna nisbətən daha qüvvətli və təsirli olur.” (6, s.134)

Nümunələrdə işlənən “than” sözünüsü dilimizdəki çıxışlıq halı əvəz etməklə həm də qarşılaşdırma bildirir.

C.Luis “qayınata”, “qayınana” sözlərini müvafiq olaraq “father of my husband” (ərimin atası) və “mother of my husband” (ərimin anası) şəklində tərcümə etmişdir. (157, s.165)

“But” ingilis dilində həm bağlayıcı, həm də sözünü kimi işlənir. P.Mirabil öz tərcüməsində “but” sözününün bu imkanlarından faydalanmışdır.

There is no God but God, Muham- La ilahə illallah, Məhəmməd
mad is the Messenger of God.(161, rəsulallah. (60, s.92)
s.186)

Göstərilən nümunədə “but” “özgə”, “savay” mənasında sözünü kimi işlənmişdir.

Tərcümədə eyni köklü isim + fel konstruksiyalı təkrarlardan geniş istifadə olunmuşdur. Dilimizdə müxtəlif nitq hissəsi olan eyni kökdən ibarət sözlərin təkrarına tez-tez rast gəlmək olar. Bu cür təkrarların komponentləri tabelilik əlaqəsi üzrə bir-biri ilə əlaqədar olur. Bir komponenti tabe olan üzv kimi işlənən təkrarları daxili üzvlü təkrarlar adlandıran M.Adilova görə daxili üzvlü təkrarlar elə birləşmələrdir ki, burada eyni söz həm tabe olan, həm də tabe edən üzv kimi işlənir. (6, s.4)

Took his sling, put a stone in the Sapanının ayasına daş qodı,
slit and slung it. (161, s.82) atdı. (60, s.47)

Karçar passed over ten mountain Dədəyi qova-qova Dəli
passes, pursuing and pursuing.(Qarçar on yelək yer aşurdu.
161, s.103) (60, s.56)

“Hey pimp, crazy son of a pimp! Mərə, qavat oğlu dəli qavat,
Do you say this! talk such talk to sana düşərmi mana bunun
me like this?” (161, s.117) kibi söz söyləmək? (60, s.62)

At one time, up and down the
battle field he battled well. (161,
s.141)

The lion roared, if there had
been a horse, the roar would
have been enough to make it
piss blood. (161, s.161)

He knelt upon his great) knee.
(161, s.172

Like a he-camel he made
Tepegöz kneel upon his knee.
(161, s.189)

The drums drumming they drove
the mares in front of them. (161,
s.211)

Warrior who dressed in sturdy
dress made of iron what warrior
are you? (161, s.220)

God the Great put a curs upon
him, we shall curs them too.(
161, s.65)

Dönə-dönə bir zaman yaxşı
savaş
eylədi. (60, s.73)

Aslan hayqırdı, meydanda nə
qədər at varsa, qan qaşındı.
(60, s.87)

Qaba dırın üzərinə çökdi.(60,
s.87)

Buğra kibi Dəpəgözi dizi
üzərinə çökürdi. (60, s.93)

Gumbur-gumbur davullar
çalındı. (60, s.103)

Əgni bəg dəmir donın geyən
yigit nə yigitsən? (60, s.107)

Oğlı-qızı olmayanı Allah
Taala qarğıyıbdır, biz dəxi
qarğarız.(60, s.39)

Göstərilən nümunələrin bəzilərində mövcud olan daxili üzvlü feli təkrarların poetik yük daşdığına həssaslıqla duyan P.Mirabil bu strukturu qoruyub saxlamağa çalışmışdır. O, hətta bu tip təkrarların mövcud olmadığı cümlələri də bu konstruksiyadan istifadə edərək tərcümə etməyə çalışmışdır. Məsələn, P.Mirabil “yelekler aşurdu-passed passes (keçid keçdi), dizin üzərinə çökdi – kneel upon his knee, dəmir donun geyən – dressed in sturdy dress” kimi tərcümələri ilə ingilis dilində təkrarların bu tipinin uğurlu nümunəsini yaratmışdır.

İngilis dilində bu növ təkrarların tabe tərəfi tamamlığın “cognate objek” adlanan xüsusi bir növü hesab edilir. Bu növ tamamlıqlar təsirsiz fellərlə işlənir, onlar fellə eyniköklü və ya mənaca ona yaxın olan sözlərlə ifadə olunur və adətən, mənaca zərfliyə yaxın olan təyinlərlə

birlikdə “to live a happy life, to smile a sad smile, to laugh a bitter laugh və s.” kimi tərkiblər əmələ gətirirlər. (128, s.252)

Dilimizdə olduğu kimi ingilis dilində də bu növ təkrarlar hərəkətin mənasını qüvvətləndirir, onun poetik yükünü artırır.

Tərcümədə felin müxtəlif növlərinin və zaman formalarının təkrarından da istifadə olunmuşdur. Məlumdur ki, ingilis dilində felin müxtəlif formaları (məsdər, keçmiş zaman, feli sifət I, feli sifət II, cerund və s.) var. Bu formaları müxtəlif məqsədlər üçün eyni cümlədə işlətmək mümkündür. Bu zaman onlar ya bir cümlə üzvünü, ya da bütövlükdə budaq cümləni əvəz edir. P.Mirabil ingilis dilinin bu özəlliklərindən istifadə edərək tərcümədə təkrarların müxtəlif növlərini yaratmağa nail olmuşdur.

If he eats, he eats, if he doesn't eat
he may get up and go. (161, s.65)

Yersə, yesün, yeməzsə dursun
getsün. (60, s.39)

While shooting at the deer, he will
shoot and kill you. (161, s.71)
May the flowing, not flow.
May the growing not grow. (161, s.73)
If your father brought injury to
you, don't bring injury to your
father. (161, s.76)

Keyikə atarkən oqla səni urar
öldürər. (60, s.41)
Aqar ikən, aqmaz olsun.
Bitər ikən bitməz olsun.(60, s.42)
Baban sana qıydısa, sən babana
qıymağil! (60, s.43)

Deli Domrul's eyes that see stopped
seeing:

Dəli Domrulun görər gözü
görməz oldı,
tutar əlləri tutmaz oldı. (60, s.75)

his hands that hold stopped
holding. (161, s.147)
From that wine those who drink
become drunk. (161, s.148)

Ol şərabdən içən əsrük
olur.(60, s.76)
Yügrək olsa, yarışsam.

If there be racing horse I would
race it.

Yügrək atın yügürdüb. (60, s.81)

Kan Turali raced his racing
horse. (161, s.158)

oynarsan-oynamazsan.(60, s.64)

If you are going to dance,
dance.(161, s.120)

If you take, take both our souls

Alursan, ikimüzün canın bilə

together! alğil!

If you leave, leave both our souls
together! (161, s.153)

If a man boasts let him
boast... (161, s.169)

Qorsan, ikimüzün canın bilə
qoğıl! (60, s.78)

Bəg yigit, ögünərsə,
ər ögünsün. (60, s.85)

Birinci nümunədə felin şəxs və qramatik formasının (eats-eats-eat), ikinci nümunədə feli sifət I və məsdər formasının (shooting-shoot) təkrarı ilə yaranan alliterasiya fiqurunu görürüksə, beşinci nümunədə bu məlum fiqur felin zaman formaları (brought-bring) vasitəsi ilə yaradılmışdır.

Bu nümunənin maraqlı bir cəhəti burada işlənən “father” (baba) sözünün orijinalda olduğu kimi əvvəlcə mübtədə sonra isə tamamlıq vəzifəsində işlənməsidir.

Altıncı, yeddinci, doqquzuncu və onuncu nümunələrdə müxtəlif cümlə üzvü şəklində işlənmiş müvafiq cerundla (seeing, holding, racing) onların xəbər vəzifəsində işlənmiş xəbər formasının (see, hold, race) təkrarı diqqəti çəkir.

Üçüncü nümunə müxtəlif baxımdan maraqlıdır. Biz artıq qeyd etmişdik ki, P.Mirabilin bu dastanı ingilis dilinə tərcümə etməkdə məqsədi dilimizin özəlliklərini, onun özünəməxsus gözəlliklərini ingilis dilli oxuculara çatdırmaq olmuş, bu özəlliyi və gözəlliyi tərcümədə qoruyub saxlamaq üçün “tər axıtmalı” olmuşdur.

Bunu aydın görmək üçün üçüncü nümunəyə dilin və nitqin gözü ilə baxmaq kifayətdir:

Kazlık Mountin, your waters flowing,
May the flowing, not flow.
Kazlık Mountin, your grass growing,
May the growing not grow. (161,s.73)

Aqar sənin suların, Qazlıq dağı
Aqar ikən, aqmaz olsun.
Bitər sənin otların, Qazlıq dağı
Bitər ikən bitməz olsun. (60,s.42)

İngilis dilini bilməyən oxucu da adi gözlə tərcümə ilə orijinalın struktur oxşarlıqlarını görə bilər. Tərcümədəki ritm, qafiyə (flowing-growing; flow-grow) onu bədii baxımdan nitqin gözəl nümunəsinə çevirir.

Orijinalda xitab cümlənin sonunda işlənib. P.Mirabil məlum qafiyəni (flowing- growing; flow-grow) yaratmaq üçün xitabı əvvələ keçirmişdir. İngilis dilində sonda işlənən xitabın özünün vurğusu olmur. Əvvəldə işləndikdə isə o həm vurğuya malik olur, həm də ondan sonra pauza olur. Bu isə cümlədəki ritmi daha əzəmətli edir.

Tərcümə zamanı eyni köklü müxtəlif nitq hissələrinin təkrarından məharətlə istifadə olunmuşdur. Bu nümunədəki təkrarlanan sözlər müxtəlif cümlə üzvü vəzifəsində işlənən eyni isimlərdən və onlardan yaranan digər nitq hissələrindən ibarətdir.

Bloody tears filled his black slanty eyes, blood boild in his veins. (161, s.83)	Qara qıyma gözləri qan-yaş doldu, qan damarları qaynadı.(60, s.47)
Tree, if I look towards your top you are topless!	Başın ala baqar olsam, başsız ağac!
Tree, if I look towards your bottom you are bottomless! (161, s.89)	Dibin ala baqar olsam,dibsüz ağac! (60, s.50)
Falcon-swift horses attacked: their horseshoes fell off. (161, s.94)	Şahbaz-şahbaz atlar yügürdü, nalı düşdi. (60, s.52)
golden earrings in his ears. (161, s.93)	qulağı altun kübəli (60, s.52)
The just are worthy of their due, the unjust are worthy of blackened. (161, s.119)	Haqluya haqqı dəgə, haqsuzu yüzi qaraluğı dəgə. (60, s.63)
Am I so shameful that you should ... impute shame upon me. (161, s.121)	mən eyiblümiyəm kım, mana eyib qoşarsan? (60, s.64)
one is sheathed, one is sheathless. (161, s.186)	biri qınlu, biri qınsuz. (60, s.92)
The lion's cub is a new lion. (161, s.193)	Aslan əniği yenə aslandır.(60, s.95)
Armour is armour by its clanging: horses are horses by their whinnying for food. (161, s.207)	Geyim qılıcdısından, at çıxırmasından. (60, s.101)
Are you my camels who drives my camels to pasture. (161, s.209)	Qaytabanım güdəndə sarvanımmısan. (60, s.102)

Birinci, ikinci, üçüncü və yeddinci cümlələrdə isim və ondan əmələ gəlmiş sifətlər (blood-bloody; top-topless; bottom-bottomless; shame-shameful) təkrarlanır.

Dördüncü, beşinci, altıncı, doqquzuncu, onuncu, on birinci və on ikinci nümunələrdə isə müxtəlif cümlə üzvü vəzifəsində işlənmiş eyni və eyni köklü isimlər təkrarlanmışdır. Tərcümədə təkrarlanan sözlərin bəziləri orijinalda mövcud olan sözlərin hesabına olmuş (baş-top; başsız-topless; dib-bottom; dibsüz-bottomless), bəziləri isə yalnız tərcümənin özündə mövcuddur (horse-at; horseshoes-nal; ear-qulaq; earring-kübə; camel-qaytaban; cameler-sarvan). C.Luisdən fərqli olaraq P.Mirabil orijinalda təkrarlanan sözləri mümkün olduğu qədər öz sintaktik vəzifələrində saxlamağa çalışır.

P.Mirabil “Geyim qılıcısından, at çıxırmasından” cümləsini olduqca uğurlu tərcümə etmişdir. O, “armour” (zirehli geyim) və “horse” (at) sözlərini həm mübtədə, həm də xəbər kimi işlətməmişdir. Eyni sözün bu cür təkrarı nəticəsində yaranan cümlələrə həm yazılı, həm də şifahi ədəbiyyatda rast gəlmək olar. M.Adilov bu tip cümlələri üzvlənməyən cümlələr adlandırmış və quruluşuna görə bu tip təkrarları üç qismə bölmüşdür. (6, s.56)

Tərcümədə müxtəlif nitq hissələrinin təkrarı orijinalda olduğu kimi verilmişdir.

Dog who barks ruf! ruf! (161, s.85)

Boom! Boom the drums were
beat. (161, s.94)

Pooh-pooh! a hundred times pooh-
pooh. (161, s.207)

Look! Look that crazy pimp doesn't
know my Unity. (161, s.146)

Vaf-vaf ürən. (60, s.48)

Gumbur-gumbur nağaralar
dögildi. (60, s.52)

Tu yüzünüzə, (60, s.101)

“Baq, baq, mərə dəli qavat
mənim birliğim bilməz.(60,s.75)

P.Mirabilin tərcüməsində cümlə üzvlərindən ən çox təkrarlanan mübtədədir. Bu bir tərəfdən ingilis dilinin özəllikləri ilə bağlıdır. Bildiyimiz kimi, Azərbaycan dilində şəxs əvəzlilikləri ilə ifadə olunmuş mübtədanın cümlədə işlənməsi vacib deyil, çünki o, özünü şəxs sonluğu simasında xəbərdə təcəssüm etdirə bilər. İngilis dilində isə mübtədanın cümlədə işlənməsi vacib şərtlərdən biridir.

“Mübtədə ilə xəbər birlikdə cümlənin onurğa sütununu təşkil edirlər; Onlarsız cümlə mövcud olmazdı. ... əgər onlardan birini, ya mübtədə, ya

da xəbəri cümlədən çıxarsaydıq, onda yerdə cümlə qalmazdı, onun “onurğa sütunu” qırılırdı.” (156. s.198)

...they shot their arrows, they didn't sink; they struck their swords, they didn't cut; they thrust their spears, they didn't penetrate! (161, s.181)

He performed ablutions with pure water. He placed his white forehead to the earth. He prayed to Muhammed of beautiful name. He pronounced the prescribed prayers. (161, s.181)

Ox atdılar, batmadı. Qılıc urdılar, kəsmədi. Süyüylə sancdılar ilmədi. (60, s.90)

qub gedən arı sudan abdəst aldı. Ağ alnını yerə qodı, iki rikət namaz qıldı. Adı görklü Məhəmmədi yad gətirdi. (60, s.90)

Biz bunu yuxarıdakı nümunələrdə də görə bilərik. Orişinalda həm birinci həm də ikinci nümunədə mübtədalar (onlar, o) işlənməyib, tərcümədə isə məntiqi vurğu, ritm, poetik gözəllik eyni mübtədaların (they, he) təkrarı üzərində qurulub. Orişinalda buraxılmış mübtədaları yerinə qoysaq, bu cümlələrdəki poetik gözəllik hansı dərəcədə pozulardısı, mübtədaların təkrarı olmadan, tərcümə də bu dərəcədə böyük itkiyə məruz qalar, onlardakı axıcılıq və bədii gözəllik yox olardı.

Tərcümədə xəbərin təkrarına xüsusi diqqət verilib. Bu bir tərəfdən xəbərin əsas informasiya daşıyıcısı kimi cümlənin mövcud olmasında oynadığı rolla bağlıdırsa, digər tərəfdən onun emosionallıq, obrazlılıq yaratmaq imkanı ilə əlaqədardır. P.Mirabil xəbərin bu imkanlarından müxtəlif məqsədlər üçün istifadə etmişdir.

Biz bunları tərcümədən götürdüyümüz xarakterik nümunələrdən də aydın görə bilərik.

If I find him, I found him! If I don't find him God have him, then God took him. (161, s.137)

...if he eats, he eats; if he doesn't eat, ... he may get up and go. (161, s.65)

If sturdy black horses grow old: they do not give birth to colts.

and drank the strong wine went

Bulursam, buldum; bulmaz isəm, Tanrı Verdi, Tanrı aldı. (60, s.70)

yer isə, yesün, yeməzsə, dursun getsün. (60, s.39)

Qaraqular qarısı, qulun verməz.

Qazanin alnına şərabın

to his head. (161, s.79)

He rode and rode came to his camp. (161, s.83)

He pursued and pursued, he came to a place. (161, s.100)

If camels grow old: they do not give birth to foals.

If brave warriors grow old: they do not give birth to sons. (161, s.141)

Bridges of the great waters are wooden.

Ships of the black seas are wooden. (161, s.89)

He went to the edge of the road, down and cried and moaned. (161, s.88)

itisi çıqdı.(60, s.46)

Gəli-gəli yurdının üzərinə gəldi.(60, s.47)

Qova-qova bir yerə gəldi. (60, s.55)

Qaytapanlar qarısı, kürüm verməz.

Ər yigitlər qarısı, oğul doğmaz. (60, s.72)

Böyük-böyük suların körpisi agac!

Qara-qara dənizlərin gəmisini agac! (60, s.50)

sat yolun qıyısını alub oturdı, ağladı-sıqladı. (60, s.47)

Birinci iki nümunədə budaq və baş cümlələrdə eyni fellər (find-found; eats-eats) təkrarlanmışdır.

Nağıl və dastanlarda, şifahi danışmaq dilində və dialektlərdə çox işlənən bu tip dördüzlü (bacararam bacararam, bacarmaram bacarmaram), üçüzlü (götürürsən götür, götürürsən yolda dediyim) və ikiüzlü (yeyirsən, ye) təkrarları “sintaktik-konstruktiv təkrarlar” adlandırılan M.Adilov yazır ki, “bu kimi cümlələrdə sözün qrammatik antonim formalarında çıxış etməsi əsasdır. Burada yalnız təsdiq və inkar kateqoriyaları dəqiq ifadə olunur; zaman və forma şəkilçiləri isə tam qrammatikləşib xüsusiləşməmişdir.” (5, s.169)

Dörd, beş və altıncı cümlədə təkrarlanan fellər (drank and drank; rode and rode; persued and persued) hərəkətin intensivliyini göstərir. Orijinalda feli bağlama tərkibləri şəklində verilmiş bu fellər cümlədə zərflik vəzifəsində işləndiyi halda, tərcümədə müstəqil fellə ifadə olunmuş xəbər vəzifəsində işlənir.

Bundan başqa, P.Mirabil fellərin təkrarından sırf bədii məqsəd üçün istifadə etmişdir. O, bəzən felləri sonda təkrar etməklə orijinalda olduğu kimi ondan rədif kimi istifadə etmişdir.

Göstərilən nümunədə o, orijinaldakı təkrarlanan “qarısı” və “verməz” fellərini eyni tərzdə müvafiq olaraq “grow old” və “do not

give” şəklində işlətməmiş və beləliklə də, əslində mövcud olan poetik mənə incəliyini qoruyub saxlamışdır.

P.Mirabil felin müxtəlif zaman və növ formalarından istifadə edərək təkrarların müxtəlif növlərini (fonetik, leksik və sintaktik) yaratmışdır. Bizim fikrimizcə, bu tərcümədə fellərin işlənməsi böyük bir tədqiqat işinin obyektinə ola bilər.

İngilis dilində felin arzu şəklindən geniş istifadə olunur. “May” feli ilə başlanan bu cümlələr arzu, qarğıış, lənət, alqış bildirir, danışiq dilində və bədii ədəbiyyatda, xüsusilə şifahi ədəbiyyatın ayrı-ayrı nümunələrində tez-tez işlənir. Məlumdur ki, "Dədə Qorqud Kitabı"nda felin bu şəklindən çox istifadə olunmuşdur.

Felin bu şəklinin geniş imkanlarından yararlanaraq, P.Mirabil tərcümədə təkrarların müxtəlif növlərini (fonetik, leksik və sintaktik təkrarlar) yaratmışdır.

Göstərilən nümunələrdə biz təkrarın başqa növlərini aydın görə bilərik.

May your black mountains not be laid low.

May your great shady tree not be cut down.

May your beautiful flowing blood-like waters not be dried.

May your white-haired mother's place be paradise.

May your white-bearded father's place be paradise. (161, s.78)

May the very cold waters be drink for you

May my male and female slaves be female slaves for you.

May my falcon-swift horse be a mount for you.

May my camels row by row, be load-carries for you.

May my whitesh sheep in the pen be a feast for you. (161, s.123)

Yerli qara dağların yıqılmasun!

Kölgəlicə qaba ağacın kəsilməsün!

Qamın aqan görkli suyun qurumasun!

Ağ birçəklü anan yeri behişt olsun!

Ağ saqallu baban yeri uçmağ olsun! (60, s.45)

Sovuq-sovuq suları sana içət olsun!

Qulum-xələyığım sana qırnaq olsun!

Şahbaz atlarım sana binət olsun!

Qatar-qatar dəvələrim sana yüklət olsun!

Ağayıldı ağca qoyunum sana şülən olsun! (60, s.65)

Birinci, yeddinci və səkkizinci cümlələrdə biz [m] səsinin yaratdığı daxili alliterasiyanın gözəl örnəklərini görürük. Cümlələrin əvvəlində təkrarlanan “may” sözü xarici alliterasiyanın əvəzsiz örnəklərini yaratmışdır ki, biz bu növ alliterasiya nümunələrinə “Beovulf” dastanında tez-tez rast gəlirik.

Bütövlükdə bu örnəklərdəki cümlələr strukturuna, malik olduqları intonasiya, ritmə görə də eynidirlər və birpilləli təkrarın əvəzsiz nümunələridir.

Bütün bunlar isə bir məqsədə, orijinaldakı gözəlliyi qoruyub saxlamağa xidmət edir

P.Mirabil öz tərcüməsində tamamlığın təkrarından da bədii vasitə kimi istifadə etmişdir.

Öz ənənəsinə sadıq qalaraq o, təkrarlanan tamamlıqları orijinala uyğun tərcümə etməyə çalışmışdır. Biz bunları nümunələrdən də aydın görə bilirik.

...he had the stallions of horses,
he-camels of camels, the ram of
sheep sacrificed. (161, s.65)
The black stallion under you,
give it to me warrior.
The pointy spear in your hand,
The blue steel at your side give
it to me. (161, s.142)
The warrior's eye beheld the gray
stallion, see-born, the six-edged
mace too, and the strong bow with
the white grip. (161, s.98)
“I wish to see how you race a horse,
how you strike a sword, how you
shoot an arrow. I want to be glad,
proud, confident.” he said. (161, s.70)
I saw a black, worrying dream:
I saw white tent struck by my
thunderbolts from the sky;
I saw the blackest of smoke spread
over my country; üzərinə

...atdan-ayğırdan, dəvədən
buğra, qoyundan qoç
qırdırmışdı. (60,39)
Altundağı qara aygırı mana
vergil,yigit!
Əlündəki sür cidanı,
Yanıdağı gög poladını mana
vergil, yigit! (60, s.73)
Yigidin gözi bir dəniz qulunu
boz aygırı tutdı, bir də altı pərli
gürzi, bir də ağ tozlu yayı
tutdı. (60, s.54)
“Oğlumun at səgirdişin, qılıc
çalışın, oq atışın görəyim,
sevinəyim, qıvanayım-
güvənəyim,” – dedi. (60, s.41)
Qara qayğulu vaqıə gördüm,
yumruğumda talbınan şahın
bənim quşumu alır gördüm,
gögdən ildırım ağ-ban evim
şaqır gördüm, düm

I saw rabid wolves tear and gnaw
at my house;

I saw my black hair stretched out
like lauces;
I saw it stretching, covering my eyes;
I saw my ten fingers in blood fro
the wrists down. (161, s.82)

qara pusuq ordumun ərinə
tökülür gördüm quduz qurtlar
evimi dələr gördüm,
qara dəvə ənsəmdən qarvar
gördüm, qarğu kibi qara saçım
uzanır gördüm, uzanuban gözümü
mörtər gördüm, biləgimdən on
barmağımı qanda gördüm. (60, s.47)

Birinci nümunədə felin icbar növündə olan xəbərin ingilis dilində uğurlu adekvatı tapıldığından, təkrarlanan tamamlıqların orijinaldakı strukturu eynilə tərcümədə də saxlanmışdır.

Biz eyni sözləri digər nümunələr haqqında da deyə bilərik. İngilis dilini azacıq bilən hər kəs bu qeyri-adi oxşarlığı asanlıqla görə bilər.

Dördüncü nümunədə P.Mirabil cümləni iki yerə ayırır. Cümlənin birinci hissəsini (“Oğlumun at səgirdişin, qılıc çalışın, oq atışın görəyim,”) təkrarlanan tamalıq budaq cümləsi kimi ikinci hissəsini (sevinəyim, qıvanayım- güvənəyim,” – dedi.) isə təkrarlanan tamamlıqlar kimi (“I want to be glad, proud, confident.” he said.) tərcümə etmişdir. Bu cümlənin bu şəkildə tərcümə olunması mətnin daha təsirli səslənməsinə imkan yaradır.

Bizim üçün sonuncu nümunənin tərcüməsi daha maraqlıdır. P.Mirabil burada təkrarlanan tamamlıqları “complex objects” (mürəkkəb tamamlıqlar) şəklində tərcümə etmişdir. Birinci tərəfi adlıq halda olan isim və ya obyekt halda olan əvəzliliklə, ikinci tərəfi əsasən məsdər və ya felin digər şəxssiz formalarından (feli sifət I, feli sifət II) biri ilə ifadə olunan bu tip tamamlıqlar ingilis dilində çox işləkdir. P.Mirabil bu növ tamamlıqların təkrarından geniş şəkildə istifadə etmişdir.

Tərcümədə zərfliyin müxtəlif növlərinin təkrarından istifadə olunmuşdur. Aşağıdakı nümunələrdə zərfliyin bəzi növlərinin təkrarı göstərilmişdir.

In ninety places silk carpets of
myriad colours had been lain. In
eighty places great leather buckets
had been set up. (161, s.79)

The boys mother squeezed her
breast: no milk came.

Toqsan yerdə ala qalı-ipək
döşəmişdi. Səksən yerdə
badyalar qurulmuşdı. (60, s.46)

Oğlanın anası əmcəyin bir
sıqdı, südi gəlmədi;

The second time she squeezed: no milk came.

The third time she squeezed...(161, s.74)

On that day those warriors who were brave made it known.

On that day the cowards and perfidious spied out secluded places.

On that day there was doomsday war: (161, s.94)

not having reached the castle where my brother is held,

not having known if my brother is dead or alive, if he is dead,

not having taken his blood, I shan't return to the territory of the

Ohguz. (161, s.204)

iki sıqdı, südi gəlmədi;

üçüncüdə kəndüyə zərb eylədi. (60, s.43)

Ol gün cigərində olan ər yigitlər bəlürdi.

Ol gün namərdlər sapa yer gözətdi

Bir qiyamət savaşı oldu. (60, s.73)

Ağam tutulan qalaya varmayınca,

Ağamın ölüsün-dirisin bilməyınca,

Öldüsə, qanın almayınca Qalın

Oğuz elinə gəlməgim

yox! (60, s.100)

Birinci nümunədə yer zərfliyinin (In ninety places), ikinci nümunədə kəmiyyət zərfliyinin (The second time, The third time), üçüncüdə zaman zərfliyinin (On that day), dördüncüdə şərt zərfliyinin (not having reached, not having known, not having taken) təkrarından istifadə olunmuşdur.

P.Mirabilin tərcüməsində təkrarlanan cümlə üzvləri içərisində təyinin xüsusi yeri var. Bu da təsadüfi deyil. Onlar poetik nitqi yaradan ən güclü vasitələrdən biridir. Onlar təsvir olunan xarakterlərin malik olduqları müsbət və mənfi xüsusiyyətləri açıb göstərmək üçün başqalarından daha çox istifadə olunur. (163, s.118)

"Dədə Qorqud Kitabı"nda işlənən epitetləri dərinədən araşdıran K.V.Nərimanoğlu "sifət kateqoriyası nisbətən az inkişaf etmiş türk dallərində az sifət epitetləri var, lakin onlara təyinedici isimlər və ya isim xarakterli daha mürəkkəb təyinedici tərkiblər əlavə edilir" deyən V.M.Jirmunskinin fikrini dəstəkləyərək dastandakı təyinləri ifadə tərzinə uyğun olaraq doqquz yerə ayırır. (163, s.131)

Belə mürəkkəb struktura malik təyinlərin müvafiq tərcüməsini tapmaq təbii ki, tərcüməçidən böyük istedad və zəhmət tələb edir.

Lakin uğurlu adekvat tapmaqla məsələ bitmir. Tərcümənin uğurlu alınması, həm də müvafiq cümlə üzvünün cümlədə işlənmə yerindən çox asılıdır.

Azərbaycan dilindən fərqli olaraq, ingilis dilində cümlə üzvlərinin yeri sabitdir. Təyinə gəldikdə isə bu məsələ bir qədər fərqlidir. Təyinin cümlədəki yeri, yəni təyin etdiyi sözdən əvvəl və ya sonra gəlməsi, əsasən, onun morfoloji növündən asılıdır. Sözlüklü tərkiblərdən ibarət təyinlər bir qayda olaraq təyin etdikləri sözdən sonra işlənilir. O ki qaldı sifətlə ifadə olunmuş təyinlərə, onların adı yeri təyin etdikləri sözün qarşısıdır, lakin onlar ondan sonra da gələ bilər. (156, s.216)

One day the son of Ulaş, chick of the feathered bird, hope of the lonely and poor, lion of the Emet River, tiger of the Karajuk, master of the black horse, father of Khan Uruz, son-in-law of Bayındır Khan, luck of the Oghuz kingdom, supporter of the surviving warrior, s.46)

got up from his place. (161, s.79)

Sixteen thousand stirrup ropes, goatskinned hats, warriors of savage religion, angrytongued infidels appeared. (161, s.128)

Nine black-eyed beautiful-faced infidel girls, their hair plaited behind, red buttons on their breasts, their hands from the wrist down dyed with henna, their fingers adorned with henna motives were drinking and offering wine-goblets to the powerful

Bir gün Ulaş oğlu, Tülü quşun yavrusu, bizə miskin umudu, Amit soyunun aslanı, Qaracüğün qaplanı, qonur atın iyəsi, xan Uruzun ağası, Bayındır xanın güyəgisi, Qalın Oğuzun dövləti, qalmış yigit arxası Salur Qazan Salur Kazan yerindən durmuşdu. (60, s.67)

On altı bin ip üzəngili, keçə börkli, azğın dinli, quzğun dilli kafir çıqa gəldi. (60, s.67)

Doquz qara gözli, örmə saçlı, əlləri biləgindən qınalı, parmaqları nigarlı, boğazları birər qarış kafir qızları al şərabı altun ayağla Qalın Oğuz bəglərinə gəzdirirlərdi. (60, s.66)

Oghuz nobleman. (161, s.79)

Göstərilən tərcümələrə nəzər salsaq onların orijinala həm mənə, həm də dil strukturu baxımından dəqiqliklə səsleşdiyinin şahidi oluruq.

Tərcümədəki “sturdy horses, stable by stable” (tövlə-tövlə şahbaz atlar) “red camels, row by row” (qatar-qatar qızıl dəvələr) kimi orijinal tərcümələr daha çox diqqəti cəlb edir.

İngilis dilində mövcud olan söz sırasına görə təyin adətən təyin etdiyi sözdən əvvəl gəlir. Elə buna görə də C.Luis bu ifadələri müvafiq olaraq “stables full of falcon-swift horses” və “files of red camels” şəklində tərcümə etmişdir. (157, s.44)

Həmkarından fərqli olaraq P.Mirabil, nümunələrdən göründüyü kimi, orijinal bir yol seçmiş və “stable by stable” və “row by row” kimi ifadələri təyin olunan sözlərdən sonra işlətməmiş və zərflikdən fərqləndirmək üçün ifadələri vergül işarəsi ilə ayırmışdır. Stilistikanın zəruri tələblərindən irəli gələn bu şəkildə tərcümə nəinki orijinaldakı poetik ruhu saxlamış, hətta onu daha da gözəlləşdirmişdir.

Folklor nümunələrini digər janrlardan fərqləndirən formulalardan biri onlarda tez-tez işlənən xitablardır. Adətən xitabdan danışılarkən onu cümlədən “kənar bir ünsür” kimi xarakterizə edirlər. Bu fikirlə müəyyən mənada razılaşmayan B.İlyiş yazır: “Cümlənin strukturası dedikdə, biz cümləni bir bütöv kimi nəzərdə tutmalıyıq.” (156, s.232) Bunu deməklə o, xitab kimi işlənən sözlərin və ifadələrin emosional səviyyəsinin çox geniş olduğunu və onların həm leksik, həm də stilistik baxımdan dərinlən öyrənilməyə ehtiyac olduğunu qeyd edir.

Xitabların mətnin poetik ruhuna yüksək dərəcədə təsir göstərməsi fikri ilə razılaşan K.V.Nərimanoğlu “Dədə Qorqud Kitabı”ndakı xitablardan bəhs edərkən yazır:

“Müxtəlif mənə çalarlarına malik olan xitablar mətnə xüsusi bir rəyihə verir.” (163, s.136)

Dastanda rast gəldiyimiz xitablar yalnız bir müraciət forması olmaqla qalmır, tərkibindən asılı olaraq onlar müraciət edən müraciət olunana olan münasibətini, o cümlədən sevgisini, nifrətini, qəzəbini, rəğbətini və s. bildirir. Bu baxımdan “Dədə Qorqud Kitabı”nı xitablarsız təsəvvür etmək çətinidir.

Bunu çox gözəl bildiyindən P.Mirabil dastandakı xitabların tərcüməsinə xüsusi önəm vermişdir.

My little daughter-in-law, may I die

Dilün için öləyin, gəlincigüm!

for your tongue.
 My little daughter-in-law, may I be a
 sacrifice for your sake.
 My little daughter-in-law, if your
 words are lies may they be true. (161, s.123)
 Have you looked and searched on all
 four sides, girl?
 Have you torn out your black, lance-
 like hair, girl?
 Have you shed bitter tears from your
 black eyes, girl? (161, s.121)
 Son! Son! O Son!
 The peak of my mountain which lies
 askew, son.
 Light of my dark eyes, son.
 Strength of my strong back,
 son. (161, s.140)
 Great God, him whom you strike,
 whom you don't make great.
 True God, him whom you crush,
 whom you make disappear.
 Beautiful God, him whom you lift,
 whom you make reach the sky.(161, s.176)

gəlincigüm!
 Yoluna qurban olayın,
 Yalansa bu sözlərin, gerçək ola,
 gəlincigüm! (60, s.65)
 Qarılanıb dörd yanına baqdınmı,
 qız?!
 Qarğu kibi qara saçın yoldınmı,
 qız?!
 Qara gözdən acı yaş dökdünmü,
 qız?! (60, s.64)
 Oğul, Oğul, Ay Oğul!
 Qarşu yatan qara dağım yuksəsi
 oğul
 Görər gözüm aydını oğul!
 Tutar belüm qüvvəti
 oğul! (60, s.65)
 Urduğun ulatmayan ulu Tanrı!
 Basduğun bəlürtməyən bəllü
 Tanrı!
 Götürdügin gögə yetirən görklü
 Tanrı! (60, s.88)

Orijinaldakı mənasından asılı olaraq o, xitabları həm cümlənin əvvəlində, həm də axırında işlətməmişdir.

Artıq qeyd etmişik ki, P.Mirabil mümkün olduğu qədər dastanlardakı qeyri-adi poetik yükü saxlamaq üçün bütün mümkün bədii vasitələrdən istifadə etməyə cəhd göstərmişdir. Bu baxımdan onun sadə xitabları, əsasən, sonda işlətməsi maraqlıdır. Bizcə, o, bunu xitablardan rədif yaratmaq üçün bilərəkdən etmişdir və sözün əsl mənasında məqsədinə nail olmuşdur.

O, xitabların qarşısında işlənən təyinləri əsasən təyin budaq cümləsi şəklində tərcümə etmiş və bununla da eyni zamanda təkrarın müxtəlif növlərini yaratmağa nail olmuşdur.

Dədə Qorqud dastanları daha mürəkkəb sintaktik vahidlərin o cümlədə, söz birləşmələrinin təkrarı ilə də diqqəti cəlb edir. Dastanlarda

müxtəlif növ söz birləşmələrinin təkrarına rast gəlirik. Sintaktik vahidlərin təkrarından bəhs edərkən K.V.Nərimanoğlu onların ən azı aşağıdakı üç tələbə cavab vermələrini zəruri sayır:

1)Paralel tərkibləri təşkil edən komponentlərin sayı eyni olmalıdır.

2)Komponentlər arasındakı əlaqələr eyni xarakterdə olmalıdır.

3)Təkrar olunan ifadələrdə söz sırası eyni olmalıdır. (163, s.232)

İngilis dilində söz birləşmələrinin müxtəlif növləri var. Bunlardan isim+isim, sifət+isim və fel+isim ingilis dili üçün daha xarakterikdir.

Bundan savayı ingilis dilində fel+zərf, zərf+sifət, zərf+zərf, isim+sözünü+isim, sifət+sözünü+isim və s. ibarət söz birləşmələrinin mövcud olduğunu vurğulayan B.İlyiş söz birləşmələrinin bəzi növlərinin dilçilikdə mübahisəli məsələ olduğuna diqqəti çəkir. (156, s.172)

P.Mirabil söz birləşmələrinin təkrarını yaradarkən sintaktik vahidlərin təkrarı üçün nəzərdə tutulan bütün şərtlərə əməl etməyə səy göstərmişdir.

Better than my father, father-in-law.
Better than my mother, mother-in-law. (161, s.206)

He took it and put it on; its length his length; its waist his waist; its arm his arm. (161, s.116)

Come here fortune of my head,
throne of my house,

Son-in-law of my father, the Khan,

Dear to my mother, the Queen.

Whom my mother and father gave,

Whom I see upon opening my eyes,

Whom I love and give affection. (161, s.71)

With a bed of a bag of straw,

With a pillow of half a brick,

With a God of cut wood

My little infidel dog. (161, s.217)

Beyrek lifted the girl wanting to throw her to the ground... the girl

lifted Beyrek wanting to throw him to the ground. (161, s.101)

Atamdan yəgrək qayın ata!

Anamdan yəgrək qayın ana! (60, s.101)

İdi, geydi. Boyu boyuna, beli belinə, qolu qoluna yaqışdı.(60, s.62)

Bərü gəlgil, başım baxtı, evim taxtı!

Xan babamın göygüsü,

Qadın anamın sevgisi.

Atam-anam verdügi,

Göz açuban gördügim

Könül verüb sevdügim. (60, s.41)

Bir torba saman döşəkli,

Yarım kərpic yastıqlı,

Yonma ağac tanrılı,

Köpəyim kafir. (60, s.106)

Beyrək götürər qızı yerə vurmaq

istər, qız götürər Beyrəyi yerə urmaq istər. (60, s.56)

Noblemen of the right who sat
to the right.
Noblemen of the left who sat
to the left. (161, s.118)

Sağda oturan sağ bəqlər!
Solda qolda oturan sol
bəqlər! (60, s.63)

Yuxarıdakı nümunələrin tərcüməsinə nəzər saldıqda heyrətə gəlməyə bilmirsən: tərcümələr orijinaldakıları özlərində əks etdirir. Bu təkrarlarda komponentlərin sayı, komponentlər arasındakı qrammatik və semantik əlaqə və onlardakı sözlərin sırası tamamilə eynidir.

Tərcümədə sadə cümlənin müxtəlif növlərinin təkrarına geniş yer verilmişdir. Bu təbiidir, çünki Dədə Qorqud dastanlarındakı cümlələrin əksəriyyətini sadə müxtəsər və sadə geniş cümlələr təşkil edir. (74, s.92)

He hung him down by his throat:
he brought him to his lair.
He thrust him into the leg of his
boot. (161, s.185)

Boğazdan salındırdı. Yatağına
gətirdi.
Ədüginin quncına soqdı.(60,s.92)

He heaped up meat like hills; he
drew kumis like lakes.
He saved the debtor from debts.
They raised their hands; they made
a prayer. (161, s.67)

Dəpə kibi ət yığdı, göl kibi qımız
sağdırdı.
Borclunu borcından qurtardı.
Əl götürdilər, hacət
dilədilər. (60, s.40)

There is no limit to Your greatness,
There is no measure to Your
stature, (161, s.176)

Sənin boyun-qəddin yoq!
Ya cismilə cəddin yoq! (60, s.88)

She gave her nipple to his mouth,
the first suck, he took her milk, the
second suck, he took her blood, the
third suck he took her soul! (161, s.180)

Əmcəgini ağzına verdi. Bir sordı,
olanca südin aldı. İki sordı, qanın
Üç sordı, canın aldı.(60, s.90)

Deli Dundar of the Outer Oghuz
and his noblemen spurred to the
right. Deli Budak, brother of Kara
Göne, and his heroic warriors
spurred to the left. Kazan of the
Inner Oghuz and his noblemen
spurred towards the centre. (161, s.94)

Daş Oğuz bəqləriylə Dəli Dondar
sağdan dəpdi. Cilasun yigitlərlə
Qaragünə oğlu Dəli Budaq
soldan dəpdi. İç Oğuz bəqləriylə
Qazan dopa dəpdi. (60, s.52)

They spurred their horses. Beyrek's horse outrode the girl's. They shot their arrows; Beyrek's spilt the girl's arrow in half. (161, s.101)

...he has cut heads, he has split blood. (161, s.132)

He placed his white forehead to the earth. He prayed. He cried. (161, s.141)

...hair is anxiety, blood is gloom. (161 s.,82)

They shot their arrows, they did not sink; They struck their swords, they didn't cut; They thrust their spears, they didn't penetrate! (161, s.181)

Egrek kissed his little brother's neck; Segrek kissed his big brother's öpdü hand. (161, s.211)

At dəpdilər. Beyrək atı qızın keçdi. Ox atdılar. Beyrək qızın oqın yarıdı. (60, s.56)

...ağam Qazan baş kəsdi, qan tökdü. (60, s.68)

Ağ alını yerə qodı; namaz qıldı, ağladı. (60, s.73)

Saç qayğudur. Qan qaradır. (60, s.47)

Ox atdılar, batmadı. Qılıç urdılar kəsmədi. Sügüylə sancdılar, ilmədi. (60, s.90)

Əgrək kiçi qardaşın boynın Səgrək daxı ağasının əlini öpdü. (60, s.103)

P.Mirabil tərcümə zamanı, əsasən, orijinaldakı strukturu saxlamağa çalışmışdır, bəzən isə cümlədəki poetik yükü saxlamaq üçün mənaya xələl yetirmədən struktur dəyişikliyi etmişdir. Nümunələrə nəzər saldıqda görürük ki, orijinaldakı cümlələrin əksəriyyətində mübtəda işlənməyib, tərcümədə isə müvafiq mübtədalar işlədilib. Birinci nümunədə isə orijinaldan fərqli olaraq həm mübtəda, həm də tamamlıq öz yerində işlənilib.

Dördüncü nümunədə isə P.Mirabil başqa bir yol seçib. Orijinalda təkrarlanan cümlələrin birinci hissələrində xəbər mövcuddur (bir sordı, iki sordı və s.) tərcümədə isə “sormağ” feli əvəzinə iş bildirən “suck” isimi işlənilib. “The first suck, the second suck, the third suck” şəklində təkrarlanan ifadələr tərcümənin orijinaldakı qədər poetik səslənməsinə imkan verir.

C.Luis bu mətni aşağıdakı kimi tərcümə edib:

“He gave one suck, and took all her milk; a second suck, and took her blood; a third, and took her life.” (157.s.141)

Öz tərcüməsində C.Luis də “suck” sözünü isim kimi işlətməmişdir (yeri gəlmişkən, bu söz ingilis dilində “əmmək” mənasında fel kimi də

işlənir), lakin o, bu sözü əvvəlcə “one” (bir) sözü, sonra “a second” (ikinci bir) sözü ilə işlətməmiş, daha sonra isə onu işlətməmişdir. İngilis dilinin normalarına görə hər şey qaydasındadır, lakin orjinaldakı poetika yoxdur.

P.Mirabil öz məqsədinə çatmaq üçün, yəni cümlələrin daşdığı poetik yükü saxlamaq üçün, təkrarlanan cümlələrin hamısında eyni söz sırasını saxlamağa çalışır və bununla müəyyən dərəcədə sərbəstliyini məhdudlaşdırır, lakin təkrarlar sisteminin gözəl nümunələrini yaratdığı üçün çox şey qazanmış olur. Fikrimizi dəqiqləşdirmək üçün beşinci nümunəni C.Luisin aşağıdakı tərcüməsi ilə müqayisə edək.

Wild Dunder with the nobles of the outer Oghuz attacked on the right, Kara Budak son of Kara Göne attacked on the left with his brave warriors. Kazan with the nobles of the Inner Oghuz attacked the centre. (157, s.57)

Bu nümunədən görüldüyü kimi, birinci və üçüncü cümlədən fərqli olaraq, ikinci cümlədə C.Luis zərflərin yerini dəyişdirib. Cümlədəki bu struktur dəyişiklik ritmi dəyişdirib. Eyni avazla birinci cümlədən ikinciyə və ikincidən üçüncüyə keçmək olmur. Tekst hansısa notu dəyişdirilmiş bir nəغمəyə oxşayır.

P.Mirabil orijinalda olan sadə cümlələri olduğu kimi saxlamağa çalışır, C.Luisdə isə belə cümlələrin çoxu tabesiz mürəkkəb cümlə şəklində tərcümə olunur. Biz aşağıdakı cümlənin tərcüməsini müqayisəli şəkildə nəzərdən keçirsək, bunu aydın görürük:

“Toz yarıldı, gün kibi işlədi, dəniz kibi yayqandı, meşə kibi qarardı.” (60, s.67)

P. Mirabil

The dust split up it sparkled like the sun, it swayed like the Sea, it blackened like a forest. Sixteen thousand stirrup ropes, goatskinned hats, warriors of savage religion, angry-tongued infidels appeared. (161, s.128)

C. Luis

The dust parted, there was a gleam like the sun, a surging like the sea, a blackness like an oak-forest, and sixteen thousand infidels appeared, with stirrups of rope with goat-hair caps; men of soavage religion and intemperate speech. (157, s.91)

Fikrin ifadəsi baxımından, C.Luisin tərcüməsində hər şey dəqiqliklə yerindədir. Lakin onda orijinaldakı poetik ruh yoxdur. Öncə bu ondan irəli gəlir ki, o, cümlələrin təkrarlanan xəbərlərini bir ismi xəbərlə (there was) əvəz edib və təkrarlar əvəzinə həmcins mübtədalar (gleam, surging, blackness) işlədib. Daha sonra orijinaldakı təkrarlanan sadə cümlələrdən sonra gələn və intonasiya, ritm və struktur baxımından bu cümlələrlə səsleşməyən sonrakı cümləni “and” (və) bağlayıcısı ilə onlara bağlayır və beləliklə, cümləni informasiyalarla “yükləyir.”

P.Mirabil isə öz tərcüməsini nəinki, orijinalda olduğu kimi saxlayıb, həm də eyni səsle başlayan fellər (split, sparkled, swayed) və isimlər (sun, see) sayəsində [s] səsindən ibarət alliterasiya fiqurunu və orijinaldakı poetik ruhu, emosiyamı daha da gücləndirməyə nail olub.

Tərcümə zamanı ritorik sual cümlələrinin təkrarından geniş istifadə olunmuşdur. Bu tip suallar həm danışq dilində, həm də bədii ədəbiyyatda işlənir və deyilişindən asılı olaraq müxtəlif hisslər, o cümlədən sual, təəccüb, qəzəb, heyrət, inamsızlıq, tənqid və s. bildirir. (155, s.255)

İngilis dilində inkar-sual cümlələri adlanan bu suallar forma etibarilə ümumi sual cümlələrinə oxşasalar da, emosionallıq baxımından onlardan fərqlənir. Bu xüsusiyyətinə görə onlardan daha çox ifadəli nitqdə istifadə olunur.

Did I not ride on the back of the
gray stallion?

Did I not shoot a wild deer in front of
your tent?

Did I not call you to my side?

Did we not race horses together in
the arena? (161, s.122)

Was there not a little valley behind
your house?

Was your little dog not named
Barak?

Was your name not Boğaz Fatma of
forty lovers? (161, s.120)

Boz ayğırın belinə binmədimmi?

Sənin evün üzərinə sığın- keyik
yiğmədimmi?

Sən məni yanına qagırmadınımı?

Sənünlə meydanda at
çapmadıqımı? (60, s.64)

Evinizin ardı dərəcik
degilmiydi?

İtinizin adı Bırağ degilmiydi?

Sənin adın Qırq oynaşlı Boğazca
Fatma degilmiydi? (60, s.63)

P.Mirabilin tərcüməsində təkrar kimi ən çox istifadə olunan cümlə növlərindən biri də ümumi sual cümlələridir. Bu növ suallar ritorik suallarda, olduğu kimi, müvafiq köməkçi və modal felləri cümlənin əvvəlində işlətməklə, düzəlir.

İstər ritorik sualların, istərsə də ümumi sualların təkrarı ilə yalnız sintaktik təkrar yaranmır, bu tip təkrar eyni zamanda təkrarın digər növlərini yaratmağa imkan verir.

Princess, shall I get up from my place?	Xan qızı, yerimdən durayınmı?
Shall I hold you by the throat and collar?	Yaqa ilə boğazından tutayınmı?
Shall I throw you under my great heel?	Qaba öncəm altına salayınmı?
Shall I take my pure black steel sword in hand?	Qara polat üz qılıcum əlümə alayınmı?
Shall I cut your head from your pure body?	Öz gövdəndən başını kəsəyinmi?
Shall I make it known to you how sweet life is? (161, s.67)	Can tatlısın sana bildirəyinmi? (60, s.39)
Have you let the Tali Saz lion eat him?	Talı sazın aslanına yedirdinmi?
Have you let the infidel of black religion stop him?	Yoxsa qara dinlü kafirə uğratdınmı?
Have you let them tie his white hands and arms?	Ağ əllərin qarısından bağlatdınmı?
Have you let him walk before the infidels? (161, s.134)	Kafir öncə yürütdinmi (60,s.69)

Nümunələrdən görüldüyü kimi köməkçi fellərin (did, was, have, shall) təkrarı bir tərəfdən daxili alliterasiyanın, müvafiq abzaslarda xarici alliterasiyanın, digər tərəfdən isə leksik vahidlərin təkrarına imkan yaradır.

Tərcümədə əmr cümlələrinin təkrarından xüsusilə geniş istifadə olunmuşdur. Müxtəlif çalarlı emosiyaları ifadə etdiyi üçün belə cümlələr nəinki danışıq dilində, eləcə də bədii ədəbiyyatda, o cümlədən, folklor ədəbiyyatında ən çox işlənən cümlə növlərindən biridir. Əmr, xahiş, dəvət, məsləhət və s. bildirən bu tip cümlələrə "Dədə Qorqud Kitabı"nda tez-tez rast gəlirik. Mahiyyət etibarilə müxtəlif emosiyaları ifadə edən bu

cümlə növü Azərbaycan dilində fərqli struktura malikdir. İngilis dilində ikinci şəxsin əmr cümlələri feli cümlənin əvvəlində işlənməklə düzəlidir. Cümlənin əvvəlində işlənən fel onun daha ifadəli səslənməsinə imkan yaradır. Bundan başqa felin cümlənin əvvəlində işlənməsi xarici alliterasiya fiqurunu yaratmağa imkan verir.

Let us sieze Dirse Khan, let us
tie his white hands behind his
back, let us fasten a rope of
bristle round his white neck,
let us lead him to the country
of the infidels. (161, s.75)
My warriors, get up from your
place, durun,
Cut off the tail of my white-gray
horse,
Cross by night the Slanting Pass
of the Piebald Mountain,
Cross and ford the beautiful
flowing water. (161, s.227)
Give your chestnut horse to me,
Give me your sixty-span spear,
mana,
Give me your many-coloured
shield,
Give me your pure black steel
sword,
Give me your quiver with its
eighty arrows, mana.
Give me your strong bow with
its white wolf-sinew string. (161, s.86)
Look how I race a horse my
father and be proud. Look how I
shoot an arrow and be confident.
Look how I strike a sword and
be glad. (161, s.70)

Gəlün, Dirse xanı turalım, ağ
əllərin ardına bağlayalım, qıl
sicim ağ boynına taqalım, alubanı
qalın kafir ellərinə
yönələlim. (60, s.43)

Yigitlərim, yerünüzdən uru

Ağ-boz atumun quyruğunu kəsin,

Aqrubeli Ala dağdan dünin aşun,

Aqındılı görkli suyu dəlüb
keçün. (60, s.110)

Qonur atın vergil mana
Altmış tutam göndərini vergil

Ap-alaca qalqanını vergil mana.

Qara polat uz qılıcın vergil mana,

Sadağında səksən oqun vergil

Ağ tozluca qatı yayın vergil
mana. (60, s.49)

Babam at səgirdişimə baqsun,
qıvansun; ox atışımə baqsun,
güvənsün; qılıc çalışımə baqsun,
sevinsin! (60, s.41)

İkinci nümunədə [k] səsi ilə başlayan fellər (cut, cross, cross) cümlənin əvvəlində işlənərək xarici alliterasiya fiqurunu yaratmışdır.

Daha çox məsləhət bildirən birinci və üçüncü şəxs əmr cümlələri “let” (Azərbaycan dilinə “qoy”, “gəlin”, “icazə verin” kimi tərcümə olunur) felii ilə düzülür. Cümlənin əvvəlində əsas felə yaxın işlənən bu fel fikrin daha ifadəli və emosional səslənməsinə imkan yaradır.

Birinci nümunədəki fellərin hər birinin qarşısında işlənən “let us” ifadəsi orijinaldan fərqli olaraq təkrarlanan müstəqil informasiyaya malik ayrı-ayrı cümlələrin formalaşmasına imkan yaradır və bununla da cümlələrin poetik yükünü artırır. Bu cümlələr asanlıqla şer şəklində düzülə bilər.

Let us sieze Dirse Khan,
Let us tie his white hands behind his back,
Let us fasten a rope of bristle round his white neck,
Let us lead him to the country of the infidels.

Biz sonuncu nümunə üzərində xüsusi olaraq dayanmaq istərdik. Tərcümədən belə görünür ki, Buğac bu sözləri atasına müraciətlə deyir. Lakin orijinalda bu belə deyil. Biz fikirləşmirik ki, P.Mirabil bunu anlaşılmazlıqdan edib. Bu dastana dərinədən bələd olan bir şəxsin səhvi ola bilməz. Bundan başqa o, C.Luisin tərcüməsini sözbə-söz öyrənib. C.Luis isə bu cümləni orijinalda olduğu kimi, həm də çox gözəl tərcümə edib.

Bizə elə gəlir ki, P.Mirabil bunu bilərək cümlə təkrarının orijinal bir formasını yaratmaq istəmişdir. Cümlələri şer formasında yazsaq, yuxarıdakı fikrin nə dərəcədə doğru olduğuna haqq qazandıra bilərik.

Look how I race a horse my father and be proud!
Look how I shoot an arrow and be confident!
Look how I strike a sword and be glad!

Tərcümədə mətnin emosionallığını artırmaq üçün istifadə olunan təkrarlar içərisində Bitmiş sözlə başlayan cümlələrin təkrarına da rast gəlirik. Dilçilikdə calağ təkrar adlanan bu növ təkrar əvvəlki sintaktik vahidin son sözünü, sonrakı vahidin ilk sözü kimi işlətməkdən ibarət üslubi-poetik təkrardır. (7, s.273)

The bull charged again. Again the boy struck the bull's forehead with his hard fist. (161, s.68) yumruğıyla At that moment they brought the iron chained bull. The Bull knelt. (161, s.159)

Tents were pitched in forty places. In forty places red spotted bridal tents were pitched. (161, s.164)
At that time whenever a mischance befell the Oghuz warriors it came because of sleeping. Sleep came upon Kan Turalı. (161, s.165)
The battlefield was full of heads. Heads were cut of like balls. (161, s.94)
Princes were separated from their servants, servants from their princes. (161, s.144)

She spoke to her servant. The servant left and spoke to her doorman. (161, s.194)

He took out and held his own sword; his own sword divided into two swords. (161, s.186)

Basat came before Tepegöz.

now knew that Basat was inside the skin. (161, s.185)

He heard this news and gave it to his king.

The king says.(161, s.194)

The horse, the armour, the helmet are Begil's. Begil is not inside.(161,s.196)

He attacked, striking out at Azrael.

Azrael became a dove.(161, s.148)

Buğa oğlanı sürdi, gerü gəldi. Oğlan yenə buğanın alına qatı urdı. (60, s.40)

Bu məhəldə dəmür zəncirlə buğayı gətürdilər. Buğa dizin çökdi. (60, s.82)

Qırq yerdə otaq dikdirdi. Qırq yerdə qızıl ala gərdək dikdirdi. (60, s.83)

Ol zamanda Oğuz yigitlərinə nə qəza gəlsə, uyxudan gəlürdi. Qanturalının uyxusu gəldi. (60, s.84)

Meydan dolu baş oldu. Başlar kəsildi top kibi. (60, s.52)

Bəg nökerdən, nöker bəgdən ayrıldı. (60, s.73)

Övrət ... qaravaşa söylədi.

Qaravaş çıxub qapuçıya söylədi. (60, s.95)

Kəndü qılıcın çıxardı, tutdı. İki para böldi. (60, s.92)

Tepegöz Basat Dəpəgözün öninə gəldi.

Dəpəgöz də bildi kim, Basat dəri içindədir. (60, s.92)

Bu xəbəri eşidüb vardı, təkürə xəbər verdi.

Təkür aydır. (60, s.95)

At, yaraq və işıq Bəkilin, Bəkil içində degil. (60, s.96)

Əzrayili çalmağa həmlə qıldı.

Əzrayil bir gögərçin oldu.(60,s.75)

Nümunələri müqayisə etsək görürük ki, təkrarın bu növü orijinalda yalnız bir nümunədə işlənib. Təkrarların bu növünə önəm verən P.

Mirabil dilin bütün mümkün imkanlarından istifadə edərək onun gözəl nümunələrini yaratmışdır. C.Luisin tərcüməsində göstərilən nümunələrdən yalnız dördündə təkrarın bu növündən istifadə edilmişdir. (157, s.57, 110, 155)

Tərcümə zamanı bütöv bir cümlənin təkrarından da istifadə olunmuşdur. Təkrarın bu növü adətən tabeli mürəkkəb cümlələrdə baş cümlənin hesabına yaradılır. Bunlardan başqa bu növ təkrardan ikipilləli və üçpilləli təkrarlarda istifadə olunmuşdur.

What warrior are you? A warrior
who straightens and gets up from
his place.

Qalqubanı yerindən duran yigit,
nə yigitsən?

What warrior are you? A warrior
who rides a blackmaned pure-beed
horse. (161, s.168)

Yelisi qara Qazılıq atına binən
yigit, nə yigitsən? (60, s.107)

When you come and crossed over the
black mountain which lies askew,
Did you not stumble across a warrior
by the name Beyrek?

Qarşu yatan qara dağdan
Aşub gəldigində-keçdigində
Beyrək adlı bir yigidə
bulışmadınmı?

When you came and crossed the
overflowing waters,
Did you not stumble across a
warrior by the name Beyrek?

Daşqun-daşqun suları
Aşub gəldigində-keçdigində
Beyrək adlı bir yigidə
bulışmadınmı?

When you came and crossed cities of
renowned name,

Ağır-adlı şəhərlərdən
gəldügendə

Did you not stumble across a
warrior by the name Beyrek? (161, s.115)

Beyrək adlı bir yigidə
bulışmadınmı? (60, s.61)

Tepegöz became a black dragon!

Qara əvrən qopdı Dəpəgöz,

I turned round him up to the sky!

Ərş yüzində çevirdim, alımadım,

I couldn't defeat him,

Basat. Basat!

Tepegöz became a black tiger!

Qara qaplan qopdı Dəpəgöz,

I turned round him up to the
blackest mountains; I couldn't defeat
him, Basat. (161, s.184)

Qara-qara dağlarda çevirdim,
alımadım, Basat! (60, s.91)

Birinci nümunədə “What warrior are you?”, ikinci nümunədə “Did you not stumble across a warrior by the name Beyrek?”, üçüncü

nümunədə isə “I couldn’t defeat him, Basat” cümlələrinin təkrarı tərcümədəki digər bədii vasitələrlə birlikdə məndəki şəriyyatı yaratmağa xidmət edir.

Tərcümədə tabesiz mürəkkəb cümlələrin təkrarından geniş istifadə olunmuşdur. Bu növ cümlələr sadə cümlələrin bir-birinə bağlanması ilə əmələ gəlir. Cümlələr arasındakı əlaqə, bugünkü anlayışla desək, nöqtə-vergül işarəsinin, birləşdirici zərflə izlənen nöqtə-vergüllə və ya birləşdirici bağlayıcıların köməyi ilə yaradılıdır. (155, s.10)

Now the girl brought a rope;
She lowered Beyrek from the castle.
Beyrek looked down; aşağı baqdı.
he saw himself on the ground. (161, s.111)
Your ringed black mountain had
been ruined; it has risen at last!
Your bloody waters had been drawn;
they murmur at last!
Your great tree had withered; it has
become green at
Your falcon-swift horse had grown
old; She has given a foal at last!
Your red camel had grown old;
She has given a foal at last!
Your white ewe had grown old;
She has given a lamb at last! (161, s.122)
You looked to the right;
you roared with laughter,
You looked to the left;
you were very pleased,
You looked opposite you and
saw me; you cried. (161, s.126)
You have grown as a camel;
you haven’t the intelligence of a foal.
You have grown as a hill;
you haven’t the brains of a
You left the she-camel of the flock

Qız dəxi orğan gətürüb Beyrəgi
hasardan aşağı salındırdı. Beyrək
Kəndözin yer
yüzində gördü. (60, s.59)
Arğab-arğab qara dağın
yıxılmışdı, yucaldı, axır!
Qanlı-qanlı suların sovgulmuşdı,
çağladı, axır!
Qaba ağacın qurumuşdı, yaşardı,
last axır!
Şahbaz atın qarımışdı, qulun
verdi axır!
Qızıl dəvələrin qarımışdı, köşək
verdi axır!
Ağ qoyunun qarımışdı, quzu
verdi axır! (60, s.64)
Sağına baqдын, qas-qas güldün.

Soluna baqдын, çox sevindin.

Qarşuna baqдын, bəni gördün,
ağladın. (60, s.66)
Dəvəcə böyümişsən, köşəkə
ağlın yoq!
Dəvəcə böyümişsən, darıca
millet.(161,s.126) beynin yoq! (60,
s.66)
Qaytabanın mayasını yüklü

pregnant; It was a he-camel!	qodun, - nər oldı!
You left the ewe of the black territory	Qara ayıllı qoyunını yüklü
pregnant; It was a ram!	qodun, - qoç oldı!
You left your beautiful hazel-eyed	Ala gözlü görklü halalın yüklü
spouse pregnant; It was a lion! (161, s.177)	qodun, - aslan oldı! (60, s.89)

Orijinalda birinci nümunənin ilk cümləsi feli bağlama tərkibi olan sadə cümlədir. Sonrakı iki cümlə də sadə cümlələrdir. Tərcümədə isə ilk cümlədəki feli bağlama (gətürüb) xəbər kimi tərcümə edilmiş və sonrakı cümləyə nöqtə-vergül işarəsi ilə bağlanaraq tabesiz mürəkkəb cümlə əmələ gətirmişdir. Sonrakı iki sadə cümlə də eyni yolla birləşdirilib tabesiz mürəkkəb cümlə yaratmışlar.

Üçüncü nümunə də orijinalda ardıcılıq bildirən həmcins xəbərlərdən ibarət sadə cümlələrdir. Bu sadə cümlələr birinci nümunədəki kimi tabesiz mürəkkəb cümlə şəklində tərcümə olunmuşdur. Bizə elə gəlir ki, P.Mirabil mövcud ardıcılıq əlaqəsini daha qabarıq şəkildə nəzərə çarpdırmaq üçün bilərəkdən sadə cümlələri mürəkkəb cümlə ilə əvəzləmişdir.

İkinci, dördüncü və beşinci nümunələrdə təkrarlanan cümlələr həm orijinalda, həm də tərcümədə tabesiz mürəkkəb cümlələrdir.

P.Mirabil tərcüməsində tabeli mürəkkəb cümlələrin təkrarından geniş şəkildə istifadə olunmuşdur. Dədə Qorqud dastanlarında mövcud olan tabeli mürəkkəb cümlələrin bir sıra dilçi alimlər tərəfindən öyrənildiyini qeyd edən K.V.Nərimanoğlu onları bağlılıq əlaqəsinə görə üç yerə ayırır. (74, s.155)

Azərbaycan dilinin sintaksisindən bəhs edərkən P.Mirabil onun Osmanlı türkcəsindən fərqli olduğunu qeyd edir. Dildəki tabelilik əlaqələrinin Osmanlı türkcəsindən fərqli olaraq şəkildə hesabına deyil, bağlayıcı sözlər vasitəsilə yarandığına əsaslanaraq o, əsərin Azərbaycan türkcəsində yazıldığını qeyd edir. (157, s.63)

Məlumdur ki, türk dillərindən fərqli olaraq Avropa dillərində tabeli mürəkkəb cümlələrdən daha çox istifadə olunur.

Dastanda rast gəldiyimiz tərkiblər (məsdər, feli sifət və feli bağlama tərkibləri), əsasən, tabeli mürəkkəb cümlələrin müxtəlif növləri ilə tərcümə edilmişdir.

Tərcümədə baş cümlənin təkrarından geniş istifadə olunmuşdur. Baş cümlənin təkrarı həmin abzasın daha ifadəli və poetik səslənməsinə xidmət edir.

Aruz, if I had known you would do
this work against me

I would have mounted my black
falcon-swift pure-bred horse,

I would have dressed in my armour
made of sturdy iron,

I would have tied my pure black
steel to my waist,

I would have fit onto my sturdy
forehead and head my helmet. (161, s.227)

Since Beyrek has gone, have you
climbed thumpingly to the hilltop,
girl!

Have you looked and searched on
all four sides, girl?

Have you torn out your black, lance-
like hair, girl? qız?!

Have you shed bitter tears from your
black eyes, girl?

Have you torn your red, autumn-apple
like cheeks, girl? (161, s.121)

If he comes back safe and sound:

May the summer-pastures in the
black mountains which lie askew be
for you.

May the very cold waters be drink
for you

May my male and female slaves be
female slaves for you.

May my falcon-swift horse be a
mount for you.

May my camels row by row, be
load-carries for you.

Aruz, mana bu işi edəcəyin
bilsəydim,

Qaraqucda Qazluq atuma
binərdim!

Əgnü bərk dəmir donum
geyərdim!

Qara polat üz qılıcım belümə
bağlardım!

Alın-başa qunt işuğum
urardım! (60, s.110)

Beyrək gedəli Bam-bam dəpə
başına çıxdınmı, qız?!

Qarılatıb dörd yanına baqдыңmı,
qız?!

Qarğu kibi qara saçın yoldдыңmı,

Qara gözdən acı yaş dökdinmi,
qız?!

Güz alması kibi al yanağın
yırdдыңmı qız?!

Sağ-əsən çiqub gəlsə,

Qarşu yatan qara dağlar sana
yaylaq olsun!

Sovuq-sovuq suları sana içət
olsun!

Qulum-xələyığım sana qırnaq
olsun!

Şahbaz atlarım sana binət
olsun!

Qatar-qatar dəvələrim sana
yüklət olsun!

May my whitish sheep in the pen
be a feast for you. (161, s.123)

Ağayıldı ağca qoyunum sana
şülən olsun! (60, s.65)

“Dədə Qorqud dastanlarında tamamlıq budaq cümləsindən çox geniş istifadə olunmuşdur.” (163, s.158)

Tərcümədə təkrarlanan tamamlıq budaq cümlələri həm cümlənin növünün formasına, həm də bağlandıqları baş cümlənin formasına görə rəngarəngdir. Bu cümlələr baş cümləyə ya “that” (ki) bağlayıcısı, “how” (necə) kimi nisbi bağlayıcılarla, ya da bağlayıcısız bağlanır.

Qeyd etmək lazımdır ki, orijinaldakı tərkiblərdən ibarət sadə cümlələr ingilis dilinə tabeli mürəkkəb cümlə kimi tərcümə edilmişdir. Belə cümlələrdə tərkiblər budaq cümlə şəklində tərcümə olunmuşdur. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, bir vaxtlar Azərbaycan dilçiliyində tərkibləri budaq cümlə hesab edənlər bu tip tərcümələrdən çıxış etmişlər. (1, s. 235)

How did you know that I was
a captive?
That my white hands were bound
behind me?
That a bristle cord was attached round
my white neck?
That my black-eyed warriors had been
killed? (161, s.138)
Shall I say his white hands are tied
behind him?
Shall I say a rope of bristle is attached
round his neck?
Shall I say he walks on food near the
infidel? (161, s. 140)
I wish to see how you race a horse,
how you strike a sword, how you
shoot an arrow. (161, s. 70)
Look how I race a horse my
father and be proud. Look how I
shoot an arrow and be confident.
Look how I strike a sword and
be glad. (161, s. 70)

Nerədə bildin bənim tutsaq
olduğum?
Ağ əllərim ardımda bağlanduğın?
Qıl sicim ağ boynuma taqıldığın?
Qara gözlü yigitlərim
qırılduğın? (60, s.71)
Ağ əlləri ardına bağlı deyəyinmi?
Ağ boynında qıl orğan taqılı,
deyəyinmi?
Kafir yanınca yayaq yürür,
deyəyinmi? (60, s.72)
Oğlumun at səgirdişin, qılıc
çalışın, oq atışın
görəyim. (60, s.41)
Babam at səgirdişimə baqsun,
qıvansun; ox atışımə baqsun,
güvənsün; qılıc çalışımə baqsun,
sevinsin! (60, s. 41)

Birinci nümunədə baş cümlə xüsusi sual cümləsidir və təkrarlanan budaq cümlələr “that” (ki) bağlayıcısı ilə baş cümləyə bağlanıb.

İkinci nümunədə həm ümumi sual şəklində olan baş cümlə, həm də ona bağlayıcısız bağlanan tamamlıq budaq cümlələri təkrarlanmışdır.

Üçüncü nümunədə təkrarlanan budaq cümlələr baş cümləyə “how” (necə) bağlayıcısı ilə bağlanıb.

Tərcümədə baş cümləsi felin əmr şəklində olan (belə cümlələr ingilis dilində əmr cümlələri adlanır) təkrarlanan tamamlıq budaq cümlələrinə də rast gəlirik. Dördüncü nümunə buna gözəl nümunə ola bilər. Əmr cümlələrindən danışarkən bu tərcümə haqqında məlumat verildiyindən burada onun tərcüməsi haqqında əlavə izahata ehtiyac görmürük.

"Dədə Qorqud Kitabı"ndakı zəngin təsvir vasitələri müxtəlif bədii formalarda öz əksini tapmışdır. Şifahi ədəbiyyatın istənilən nümunəsində olduğu kimi bu dastanlarda da bədii təsvir vasitəsi kimi təyin budaq cümləsindən geniş istifadə olunmuşdur. Müasir Azərbaycan dilində işlənən təyin budaq cümləsinin hər üç növü "Dədə Qorqud Kitabı"nda mövcuddur. (74, s.159)

İngilis dilində müxtəlif adlarla (attributive clauses (156, s.284), relative clauses (155,s.10) adlanan təyin budaq cümlələrinin növləri haqqında müxtəlif fikirlər var. Ümumi fikir belədir ki, təyin budaq cümləsinin iki növü (defining və non-defining) var. (156, s.285)

Bəzi dilçilər təyin budaq cümləsinin üç növünün (defining, non-defining və connective) olduğunu göstərirlər. (165, s.81)

İkinci növ (non-defining, non-restrictive, non-indentifying) təyin budaq cümlələri artıq məlum olan subyekt, obyekt və s. haqqında əlavə informasiyalar verir. Bu əlavə informasiyalar cümlədən asanlıqla çıxarıla bilər və bu zaman cümlənin mənasına bir xələl gəlməz. Bu tip budaq cümlələr baş cümlədən vergüllə ayrılır.

Üçüncü növ (connective relative clauses) təyin budaq cümlələr aid olduqları sözü izah etmirlər. Onlar yalnız əhvalatı davam etdirirlər və əsasən xəbərdən sonra gələn tamamlıqdan sonra işlənilir.

P.Mirabilin tərcüməsində təyin budaq cümləsinin əsasən birinci iki növündən istifadə olunmuşdur.

Tərcümədə təkrarlanan bu növ budaq cümlələr, əsasən, mübtədani, tamamlığı və xitabı təyin edirlər.

Orijinaldakı tərkiblərdən ibarət təyinlər təyin budaq cümləsi kimi tərcümə olunduğundan bu tip cümlələrin təkrarından geniş şəkildə istifadə olunmuşdur.

“Hey warrior, that warrior who rode the white-gray horse, who pitched his tent before his people, who drew up the troops, who was in front of his soldiers with a whitestandard, what warrior is he? (161, s. 220)

Let us see, my Khan, who arrived: he whom God the Great put at the mouth of the black skin of a bull in the cradle, who when in a rage, breaks black rooks into ashes, who ties his moustache behind his neck in seven places, that dragon of capar warriors, the brother of Prince Kazan, Kara Göne, came up at gallop. (161, s. 92)

Mərə yigit, öncə bu çərinin ir aq sancaqlı alay çıqdı.
Çadırın ildən-ögdin dikdi.
Ağ-boz ata binən ol yigit nə yigitdir? (60, s. 107)

Qara Dərə ağzında Qadir verən,
qara buğda dərisindən beşiginin yapığı olan, acığı tutanda qara daşı kül eyləyən, bığın ənsəsində yedi yerdə dügən, ərənlər əvrəni Qazan bəgin qaradaşı Qaragünə yetdi. (60, s.52)

Birinci cümlədə təkrarlanan təyin budaq cümlələri xitabın təyinləridir. Tərcümədə xitabın təyinlərinin təyin budaq cümləsi şəklində tərcüməsindən geniş istifadə olunmuşdur.

Tərcümədə təkrarından ən çox istifadə olunan budaq cümlələrdən biri şərt budaq cümləsidir. İngilis dilində şərt budaq cümləsinin üç növü mövcuddur. Şərt budaq cümlələri adətən baş cümləyə “if” (əgər) bağlayıcısı ilə bağlanır, lakin bu bağlayıcıların çeşidi olduqca zəngindir. (155, s.273)

Tərcümədə ən çox “if” bağlayıcısı ilə bağlanan şərt budaq cümləsinin təkrarından istifadə olunub.

P.Mirabil, əsasən, birinci və ikinci növ şərt budaq cümlələrinin təkrarından istifadə edib.

At that time, if a boy didn't cut off head, if he didn't spill blood, they

Ol zamanda bir oğlan baş kəsməsə, qan dökməsə, ad

wouldn't give him a name. (161, s. 97)
If I too had a son, and he were to pass
and stand before Bayındır Khan, and
he were to serve him, I would look up
and be joyful. (161, s. 96)

If God the Great shows kindness,
If I kill the three monsters,
If I take the Lady Selcen, the yellow-
robed beauty of the
If I return to my father and mother's
home,
Hey forty peers, forty friends... Hey qırq
May my black-haired head be a
sacrifice for the forty. (161, s. 158)
If I find one missing, I shall kill ten in
their place, hey infidel,
If I find ten missing, I shall kill
a hundred in their place,
hey infidel. (161, s. 112)

qomazlardı. (60, s. 54)
Mənim dəxi oğlum olsa, xan
Bayındırın qarşusın alsa-dursa,
qulluq eyləsə, mən dəxi baqşam,
sevinsem, qıvansam,
güvənsəm! (60, s. 54)
Haqq Taala unayət eyləsə,
Üç canəvəri öldürsəm.
Gözəllər sərvəri Sarı donlu Selcan
sultans, xatını alsam
Atam-anam evinə dönsəm.
eşim, qırq yoldaşım!
Qırqınıza qurban olsun mənim
başım! (60, s. 81)
Birin əksik bulsam, yerinə on
öldürəyim,
Onun əksik bulsam, yerinə
yüzün öldürəyim,
mərə kafir!(60, s. 60)

İkinci nümunədə “and” (və) bağlayıcısı ilə bir-birinə bağlanmış ikinci növ şərt budaq cümləsi təkrarlanır. Bu cümlələrin yalnız birincisində “if” (əgər) bağlayıcısı işlənmişdir.

Üçüncü nümunədə isə eyni sayda birinci növ şərt budaq cümlələrinin təkrarından istifadə olunur.

Şərt budaq cümlələrindən həm də üçpilləli sintaktik təkrar növlərini yaratmaq üçün istifadə edilmişdir.

K.V.Nərimanoğlu Dədə Qorqud dastanında iki növ zaman budaq cümləsindən geniş şəkildə istifadə olduğunu qeyd edir. (163, s.161)

Tərcümədə zaman budaq cümləsindən orijinalda olduğundan çox istifadə olunmuşdur. Bu, hər şeydən əvvəl, orijinalda tez-tez işlənən tərkiblərin (məsdər, feli sifət, feli bağlama tərkiblərinin) tabeli mürəkkəb cümlələr şəklində tərcümə olunması ilə bağlıdır. P.Mirabilin təkrarından ən çox istifadə etdiyi budaq cümlələrdən biri də zaman budaq cümləsidir. Bu cümlələr baş cümləyə, əsasən, “when” (haçan),

“whenever” (nə zamankı) və “before” (əvvəl) kimi nisbi bağlayıcıları ilə bağlanır.

Təkrarlanan budaq cümlələr həm baş cümlədən əvvəl, həm də sonra işlədilib.

Maraqlı bir faktı qeyd etmək yerinə düşərdi. P.Mirabil tərcümə zamanı mənaya xələl gətirmədən bəzən budaq cümlələrin növünü dəyişdirmişdir. Göstərilən nümunələrdən ikisi, birinci və üçüncü nümunələrdə orijinalda təkrarlanan cümlələr şərt budaq cümlələridir. P.Mirabil isə onları zaman budaq cümləsi kimi tərcümə etmişdir. Bizcə, orijinaldakı şərt budaq cümlələri həm də zaman anlayışı ifadə edir. Belə ki, birinci nümunədəki “qara pusarıq dolu qopsa” cümləsini “qara pusarıq dolu qopanda” kimi, üçüncü nümunədəki “Qaçan kim Budaq atsa” cümləsini isə “Qaçan kim Budaq atırdı” şəklində yazsaq mətnin mənasında zərrəcə dəyişiklik edilmir. Dastanların F.Zeynalov və S.Əlizadə tərəfindən hazırlanmış sadələşdirilmiş variantında üçüncü nümunədə təkrarlanan cümlələr “Budaq ox atanda,” “Uruz atanda” və s. kimi verilmişdir. (88, s.161)

When the mist settled upon the high
mountain,

When the blackest of insane fogs burst,

When the ear of my black falcon-swift
horse does not appear,

When other men, guideless, err from
the road,

I was the man Kazan who guideless,
succeeded in accomplishing the
journey. (161, s. 215)

Open your beautiful hazel half-
closed eyes, yigit!

Before your white hands and arms
are tied.

Before your white forehead is kicked
onto the black earth.

Before your handsome head is cut
off without warning. (161, s. 166)

Yuca dağları duman dursa,

qara pusarıq dolu qopsa,
Qaraqucumun qulağı görünməz
olsa,

Qayırtı ərən qılağuzsız yol
yanılsa,

Qılağuzsız yol başaran Qazan
ər idim. (60, s. 105)

Ala qıyma görklü gözün açgil,

Qarularından ağ əllərin
bağlanmadın,

Ağ alnun qara yerə
dəpilmədin,

Gafillə görklü başın
kəsilmədin, (60, s. 84)

“Whenever Budak shot Beyrek
would say luck to your hand!
Whenever Uruz shot he would say
luck to your hand!
Whenever Yigenek shot he would say
luck to your hand!
Whenever Şem Şemseddin shot he
would say luck to your hand!
(161, s. 117)

Qaçan kim Budaq atsa; Beyrək
əlin var olsun!” dedi,
Uruz atsa! “əlin var olsun!”
dedi,
Yegnək atsa “əlin var olsun!”
dedi,
Şir Səmsəddin atsa “əlin var
olsun!” dedi. (60, s. 62)

P.Mirabil öz tərcüməsində pilləli paralelizmin müxtəlif formalarından geniş şəkildə yararlanmışdır.

Birpilləli paralelizm eyni və ya oxşar quruluş və məzmunu malik cümlələrin bir-birini sıx kontakt şəraitində izləməsidir. (3, s.248)

Tree if I look towards your top
you are topless!
Tree if I look towards your
bottom you are bottomless!
Beyrek lifted the girl wanting to
throw her to the ground.
The girl lifted Beyrek wanting to
throw him to the ground. (161, s. 101)
Don't make your white-bearded
father cry.
Don't make your white-haired
mother lament. (161, s. 184)
Bring my armour, dress my son!
Bring my stallion, mount my
son! (161, s. 196)

Başın ala baqar olsam, başsız
ağac!
Dibin ala baqar olsam, dibsüz
ağac! (60, s. 50)
Beyrək götürər, qızı yerə urmaq
istər,
Qız götürər, Beyrəgi yerə urmaq
istər. (60, s. 56)
Ağ saqallu babanı ağlatmagil!
Ağ birçəklü ananı
bozlatmagil! (60, s. 91)
Geyimim götürün, oğlum geysün!
Al aygırım götürün, oğlum
binsün! (60, s. 96)

Birpilləli paralelizmin bu xüsusiyyətlərini nəzərə alan və təkrarın bu növünün əhəmiyyətini yaxşı dərk edən P.Mirabil tərcümə zamanı onun gözəl nümunələrini yaratmışdır. Yuxarıdakı nümunələr tam paralelizmin ən gözəl örnəkləri olmaqla onun bütün tələblərinə cavab verir. Bu nümunələrin hamısında üzvlərin sayı eynidir və eyni struktura malik olan bu cümlələrdəki üzvlər arasındakı münasibət də eynidir.

Birinci nümunədə təkrarlanan cümlələr orijinalda olduğu kimi şert budaq cümlələri olan tabeli mürəkkəb cümlədir. Bu budaq cümlələrin hər ikisi baş cümləyə “if” (əgər) ilə bağlanıb. Budaq cümlələrdə eyni mübtədə “I” (mən), eyni xəbər “look” (baxmaq), eyni sözünü “towards” (tərəf) və eyni qrammatik bağlılığa malik tamamlıq “your top” (sənin başına), “your bottom”(sənin dibinə) malikdir.

Bu tabeli mürəkkəb cümlələrin baş cümlələri eyni mübtədəyə (you) və oxşar ismi xəbərə (are topless; are bottomless) malikdir. Orijinaldan fərqli olaraq hər ikisində xitab (tree-ağac) əvvəldə işlənib və onun təyinləri (başsız, dibsüz) müvafiq olaraq baş cümlələrin ismi xəbərinin ad hissəsi kimi işlədilib.

Digər nümunələr də tam paralelizmin bütün şərtlərinə bütövlükdə cavab verir. Bunu nəzərə alıb, əlavə şərhə ehtiyac görmürük.

İkipilləli paralelizmdə eyni və ya oxşar quruluşlar bir-birindən bir cümlə məsafəsi qədər uzaqlaşır, araya girən cümlələrin özü də paralellik prinsipi ilə formalaşır. (3,s.248)

Birpilləli paralelizmə aid olan nümunələrdə olduğu kimi aşağıda göstərilən ikipilləli örnəklər də paralelizmin prinsiplərinə cavab verir. Aşağıdakı örnəklərin bəziləri yarımçıq paralelizmə aid örnəklərdir.

Yarımçıq paralelizm sintaktik paralelizmin elə növünə deyilir ki, onlarda paralelizmin iki və ya heç olmasa bir zəruri əlaməti mövcud olmuş olsun. İkipilləli paralelizmin yarımçıq formasından tərcümədə daha çox istifadə olunmuşdur.

Your good iron-black armour,
give it to me!
I shall have sleeves and collars
stitched for you.
Your pure black steel sword,
give it to me! vergil!
I shall cut heads without warning
for you. (161, s. 196)
Hey infidel, why brag of the
helmet that you have on your head?
It isn't good enough for the
conical hat on my head.

Əgri bəq dəmir donun mana
vergi!
Yeni yaqa dikdirəyim səninçün!
Qara polad uz qılıcımı mana
Qafillücə başlar kəsim
səninçün! (60, s. 96)
Başındağı tuğulğanı nə ögərsən,
mərə kafir,
Başımdakı börküməcə gəlməz
mana!

Unclean infidel, why brag of
 your sixty-span spear?
 It isn't good enough for my
 little cornel wood stick. (161, s. 81)
 Your ringed black mountain had
 been ruined; it has risen at last!
 Your bloody waters had been
 drown; they murmur at last! (161, s. 122)
 I have made the white-bearded
 old men cry much.
 Their white beards' curse must
 have siezed you, my eye!
 I have made the white-haired old
 women cry much.
 The tears of their eyes must have
 siezed you, my eye! (161, s. 188)
 Do not put a curse upon the waters
 because they flow..
 The waters of the Kazilik Mountain
 are not sinful.
 Do not put a curse upon the grass
 because they grow:
 The Kazılık Mountain is not
 fault. (161, s. 73)

Altmış tutam göndərini nə
 ögərsin, murdar kafir,
 Qızılıq dəgənəgimcə gəlməz
 mana! (60, s. 47)
 Arğab-arğab qara dağın
 yıxılmışdı, yucaldı axır!
 Qanlı-qanlı suların sovgulmuşdı,
 çağladı axır! (60, s. 64)
 Ağ saqallu qocaları çox
 ağlatmışam.
 Ağ saqalı, qarışı tutdı ola,
 gözüm, səni?
 Ağ birçəkli qarıcıqları çox
 ağlatmışam.
 Gözü yaşı tutdı ola, gözüm
 səni? (60, s. 93)
 "Aqar" ayıda sularına
 qarqamagil,
 Qazlıq dağının günahı yoxdur.
 Bitərlidə otlarına qarğamagil,
 Qazlıq dağının suçu
 yoxdur.(60, s. 43)

Üçpilləli paralelizm paralel cümlələrin bir-birindən iki cümlə məsafəsi qədər aralanmasını nəzərdə tutur. (3, s.248)

P.Mirabil tərcümə zamanı eyni növ, ancaq müxtəlif strukturlu cümlələrin təkrarından geniş şəkildə istifadə etmişdir. Tərcümədə istifadə olunan bir, iki və üçpilləli təkrarlar, əsasən, orijinaldakı təkrarların oxşarıdır.

Üçpilləli təkrarlarda da, əsasən, bu prinsip qorunur və bununla yanaşı, təkrarlanan cümlələr eyni strukturda və eyni formada olur.

If you ask of the very cold waters;
 They were the drink of Beyrek,
 my brother.

Sovuq-sovuq suları sorar olsan,
 Ağam Beyrəgin içədiydi;

Since Beyrek, my brother has
gone, I have not drunk.
If you ask of the falcon- swift
horses, stable by stable;
They were the mounts of Beyrek
my brother.
Since Beyrek, my brother has
gone, I have not mounted.(161, s.114)
From the camel herds the red
ones have passed by here...
Their foals, screamed, and
together, they passed...
I have paid no heed to my foal,
shall I scream?
From the sturdy black Kazılık
horses the pure-bred ones
passed by here...
Their colts neighed, and together,
they passed...
I have paid no heed to my colt,
shall I neigh? (161, s. 136)

Ağam Beyrək gedəli içərim yoq.

Tavla-tavla şahbaz atlarını
sorar olsan,
Ağam Beyrəgin binədiydi;

Ağam Beyrək gedəli binərim
yoq. (60, s. 61)
Qaytabanda qızıl dəvə bundan
keçdi;
Torunları bundan bozlayıb
belə keçdi.
Toruncuğum aldırımışam,
bozlayayınmı?
Qaraqucda Qazluq at bundan
keçdi.

Quluncuğı kişnəyib belə keçdi.

Quluncuğum aldırımışam,
kişnəyayınmı? (60, s. 70)

Birinci nümunədə biz bunu aydın görə bilərik. Orijinaldakı birinci cümlə şərt, ikinci isə zaman budaq cümləsidir. Bu cümlələrin hər birinin baş cümləsi var. Bu üslub sonrakı cümlələrdə də saxlanılıb.

Biz tərcüməyə nəzər salsaq, orijinaldakı eyni formanın tamamilə qorunub saxlandığını görürük. Tərcümə orijinala o dərəcədə səslənir ki, bəzən hansı dildə oxuduğunun fərqi varmırsan. P.Mirabil bu tərcümədə ancaq türk sözlərini ingilis sözləri ilə əvəz edib, cümlənin strukturunda zərrəcə dəyişiklik etməyib.

2.4. ABZASLARIN TƏKRARI

Mürəkkəb sintaktik bütövlərin (abzasların) “Dədə Qorqud kitabı”ndakı təkrarı mətnin özəlliyini saxlamaq baxımından diqqəti cəlb edir. Bu mətn təkrarı bədii effekti artırır, təkrarda nəzərdə tutulan bədii-poetik informasiyanı ifadə etmiş olur. DQK-da abzasların müxtəlif boylardakı təkrarını müəllif tərəfindən edilmiş bir yanlışlıq hesab edən C.Luis yazır: “Dastan qoşmaq sahəsində ilahi bir istedadla malik olmasına baxmayaraq, bir redaktor kimi o, nöqsanlardan xali deyil. İkinci boyda oğuz xanlarının sayı və döyüşün təsviri ilə bağlı detallar sözbəsöz dördüncü boyda da təkrarlanır. Qazan kafirlərin xanı Şöklü Məliyi iki dəfə öldürür. O, ikinci boyda ona (Şöklü Məliyə-S.Ə.) hücum edir və onun başını kəsir; üçüncü boyda onun başını yenə kəsir; dördüncü boyda onun qanını tökür və onu əsir götürür; doqquzuncu boyda Şöklü Məlik müsəlmanlığı qəbul etməklə ölümdən xilas olur.”(157, s.14)

Bu açıqlamadan aydın olur ki, C.Luis nəinki bu təkrarların əsl mahiyyətini başa düşməmiş, hətta onların müəllif tərəfindən məqsədli şəkildə işlədilmiş stilistik bir fiqur, bədii bir vasitə olduğunu anlaya bilməmişdir.

C.Luisdən fərqli olaraq P.Mirabil DQK-dakı təkrarlara xüsusi önəm verir və onları digər bədii vasitələr kimi epik ədəbiyyat üçün zəruri hesab edir. Bədii şərhin təsir gücünü artırmaq, hadisələrin əsl mahiyyətini açmaq, qəhrəmanların qazandıqları qələbələrin əhəmiyyətini qabartmaq, eləcə də, dinləyicilərini bu qələbələrin böyüklüyünə inandırmaq, onları bu zəfərlərin təntənəsinin təsiri altında saxlamaq və onları şövqə gətirmək üçün təkrarların əvəzsiz rol oynadığını çox gözəl anlayan P.Mirabil yazır: “Epik əsərləri üslubi baxımdan nizamlayan ən uğurlu bədii vasitələrdən biri də formulaların və motivlərin təkrarıdır. Bu təkrarlardan həm əsas hadisələrin (müharibələrin, döyüşlərin və s.) təfərrüatlarının açılması zamanı, həm də ”yaşıl ot”, “ala dağ”, ”müdrük qoca” ilə bağlı detalların təsviri zamanı istifadə olunur. Təsvir edilən hadisələr, böyüklüyündən və kiçikliyindən asılı olmayaraq, ozan üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edir; onlar ozanla

öz uzun dastanlarındakı saysız-hesabsız şer nümunələrini daha dərindən əzbərləməyə imkan verən bələdçilərdir; onlar çox yüksək bir dağa qalxan alpinistlərin, yenidən yollarına davam etməzdən əvvəl dincəlmək və nəfəslərini dərmək üçün üzərində dayandıqları dayanacaqlara bənzəyir. Hər bir ağız ədəbiyyatı bu “dayanacaqlardan” asılı idi; əslində hər bir dastanın söylənməsi iki-üç gecə davam edirdi! Əsas hadisələrə gəldikdə, onlar dastan üçün daha böyük önəm daşıyırdı; önəmli bir hadisənin təkrarı, yalnız dinləyicinin bu hadisəni öyrənməsi üçün bir vasitə deyil, eləcə də, onun bir və ya iki boyda deyil, dörd, beş və hətta altı boyda eşidilməsi mətnin gözəlliyinə xüsusi bir ətir və tam verir. Beləliklə, bir hadisə bir neçə boyda sözbəsöz təkrarlanır. Kafir xanı Şöklü Məliyin öldürülməsi buna gözəl bir misaldır. (161, s.25)

Bu açıqlama bizi bir daha belə deməyə məcbur edir ki, P.Mirabilin DQK ilə bağlı düşüncələri digər qorqudşünasların “Kitab”la bağlı mülahizələrindən öz yeniliyi ilə çox fərqlənir. Onun DQK-na orijinal münasibəti belə deməyə əsas verir ki, o, bu böyük eposa yalnız bir tərcüməçi gözü ilə deyil, dünya dastanları ilə bağlı dərin biliyə malik olan tədqiqatçı alim gözü ilə baxır. P.Mirabilin epos yaradıcılığı ilə bağlı zəngin məlumatı ona imkan verir ki, DQK-nın görünməyən, gizli laylarına nüfuz etsin, onun fəlsəfəsinin əsl mahiyyətini daha dərindən dərk etsin, indiyədək heç kəsin görmədiklərini görsün və heç kəsin demədiklərini desin.

P.Mirabilin dastandakı təkrarlarla bağlı aşağıdakı orijinal mülahizələri dediklərimizi bir daha təsdiqləyir: “Eyni bir hadisənin dörd boyda təkrarlanması ozan tərəfindən işlədilmiş ən uğurlu stilistik alətdir. Hər bir nitq vahidi kimi təkrarın iki başlıca məqsədi var; bir tərəfdən o, ozana öz şərhini düzgün istiqamətləndirmək imkanı verir, digər tərəfdən isə, həm ozanın, həm də dinləyicilərin fəvqəladə hesab etdikləri subyektiv, lakin kökləri hadisələrin dərin laylarına işləyən uğurlu bir şərhin sövqünü və vüsətini vermək imkanı yaradır. Hadisələrin bu cür qeyri-təbii təsviri həm ozan, həm də dinləyici üçün vacib bir məsələdir, hadisələrin nüvəsi (düşmən xanının öldürülməsi) qorunub saxlandığı halda, təsvirin detalları ozanın şərhətmə məharətinin keyfiyyətindən asılı olaraq dəyişir. Əslində, bu seçimlər-mətnin üslubunu seçmək, nitqin və

ya şərhin üslubunu seçmək, şərhi nitq fiqurları və ya məcazlarla yükləmək ozanın seçimidir. Tayfaların hökmranlıq etmək üstündə müharibələr apardığı bir vaxtda çalınmış zəfəri bir dəfə öymək kifayət etmirdi.” (161, s.26)

P.Mirabil “Dədə Qorqud Kitabı”nı tərcümə edərkən abzasların təkrarına xüsusi fikir vermiş və orijinaldakı xüsusiyyətləri saxlamağa nail olmuşdur. Aşağıdakı örnəklər bu fikri bir daha təsdiq edir.

When the cool winds of down
blow,
When the gray-bearded lark
twitters,
When the long-bearded Muezzin
reads the call to prayer,
When the pure bred stallion sees
its owner and neighs.
At that time when white and
black were chosen,
When the break of day shines
upon the breast of the beautiful
great mountains,
At the time when the heroic
warrior chieftains come together,
every year.(161, s. 65) (I)
When the cool winds of down
blow,
When the gray-bearded lark
twitters,
When the long-bearded Muezzin
reads the call to prayer,
When the pure bred stallion
sees its owner and neighs.
At that time when white and
black were chosen,
When the break of day shines
upon the breast of the beautiful
great mountains,
At the time when the heroic

Salqum-salqum dan yelləri
əsdigində,
Saqallu bozac turğay
sayradıqda,
Saqalı uzun tat əri banladıqda,

Bədəvi atlar issin görüb
oqradıqda,
Aqlı, qaralı seçilən çağda,

Köksi gözəl qaba dağlara gün
dəgəndə,

Bəg yigitlər – cılasınlar bir-birinə
qoyulan çağda. (60, s. 39)

Salqum-salqum dan yelləri
əsdigində,
Saqallu bozac turğay sayradıqda,

Saqalı uzun tat əri banladıqda,

Bədəvi atlar issin görüb
oqradıqda,
Aqlı, qaralı seçilən çağda,

Köksi gözəl qaba dağlara gün
dəgəndə,

Bəg yigitlər – cılasınlar bir-birinə

warrior chieftains come together every year. (161, s. 70) (I)

Just at that moment, the powerful Oghuz noblemen arrived. Let us see, my Khan, who arrived: he whom God the Great put at the mouth of the Black Valley, who was covered with the black skin of a bull in the cradle, who when in a rage, breaks black rocks into ashes, who ties his moustache behind his neck in places, that dragon of warriors, the brother of Prince Kazan, Göne, came up at a gallop. "Wield your sword brother Kazan, I've arrived," he said.

Let us see, my Khan, who arrived behind him: he who siezed and kicked in the iron gate at the Pass of the Iron who made soldiers bellow at the end of his sixty-span, many-coloured lance; the son of Kıyam Selçuk, Dundar came up at a gallop. "Wield your sword, my lord I've arrived," he said. (60, s. 5) (161, s. 92)

At that moment, one by one the Oghuz noblemen arrived. Let us see, my Khan, who arrived. whom the Great God put at the mouth of the Black Valley, who was covered with the black skin of a bull in the cradle, who when in a rage, breaks black rocks into ashes, who ties his moustache behind his neck in seven places, the brother of Prince Kazan, Kara Göne, came up at a gallop. "Wield your sword brother Kazan, I've arrived," he said.

qoyulan çağda. (60, s. 41)

Bu məhəldə Qalın Oğuz bəgləri yetdi. Xanım, görəlim, kimlər yetdi. Qara dərə ağzında Qadir verən, qara buğa dərisindən beşiginin yapuğı olan, acığı tutanda qara daşı kül eyləyən, bığm ənsəsində yedi yerdə düğən, ərənlər ərəni Qazan seven bəgin qardaşı Qaragünə çaparaq yetdi: "Çal qılıcın, Kara qardaş Qazan, yetdim!"- dedi.

Bunun ardınca, görəlim kimlər yetdi. Dəmir qapı Dərvənddəki dəmir qanuyı dəpüb alan, Gate he altmış tutam ala göndərinin ucında ər böğürdən Qıyan Selcik Deli oğlu Dəli Dondar çapar yetdi: "Çal qılıcın ağam Qazan, Kazan, yetdim!"-dedi.

(II-9 abzas)

(IIIb-9 abzas)

Bu məhəldə Qalın Oğuz ərənləri bir- bir yetdi. Görəlim, xanım, He kimlər yetdi. Qara dərə ağzında Qadir verən, buğa dərisindən beşiginin yapuğı olan, acığı tutanda qara daşı kül eyləyən, bığm yedi yerdə ənsəsində düğən Qazan qardaşı Qaragünə, çaparaq yetdi: "Çal qılıcın, qardaş Qazan, yetdim!"-dedi.

Let us see, my Khan, who arrived
behind him: he who siezed and
kicked in the iron gate at the Pass
of the Iron Gate, he who made
soldiers bellow at the end of his
sixty-span, many-coloured lance;
who knocked a wrestler like
three times from his horse in one
fight, the son of

Dundar came up at a gallop.
“Wield your sword my lord Kazan,
(60, s.73)

I’ve arrived,” he said.
(161, s.142)

Come here fortune of my head,
throne of my house,
Son-in-law of my father, the Khan,
Dear to my mother, the Queen.
Whom my mother and father gave,
Whom I see upon opening my eyes,
Whom I love and give
affection.(161, s.71) (I)

Come here Salur, noble majesty
görgi
Son-in-law of my father, the Khan,
Dear to my mother, the Queen.
Whom my mother and father gave,
Whom I see upon opening my eyes,
Whom I love and give my
affection. (161, s.133) (IV)
Where are the virtuous princes
of whom I have told?

They who say: “the world is mine”?
Them too the hour of death has taken,
the earth has hidden.

Who remains in this fleeting world?
The world, since their coming and
going...

Anun ardınca, görəlım xanı,ım,
ımlər yetdı. Dəmir qapı
Dərvəndəki dəmir qapuyı
dəpüb alan, altmış tutam ala
göndərinin ucında ər böğürdən,
Qazan kibi pəhlivanı bir savaşıda
Kazan üç kərrə atından yıqan Qıyan
Selcık oğlu Dəli Dondar çapar
Kıyam Selçuk, yetdı: ”Çal qılıcım
ağam Qazan,Deli
yetdim!”-dedi.

(IV-6 abzas)

(IVb-6 abzas)

Bəru gəlgil başım baxtı,
evim taxtı
Xan babamın göygüsü,
Qadın anamın sevgisi.
Atam-anam verdüğü,
Göz açuban gördüğü
Könül verüb
sevdüğü.(60, s.41) (I)
Salur; Bəru gəlgil, Salur bəgi, Salur

Xan babamın göygüsü,
Qadın anamın sevgisi.
Atam-anam verdüğü,
Göz açuban gördüğü
Könül verüb
sevdüğü. (60, s.69) (IV)
Qanı dedüğü bəg ərənlər?

Dünya mənim deyənlər?
Əcəl aldı, yer gızlədi,

Fani dünya kimə qaldı?
Gəlimlü-gedimlü dünya

The world, whose last frontier is death... (161, s.95) (II) dünya! (60, s.53)

Now where are the virtuous princes of whom I have boasted?

They who say: "the world is mine"?

Them too the hour of death has taken, the earth has hidden.

Who remains in this fleeting world?

The world, since their coming and going...

The world, whose last frontier is death. (161, s.144) (IV)

Now where are the virtuous princes of whom I have told?

They who say: "the world is mine"?

Them the hour of death has taken, the earth has hidden.

Who remains in this fleeting world?

The world, since their coming and going...

The world, whose last frontier is death (161, s.171) (VI)

Now where are the virtuous princes of whom we have told?

They who say: "the world is mine!"

Them the hour of death has taken, the earth has hidden.

Who remains in this fleeting world?

The world, since their coming and going...

The world, whose last frontier is death. (161, s. 223) (XI)

Where are the virtuous princes of whom I have told?

They who say: "the world is mine"?

Them the hour of death has taken, the earth has hidden.

Who remains in this fleeting world?

Axır son ucı ölümlü

(II)

İndi qanı dedüğim bəg ərənlər!?

Dünya mənim deyənlər?

Əcəl aldı, yer gizlədi;

Fani dünya kimə qaldı?

Gəlimli-gedimli dünya

Axırət-son ucı ölümlü

dünya! (60, s.74) (IV)

İndi qanı dedüğim bəg ərənlər?

Dünya mənim deyənlər?

Əcəl aldı, yer gizlədi,

Fani dünya kimə qaldı?

Gəlimli, gedimli dünya

Son ucı ölümlü

dünya!(60, s.86) (VI)

Qanı ögdüğümüz bəg ərənlər?

Dünya mənim deyənlər?

Əcəl aldı, yer gizlədi.

Fani dünya kimə qaldı?

Gəlimli-gedimli dünya!

Son ucı ölümlü

dünya!(60, s. 108) (XI)

Qanı dedigim bəg ərənlər?

Dünya mənim deyənlər?

Əcəl aldı, yer gizlədi.

Fani dünya kimə qaldı?

The world, since their coming and going...

The world, whose last frontier is death.

This black earth will eat us too. (161, s. 230) (II)

One day Bayındır Khan son of Kam Gan got up from his place.

caused his big tent to be assembled on the earth's face; his many coloured baldachin raised to the y sky. In a thousand places silk carpets had been laid. (161, s.65) (I)

Bayındır Khan, son of Kam Gan, got up from his place. On the black earth he caused his white tent to be pitched. He caused his smaller baldachins of many colours to be set up into the face of the sky. In a thousand places silk carpets had been lain. (161, s. 96) (III)

Bayındır Khan son of Kam Gan got up from his place. He caused his white tent to be pitched upon the black earth. He caused his smaller, many-coloured baldachin to be raised to the face of the sky. In a thousand places his silk carpets had been laid. (161, s. 172)(VII)

Bayındır Khan son of Kam Gan had got up from his place. He caused his white tent to be pitched upon the black earth. He caused his smaller, many-coloured baldachins to be raised to the face of the sky. In a thousand places his silk carpets had been laid. (161, s. 190) (IX)

Gəlimli-gedimli dünya!

Son ucı ölümli dünya!

Əlaqibət, uzun yaşın ucı ölüm, axırı ayrılıq. (60, s. 111) (II)

Bir gün Qamğan oğlu xan He Bayındır yerindən durmuşdı.

Şami günlüğü yer yüzünə dikdirmişdi. Ala sayvanı gög üzünə aşanmışdı. Bin yerdə ipək xalçası

döşənmişdi. (60, s. 39) (I)

Qam Ğan oğlu xan Bayındır yerindən durmuşdı. Qara yerin üstünə ağ ban evin dikdirmişdi.

Ala sayvan gög yüzünə aşanmışdı. Bin yerdə ipək xalçası döşənmişdi. (60, s.54) (III)

Qam Ğan oğlu xan Bayındır yerindən durmuşdı, qara yerin üzünə ağ-ban evin dikdirmişdi. Ala sayvan gög yüzünə aşanmışdı. Bin yerdə ipək xalçası döşənmişdi. (60, s. 87) (VII)

Qam Ğan oğlu xan Bayındır yerindən durmuşdı. Ağ-ban evin qara yerin üzünə dikdirmişdi. Ala sayvan gög yüzünə aşanmışdı. Bin yerdə ipək xalçası döşətmişdi. (60, s.94) (IX)

Dilin ayrı-ayrı səviyyələrinə aid olan təkrarların yalnız müxtəlif nümunələrini nəzərdən keçirdik. Şübhəsiz ki, P.Mirabilin tərcüməsində

başqa növ təkrar örnəkləri var. Ancaq ortaya qoyulan nəticələr kifayət qədər aydındır.

1) "Dədə Qorqud Kitabı"ndakı təkrarlar sisteminin kəmiyyəti və keyfiyyəti P.Mirabili onları dərinədən öyrənməyə və ingiliscə həmin təkrarların qarşılığını tapmağa yönəltdi.

Geneoloji və tipoloji cəhətlərdən müxtəlif sistemli dillər olsa da, Azərbaycan dili ilə ingilis dilini birləşdirən universal-tipoloji paralellərdən, eləcə də Azərbaycan abidəsinin bədii-poetik koloritini vermək üçün tərcüməçi kalka yolu ilə də təkrar modelləri yaradaraq adekvat tərcümə variantı təqdim edə bilmişdir.

2) P.Mirabilin tərcüməsində "Dədə Qorqud Kitabı"nın dil və üslub özəllikləri demək olar ki, qorunub saxlanmışdır.

Tərcümənin tərcüməçi tərəfindən yazılmış müqəddiməsindən də bəlli olur ki, o nəinki oğuznamə ənənəsini, qam-ozan-aşıq məktəbinin özəlliklərini, eyni zamanda qədim türk abidələrinin dil-üslub zənginliyini, türk folklorunun spesifikasiyasını ifadə edən xüsusiyyətləri elmi əsasları ilə bilir.

Ən başlıcası isə P.Mirabil çevirdiyi dili–ingilis dilini–gözəl bilir və ingilis dilinin xalq ədəbiyyatından gələn potensialını, konkret olaraq təkrar arsenalını, bu arsenalın linqvopoetik rəngarəngliyini dərinədən duyur və dərk edir.

Mövcud tərcümədə müqayisə bunu açıq-aydın şəkildə sübut edir.

3) Təkrarlar sistemini sırf qrammatik-funksional xüsusiyyətləri ilə üslub rəngarəngliyi, poetik əlvanlığı biri-birini üzvi şəkildə tamamladığı üçün ortaya belə bir mükəmməl tərcümə çıxmışdır.

4) Təkrarlardan çıxış edərək "Dədə Qorqud Kitabı"nın şer-nəsr, ritm-intonasiya özəlliklərini vahid məhvər ətrafına toplaya bilən tərcüməçi digər poetik vasitələrə də işıq tutmuş və mətnin dil mənzərəsini bütövlükdə verməyə nail olmuşdur.

5) Tərcümədə reallaşan təkrarlar orijinal mətnin informativ və emosional planlarının vəhdəti kimi gerçəkləşmişdir.

III FƏSİL. “DƏDƏ QORQUD KİTABI”NIN İNGİLİS DİLİNDƏ P.MİRABİL TƏRCÜMƏSİNİN POETİK LEKSİKASI

3.1. “DƏDƏ QORQUD KİTABI” VƏ ORTA ƏSR AVROPA EPOSLARININ LEKSİK SİSTEMİ VƏ POETİK-LİŊVİSTİK ÖZƏLLİKLƏRİ

Poetik leksika və ya üslubi-poetik leksika linqvistik poetikanın tərkib hissəsidir. Sözün bir dil vahidi kimi semasioloji təhlili dilçilikdə nə qədər zəruridirsə və bu təhlilə uyğun metodlara söykədirsə, poetik-leksik təhlil də sözün bədii-obrazlı, ədəbi-estetik imkanlarına bağlıdır. Hətta konkret bir ədəbi-bədii əsərin həm sırf leksik və ya leksikoloji təhlili aparıla bilər, həm də bədii-poetik və linqvopoetik təhlili gerçəkləşdirilə bilər.

Bu anlamda Azərbaycan dilçiliyində DQK-nın sırf leksikoloji təhlili (Ə.Dəmirçizadə, V.Aslanov, İ.Məmmədov...) (31; 107, s.55; 67,s.44) bədii-poetik, üslubi-estetik təhlili də yox deyildir (T.Hacıyev, K.Abdulla, K.Vəli, A.Hacıyev...). (49; 4; 84; 46)

Poetika tarixində Aristotel, Bualo, X.Təbrizi, Ə.Nəvai, M.Füzuli, A.N.Veselovski, A.Potebnya, R.Yakobson, Ş.Balli, Y.Lotman, V.Vinoqrado, İ.Qalperin, V.Qriqoryev, Ə.Cəfər, M.Rəfili... sözün (ümumiyyətlə mətnin) poetik dəyərliliyindən, daşdığı estetik funksiyadan geniş bəhs etsələr də, bu zəngin və geniş mövzuda deyilməmiş, yazılmamış məsələlər də kifayət qədərdir. (11; 114; 147; 154; 132; 118; 115; 80)

Azərbaycan dilçiliyində B.Çobanzadənin, Ə.Dəmirçizadənin, T.Hacıyevin, A.Axundovun, K.Vəlinin, K.Abdullanın və başqalarının linqvistik poetika, konkret olaraq poetik leksika haqqında yazdıqlarını dəyərləndirməmək mümkün deyil. Azərbaycan dilçiliyinin bu xətti, metod və metodologiyası türkologiyada seçilir, məktəb səciyyəsi daşıyır.

Hələ 1958-ci ildə ədəbiyyatşünas alim M.Rəfili “Ədəbiyyat nəzəriyyəsinə giriş” adlı məşhur kitabında poetik fonetika, poetik sintaksis anlayışlarını işləyib və şərh edib. (80, s.139)

T.Əfəndiyeva “Azərbaycan dilinin leksik üslubiyatı” əsərində, M.Adilov “Azərbaycan dilində sintaktik təkarlar” monoqrafiyasında bədii-poetik leksikanın çox mühüm problemlərinə toxunmuşlar.(33; 6.)

Bizim məqsədimiz bu nəzəri qaynaqlara söykənərək DQK-nın ingiliscəyə tərcüməsində ortaya çıxan poetik-leksik problemləri işıqlandırmadır.

"Dədə Qorqud kitabı"nı ingilis dilinə uğurla tərcümə edən P.Mirabilin poetik leksikası, elmi-nəzəri münasibəti və praktik çevirmələri ayrıca araşdırma mövzudur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, P.Mirabilin motivləri dastanların “skeleti” adlandırmışdır. Lakin motivlər özlüyündə sənət əsəri yox, bir salnamə ola bilər. Motivləri və onların fonunda təsvir olunan tarixi hadisələri sənət əsərinə çevirən bədii-poetik vasitələr sistemidir. Məhz bədii vasitələrdən məharətlə istifadə nəticəsində “skelet” ətə-qana dolur, canlanır. Paltar, geyim insanı bəzədiyi kimi, formulalar, bədii vasitələr də motivləri canlandırır.

İstər Avropa, istərsə də türk qəhrəmanlıq eposları bədii əsər kimi formalaşmadan öncə təmsil etdikləri xalqların ulu keçmişlərini təsvir və təcəssüm etdirən salnamələr, əhvalatlar olmuşlar. ”Təbii ki, bütün qəhrəmanlıq dastanları kimi “Dədə Qorqud” adlı oğuznamə də dövründən uzaqlaşdıqca, tarixin sırf tarix əsərlərində əks olunması ilə bağlı elmi diqqətin bu abidələrə yönəlməsi seyrəldikcə, bədii faktı hegemonlaşmış, salnamə-dastan dastanlığına doğru inkişaf etmişdir.” (49, s.151)

DQK-nın ingilis, rus, fransız... dillərinə tərcüməsində tərcümə edilən dilin və "Dədə Qorqud kitabı"nın dilinin leksik özəllikləri aparıcıdır. Bu, dil sistemində leksikanın rolunu əks etdirir. Dil və təfəkkür, dil və yaşam tərzini, dil və etnoqrafiya özəlliklərinin ağırlıq mərkəzi məhz leksikadır.

Şəkil və məzmunca söz qrupları, xüsusilə çoxmənalılıq kateqoriyası, deyim xəzinəsi, məcazlar sistemi, əsasən metaforalar, metonimiyalar, bədii təyinlər, müqayisələr leksik-poetik zənginliyin ifadəsi kimi ortaya çıxır.

Qəhrəmanlıq dastanlarını “epik bir mənərə” adlandıran P.Mirabil onların mahiyyətini açarkən orijinal və maraqlı mülahizələr irəli sürür: “Ozanlar (bardlar) epik mənərəni necə çəkirlər ki, oxucular onu həm eşidə, həm də görə bilsinlər? Bu sual o vaxt əla cavab tapa bilər ki, biz

özümüzə “epik mənzərə nədir?” sualını verək. Bunu etmək üçün biz özümüzü müşahidəçi yerinə qoyaq. Məsələn, fərz edək ki, çimərlikdə dayanıb üzərində tək-tük bitkilər və ya uzaqdan görünən, xarabalığa çevrilmiş bir qəsrin bəndləri olan və ya heç nə olmayan çılpaq və dalğaların aramsız hücumlarından hamarlaşmış böyük qayalar silsiləsinə baxırıq. Bunlar soldan sağa və ya sağdan sola diqqət yetirərkən gördüyümüz bir mənzərənin hissələri, fraqmentləridir. Onların mahiyyəti nədir? Bu hissələri bir tam şəkildə birləşdirən nədir? Bu dənizdir! Dənizin səsi və görünüşü. Dəniz ozanın səsidir. O səs ki fikirləri əlaqələndirir, o səs ki sintaksis yaradır. Ozanın dünyaya baxışı, onun dünyanı görməsi və öz baxışında yaratdığı səs bu tamın, poemanın, epik qəhrəmanlıq mənzərəsinin əlaqələndirici amilləridir və bu epik ədəbiyyatdır.” (161, s.231)

Beləliklə, P.Mirabil qəhrəmanlıq salnamələri əsasında epik-qəhrəmanlıq dastanlarının yaranmasında ozanların əməyinə və istedadına böyük önəm verir və onların “səsinin” sehri ilə ayrı-ayrı motivlərin birləşib bir tama-dastana çevrildiyini göstərir. (40, s. 201)

Bizim fikrimizcə, P.Mirabil ozanın səsi dedikdə, onun işlətdiyi bədii təsvir vasitələrinin bütününi nəzərdə tutur. Bu baxımdan o, dastanlarda işlənən təsvirlərə xüsusi əhəmiyyət verir və dastanların gözəlliyini onlarda işlənən təsvirlərin zənginliyi ilə əlaqələndirir.

“Təşbeh yaradıcılığı, təşbehləndirmə işi dünya görüşü ilə bağlıdır. Təbiətin və cəmiyyətin qavranması, dövrün ümumi səviyyəsi ilə sıx əlaqədədir. Milli-etnik təfəkkürlə, eposun həyat tərzilə şərtlənir.” (49, s.152) Eyni zamanda “... bəşəriyyət nə qədər çox tərəqqi edir və nəcibləşirsə, dil bir o qədər çox işlənməyə və düşünülmüş dəyişikliklərə məruz qalır.” (108, s.396)

Həm türk, həm də Avropa eposlarında ozanlar (Avropada bardlar, minezingerlər, rapsodlar...) məcazlardan istifadə etməklə orta əsr düşüncəsini obrazlarla (metaforik dil ilə) verməyə çalışmışlar.

“Reallığı dəyişməklə sonsuz olaraq bir əşyadan başqasına keçmə, ardıcıl şəkildə əşyadan sözə və ya sözdən əşyaya keçmə Avropa-türk ağız ədəbiyyatını yaradan əsas keyfiyyətlərdir. Hiperbola, metafora, bənzətmə, metonimiya, təşxis qəhrəmanlıq dünyasını təsvir etmək üçün

aşıqların istifadə etdikləri texniki vasitələrdir; bunlar qəhrəmanlıq səhnələrini çəkmək üçün aşığıların işlətdikləri rənglərdir.” (161, s.45)

P.Mirabil həm DQK-da, həm də Avropa eposlarında adları çəkilən bədii vasitələrdən geniş şəkildə və böyük sənətkarlıqla istifadə olunduğunu qeyd edir.

Müəllif seçdiyi dastanlardan götürdüyü nümunələr əsasında onlarda ən çox işlənən məcazların müxtəlif növlərindən, onların mahiyyətindən, poetik vasitələrin oxşar və fərqli xüsusiyyətlərindən söz açır.

P.Mirabil bu dastanlarda ən çox işlənən bədii təsvir vasitələrindən birinin müqayisə olduğunu qeyd edir. Dastanlarda döyüşlərin amansızlığı təbiət-silah müqayisəsi ilə verilir. Müəllifə görə həm təbiət hadisələri, həm də silahlar orta əsr düşüncəsi üçün təməl mahiyyət daşıyır. Silahın dağıcı, məhvedici, öldürücü funksiyası təbiətlə müqayisədə də bu semantik məntiqə söykənib. (40, s.202)

DQK-da nizə şimşəyə, saç ya qarğıya, ya da cidaya bənzədilir. Beyrəyin nişanlısı Baniçiçəyin biləkləri gümüşlə müqayisə edilir.

P.Mirabilə görə bilək-gümüş müqayisəsi bir neçə semantik məna ifadə edə bilər.

Onun fikrincə, “Ola bilsin ki, ozan kosmoloji nərdivanın altıncı pilləsi hesab edilən və cənnətin rəmzi olan ayı nəzərdə tutur. Bilək həm də güc rəmzidir.” (161, s.45)

P.Mirabil hesab edir ki, dastanlarda işlədilən müqayisələrin əsas vəzifələrindən biri də qəhrəmanlara məlum olan məfhumlar vasitəsi ilə onlara məlum olmayan məfhumların mahiyyətini aydınlaşdırmaqdan ibarətdir.

Qazan, oğlu Uruza düşmənin kim olduğunu simvollar vasitəsi ilə başa salır:

Qara dəniz kibi yayqanıb gələn kafirin ləşkəridir.

Gün kibi şılایub gələn

Kafirin başında aşığıdır.

İldız kibi parlayıb gələn kafirin cidasıdır.

Azğun dinlü yağı kafirdir, oğul. (60, s.67)

Bu parçada Uruza məlum olan dəniz, şimşək, günəş kimi təbii elementlər bu gəncin hələ bilmədiyi bir məfhumla, kafirə köçürülür.

Sadalanan bu təbii qüvvələr kimi düşmən də ciddi şəkildə nəzərə alınmalıdır. Qazan müharibə təhlükəsini, onun gətirdiyi fəlakətləri, düşmənin amansızlığını və qəddarlığını müqayisə obrazları vasitələri ilə oğluna öyrədir. P.Mirabilə görə şiddətli döyüşləri təsvir etmək üçün dastan qoşanların işlətdikləri müqayisələr deyilənlərin daha güclü və təsirli səslənməsinə imkan verir və bu “realistik detallar” dinləyicini heyretləndirir, onları cəngavərlərin qəzəbi və qəddarlığı altında məyus edib büzüşdürür. (161, s.45) Müəllif diqqəti DQK-da tez-tez işlənən “düdük kibi qan şorladı” (blood gushed out like a whistle), “ağ meydanda yumru başı top kibi kəsdim” (in the white arena I cut heads like balls), “yel kibi düşməyə hücum etdi” (he attacked the enemy like wind), “tutqal kibi (like glue) onun ardına düşdü”, “qurd kibi ulaşdılar” (they howled like wolves), “it kibi hav-hav edən” (saying ruff ruff like a cur) kimi ifadələrə yönəldərək yazır: “Bu bir neçə nümunə göstərir ki, dastan qoşanlar müqayisədən istifadə etməklə bir tərəfdən öz sözlərinin ritorik tərzini qüvvətləndirir, digər tərəfdən oxucuya müqayisə edilən iki məfhum arasındakı münasibəti daha yaxşı başa düşməyə imkan verir. Qazan kimi, ozan da öz dinləyicisinə, ulu əcdadları olmasa da, ən azı əksər adamlar üçün kifayət qədər uzaq olan əcdadlarının görmədikləri və eşitmədikləri adət-ənənələrini öyrədir.” (161, s.46)

P.Mirabilə görə Qazan oğluna düşmənin kim olduğunu öyrətdiyi kimi, ozan da dinləyicisinə Qazanın öyrətdiklərini öyrədir. “Beləliklə, dinləyiciyə iki dünyagörüşü təqdim edilir və realistik, poetik mahiyyətindən asılı olmayaraq, bu müqayisələrin gerçəkliyini müəyyənləşdirmək onun ixtiyarındadır. Ozan bir dünyanı təsvir etmir, o iki dünyanı təsvir edir.” (161, s.46)

Müəllif bu iki dünyagörüşünün eyni ilə “Beowulf” dastanında da mövcud olduğunu göstərir:

“flota fāmi – heals fugle gelicost” (verse 218) (161, s. 46)
(boğazı köpüklü gəmi quş kimi gedirdi.)

Burada anqlosaksonların gəmisinin sürəti və cazibədarlığı quşla müqayisə edilir. Həmin əsərdən götürdüyü digər bir nümunənin timsalında “Beowulf” müəllifinin olduqca gözəl bir müqayisə ilə

Beovulf və Qrendal arasındakı şiddətli döyüşün amansızlığını təsvir etdiyini göstərir. Müəllif su altındakı döyüşdə “qılıncın buz kimi əriməsini” (Below, that sword had begun to melt in battle-bloody icicles) buzun özünün əriməsi kimi bir möcüzə hesab edir. “İstiliyin (Beovulfun qılıncı) və buzun (Qrendalın zəhərli canı) qarşılaşması dinləyiciyə buzlu su altındakı şiddətli döyüşün mahiyyətini daha qabarıq şəkildə açıb göstərməyə xidmət edir.” (161, s.46)

P.Mirabil “Sid” dastanında işlənmiş müqayisələrin orta əsr ispan təfəkkürünə çox yaxşı tanış olan əşyaların nümunəsində verildiyini vurğulayır:

Vistio camisa de rançal, tan blanco commo
el sol. (strophe 137) (161, s.47)

(O, kətandan gözəl və günəş kimi ağ bir köynək geymişdi.)

Müəllifə görə “günəş-köynək” (sun-shirt) müqayisəsi Sidin yaşadığı qəhrəmanlıq dünyasının dəbdəbəli mahiyyətini açıb göstərir, bu həyatın “portretini” yaradır. Müəllif “Sid” və “Dədə Qorqud Kitabı”nda mövcud olan güclü emosiya və pafosun bu iki dastanı bir-birinə bağladığını qeyd edir və “Sid” dastanından götürdüyü aşağıdakı misallarla fikrini əsaslandırmağa çalışır:

Quomo la una de la carne ellos partidos son. (strophe 125) (161, s. 47)
(Sonra onlar ayrıldılar, elə bil ki, dırnaq ətdən ayrıldı.)

Sidin qızlarından ayrıldığı zaman keçirdiyi kədərli hisslər onun qızlarına olan ata məhəbbəti, ata-övlad bağlılığı, dırnaq-ət bağlılığı ilə müqayisə edilərək təsvir olunur. Bu ayrılığın nə dərəcədə əzablı olduğu isə hər kəsə yaxşı məlumdur.

P.Mirabil dinləyicilərə məlum əşyalar arasında yaradılan oxşar müqayisələrin “Roland haqqında nəğmə”də də olduğunu, onların adları çəkilən digər dastanlardakı müqayisələrlə səsləndiyini eposdan götürdüyü aşağıdakı nümunələrlə sübut edir:

Blanc ad la barbe cume flu en avrill. (strophe 3503) (161, s. 47);
(Onun saqqalı bahar çiçəkləri kimi ağ idi.)

və ya:

Blanche ad la barbe ensemment cume flur. (strophe 3172) (161, s. 47).
(Onun saqqalı budaqdakı çiçək kimi ağ idi.)

Bu nümunələrdə Çarleməndin saqqalı ağ bahar çiçəklərinə bənzədilir. Müəllifə görə saqqalın ağ çiçəklərə bənzədilməsi simvolik mahiyyət daşıyır, belə ki, ağ rəng saflıq, təmizlik rəmzidir.

P.Mirabil adları çəkilən dastanlarda cəmiyyətin müxtəlif təbəqələri arasındakı münasibətlərin, hökmdar-təbəə münasibətlərinin də oxşar formulalarla təsvir edildiyini qeyd edir. “Öz kralına və ya şahzadəsinə Bamsı kimi sədaqətli olmaq, özünə sədaqətli olmaq kimi vacibdir. Təbəə öz ağasına and içməli olurdu ki, ona bir qul kimi qulluq edəcək (An oath he had to swear him, he'd serve him as his slave. (99))” (161, s.48)

P.Mirabil bu andan adamları öz ağalarına və eləcə də öz ölümlərinə bağladığını yazır.

Müəllif “Nibelunq haqqında nəğmə”dən götürdüyü aşağıdakı nümunələrdə bu dastanın “Dədə Qorqud kitabı” ilə nə dərəcədə yaxın olduğunu sübut etməyə çalışır:

E'en as two lioness they coursed the mountainside.(strophe 97)
(161,s.48)

(İki vəhşi şir kimi onlar dağa tərəf qaçırdılar.)

Bu nümunədə Ziqfrid və onun döyüşçüləri şirlə müqayisə edilir, Kral Etselın döyüşçüləri isə tüstü buludlarına bənzədilir:

Upon the road the dust-clouds meanwhile never lay but rose like
smoke of fire around on every side. (stanza 1336) (161, s. 48)

(Bir müddət yolda toz buludları heç çəkilmədi, tonqaldan qalxan tüstü buludu kimi hər tərəfi bürüdü.)

Müəllifin “Nibelunq nəğmələri”ndən götürdüyü digər nümunədə isə Volaçiya hersoqunun döyüşçüləri quşla müqayisə olunur:

Their going might ye liken unto birds in flight. (stanza 1343) (161, s.
48)

(Onların gedişi quşların uçuşuna bənzəyirdi.)

P.Mirabilin yuxarıda sadaladığımız müqayisə nümunələri bizim "Dədə Qorqud Kitabı"nda tez-tez rast gəldiyimiz "Aslan kibi duruşundan", "gün kibi şıladı, dəniz kibi yayqandı, meşə kibi qarardı", "qar ilə yağmur yağanda ər kibi duran" və s. müqayisələrə çox bənzəyir. Maraqlı cəhətlərdən biri də budur ki, həm "Dədə Qorqud Kitabı"nda, həm də Avropa eposlarındakı müqayisə obyektləri də eynidir. Təbii ki, mahiyyət etibarilə ifadə tərzü düşüncə tərzinin, düşüncə tərzü isə həyat tərzinin məhsulu və canlı ifadəsidir.

P.Mirabil dastanlarda işlənmiş hiperbolaların da bir-birinə oxşadığını qeyd edir. O, bu bədii vasitənin obyekti əzəmətli, ölməz və cahanşümul edənəcən böyütdüyünü qeyd edir. Müəllif "Dədə Qorqud kitabı"ndan götürdüyü nümunələrdə bu fikrin doğruluğunu isbatlayır: "Bin yerdə ipək xalça döşənmişdi" (161, s.48)

Müəllifin fikrincə, yer üzünün xalça ilə örtülməsi Bayındır xanın var-dövlətindən, bitib-tükənməyən sərvətindən xəbər verir: "Min ədədinin işlədilməsi dinləyiciyə yüksək mövqeyi daha yaxşı çatdırmağa kömək edir." (161, s.48)

Düşmənlə əsir olan Qazan özünü öyərək deyir: "Bin-bin ərdən yağı gördümsə "oyunum" dedim". Sonra o, "bin-bin" ifadəsini artıraraq inanılmaz bir rəqəmə, yüz minə çatdırır: "Yüz bin ər gördümsə, yüzüm dönmədim."

P.Mirabilə görə ozanın hiperboladan bu şəkildə istifadə etməkdə məqsədi bir tərəfdən Qazanın qəhrəmanlığını, cəsarətini böyütməkdirsə, digər tərəfdən də dinləyicinin fantaziyasını gücləndirməkdir.

P.Mirabil belə hesab edir ki, bu dastanlarda hiperbola həm də xeyirxah əməllərin "xeyirxahlığını" daha qabarıq göstərmək üçün istifadə edilib: "Təpə kibi ət yığdım, göl kibi qırmız sağdırdım."

Müəllifə görə, "təpə kibi ət" və "dəniz kibi qırmız" ifadələrini işlətməkdə ozanın iki məqsədi var. O, bu hiperbolalardan istifadə etməklə Dirsə xanın Allahın çağırışına necə əməl etmiş olduğunu, həm də kasıbları doyurmaq üçün görmüş olduğu xeyirxah əməlin böyüklüyünü göstərmək istəmişdir.

Müəllif hiperboladan Avropa mənşəli eposlarda da bol-bol istifadə edildiyini və "Dədə Qorqud kitabı"nda olduğu kimi, bu zaman eyni ədədlərdən istifadə olunduğunu qeyd edir:

De Francs de France en i ad plus de mil (stanza 177) (161, s. 49),
(Bütün Fransanın fransızları, ola bilsin ki, min və daha çox)
Par mi cel ost funt mil grailles suner (stanza 700) (161, s. 49),
(Qoşunun sıralarında minlərcə Şeypur səsləndi)
La arcevesques plus de mil colps i rent (stanza 1414) (161, s. 50).
(Cəsur Arxiyepiskop minlərcə zərbə vurdu)

“Roland haqqında nəğmə” eposundan götürülmüş bu nümunələrdə bir bədii vasitə kimi hiperboladan qoşunların sayını, qəhrəmanın şücaətini şişirtmək üçün istifadə edilmişdir. P.Mirabilə görə, hiperbola, əsasən, döyüş səhnələrinin təsvirində öz böyük rolunu oynayır. Çünki müasir kino tamaşaçıları kimi, dastan dinləyiciləri də onları gündəlik həyatdan ayıracaq fantastik xarakterləri eşitmək istəyirlər. Beləliklə, real detallar dinləyiciləri real və qeyri-real dünyanın arasında saxlayır. (161, s.49)

P.Mirabil “Beowulf” dastanında istifadə edilmiş hiperbola nümunələrinin qorxunc reallığı göstərdiyini dastandan götürdüyü aşağıdakı nümunələrdə isbatlamağa çalışır:

The hall was decorated with the lives of the foe. (verse 1151) (161, s. 50)

(Zal düşmənlərin həyatı bahasına bəzədilmişdir.).

Beowulf is the strongest man who ever lived. (verse 789) (161, s. 50)
(Beowulf indiyəcən yaşayan adamların ən güclüsü idi.).

Birinci nümunədə müəllif “insanların həyatı” dedikdə tökülmüş qanı nəzərdə tutur, daha doğrusu, demək istəyir ki, yer “qan xalısı” ilə örtülmüşdür.

Digər dastanlar kimi “Roland haqqında nəğmə” eposunun da hiperbola nümunələri ilə zəngin olduğunu qeyd edən P.Mirabil adı çəkilən dastandan götürdüyü aşağıdakı nümunələrin mahiyyət etibarilə “Dədə Qorqud kitabı”ndakı hiperbolalarla eyni olduğunu düşünür:

Par mi la buche en salt fors li cher sancs. (stanza 1763) (161, s. 50);
(Onun ağzından pıqqıltı ilə qıpqırmızı qan gəldi)
De sun cervet le temple en est rumpant. (stanza 1764) (161, s. 50)
(Onun gıcgahından qan fısqırdı)
Par les areilles fors s'e ist la cervel.(stanza 2260) (161, s. 50)
(Onun beyni qulaqlarından gəldi).

P.Mirabil "Sid"də mövcud olan hiperbolalardan danışarkən, onların DQK-dakı hiperbolalara daha çox oxşadığını iddia edir və bunu hər iki dastan üçün ümumi olan aşağıdakı nümunənin əsasında isbatlayır:

tontos son de muchos que nou serien contados. (strophe 121) (161, s. 50)

(Onların sayını heç kəs deyə bilməzdi)
that their number none might tell. (161, s. 50)
(Saymaqla Oğuz igidləri tükənməz idi)

P.Mirabilə görə, orta əsr Avropa dastanları ilə DQK-dakı oxşar bağlardan biri də şəxsləndirmədir. Şəxsləndirməni iki əşyanın bir əşyada təcəssüm olunması kimi xarakterizə edən müəllif ikili dünyagörüşü təsvir edərkən onun müqayisəni, metaforanı və hiperbolanı bir addım daha uzağa itələdiyini qeyd edir. (161, s.49) DQK-dan götürdüyü nümunələr əsasında P.Mirabil, bir tərəfdən, şəxsləndirmənin mahiyyətini açmağa səy edərsə, digər tərəfdən, bir bədii vasitə kimi şəxsləndirmənin eposun bədii dəyərini, poetik vüsətini artırmaq üçün əvəzsiz rol oynadığını nəzərə çarpdırır:

Qalmış yigit arxası,
Türküstanın dirəgi,
Amit soyunun aslanı,
Qaracığın qaplanı. (60, s. 62)

Müəllifə görə, Beyrəyin Qazana ünvanladığı bu sözlər Qazanı dolayısı ilə təcəssüm etdirir, çünki onun adı bu əşyalarla yanaşı işlənir. Bununla belə bu bənzətmə adı bir şəkil dəyişməsi deyil. O, Birin (Qazan xan nəzərdə tutulur-S.Ə.) cahanşümul bir güc, mütləq bir hakim olduğuna işarədir. (161, s.49)

Müəllif adı çəkilən dastanlarda, xüsusi ilə DQK-da əjdahadan təşbeh kimi çox istifadə olunduğunu qeyd edir. O, DQK-dakı əjdahanı adi bir simvol hesab etmir. P.Mirabilə görə, bu dastanda əjdahanın vəzifəsi şəxsləndirmək, təcəssüm etdirməkdir. Məlumdur ki, Dədə Qorqud dastanlarında əjdaha yalnız bir motiv kimi işlənməmişdir, ondan həm də bədii vasitə kimi istifadə edilmişdir.

P.Mirabil müxtəlif boylardan götürdüyü “Yigitlər əjdahası Qaracuç Çoban sapanın ayasına taş qodı”, “İnsan oğlunun əjdahası yoldaşına qıyamadı”, “Böylə desək, yigitlər əjdahası Qanturalı yerindən turdı” kimi nümunələr əsasında əjdaha-adam müqayisəsinə metafora kimi baxmır. Adamın əjdaha kimi xatırladılması metafora kimi götürülə bilməz. Əjdaha türkün mənəvi dünyasında böyük rol oynamışdır. Orta Asiyada yaşayan türklər əjdahanı suların hakimi hesab edirdilər. Bir türk əfsanəsinə görə əjdaha Zümrüd ənqa (Ankay) ilə vuruşur və bu döyüş yaz yağışı gətirir. Bundan başqa əjdaha xəzinələrin və qızıl əşyaların keşikçisi idi.

Məhz buna görə P.Mirabil "Dədə Qorqud Kitabı"ndakı müsbət qəhrəmanların əjdahaya oxşadılmasını təsadüfi saymır. “Qazan öz düşmənləri qarşısında yeddi başlı əjdaha öldürməsi ilə öyünür. O, digər oğuz qəhrəmanları kimi əjdaha öldürən bir qəhrəman olması ilə fəxr edir. Bu onu təbiətin bu qüvvəsi ilə təcəssüm etdirir.” (161, s.52)

P.Mirabil “Nibelunq haqqında nəğmə” eposundakı əjdaha motivindən danışarkən onun adı bir simvol olmadığını, əksinə qəhrəmanların vuruşduğu real bir qüvvə olduğunu qeyd edir. Bununla belə, Dədə Qorqud qəhrəmanları əjdaha öldürən “Nibelunq haqqında nəğmə” qəhrəmanlarından fərqlənir. "Dədə Qorqud kitabı"nın qəhrəmanları yalnız əjdaha öldürənlər deyil, onların özləri də əjdahadır. (161, s.52)

Müəllif “Dədə Qorqud”dan fərqli olaraq, “Roland haqqında nəğmə”də və eləcə də “Beovulf”da əjdahanın metaforik və ya alleqorik şəkildə fəaliyyət göstərdiyini qeyd edir.

P.Mirabil heyvanların şəxsləndirilməsini, onlardan bir obraz kimi istifadə olunmasını orta əsr oxucusunun təəccübünə səbəb olacaq bir fakt hesab etmir: “Maraqlı olan budur ki, biz onlara həm türk, həm də Avropa incəsənətində rast gəlirik. Bu, şübhəsiz, insan-heyvan

yaxınlığından irəli gəlir. "Dədə Qorqud kitabı"nda heyvanlar insanları təcəssüm etdirə bilər. İnsan və heyvan arasındakı mübadilə elə sıx idi ki, fantastik, hətta qeyri-adi formada təsvir edilmiş varlıqlar yaradılırdı." (161, s.53)

P.Mirabilin nəzəri görüşləri DQK-nın leksik səciyyəsinin tərcümə kontekstində dərk edilməsində həlledici əhəmiyyət daşıyır.

Bu nəzəri təməl DQK-nın leksik-poetik kateqoriyalarının mənə incəliklərinin açılmasına da işıq salır.

"Dədə Qorqud kitabı"nın leksik sistemi, leksik-poetik kateqoriyaları zəngin olduğundan ayrı-ayrı tərcümə dillərində ortaya çıxan poetik-linqvistik özəlliklər, üslubi rəngarənglik daha dərin və hərtərəfli araşdırmaya möhtacdır.

3.2. MÜQAYİSƏ ÖRNƏKLƏRİNİN TƏRCÜMƏSİ

Müqayisə və ya qarşılaşdırmanın (təşbehin) məqsədi maddi və ya mənəvi varlığı, eləcə də, hərəkəti, əlaməti tutuşdurmaq, bu və ya digər əlamətə, keyfiyyətə, xüsusiyyətə görə müqayisəyə cəlb etməkdir.

Bənzəyən, bənzədilən və bənzətmə vasitəsindən ibarət olan müqayisənin poetik modeli çox qədimdir və bütün dillərdə bədii təfəkkürün, bədii dilin əsasında dayanan poetik fiqurlardan biridir.

"Müqayisə-ümumi əlamətə malik olan (ola bilən) əşya və ya hadisələrdən birinin digəri ilə qarşılaşdırılmasından, tutuşdurulmasından, müqayisə edilməsindən ibarət məcazdır. Müqayisə mürəkkəb linqvistik və bədii-poetik hadisə hesab olunur." İstər vasitəli-vasitəsiz, istər paralel-qeyri-paralel, istərsə də sadə-mürəkkəb müqayisə modelləri bədii dilin zənginliyinin təməllərindən biridir. Müqayisə zamanı bənzətmə obyektinin xarakterik ana keyfiyyətləri, əlamət və özəllikləri nəzərə çarpacaq dərəcədə açılır.

Ana ünsürləri bənzəyən, bənzədilən və bənzətmə vasitələrindən ibarət olan müqayisələrin zəngin forma və məzmun özəllikləri türk dillərinə aid olduğu qədər ingilis dilinə də aiddir.

DQK-nın dilində müqayisələr (və ya təşbehlər) sayı 50-dən çox deyil, yəni, digər məcaz növlərinə nisbətən azdır. “Bədiiliyin çox tipik şəkildə təzahür etdiyi dil fiqurlarından biri dastanın təşbehləridir. Dastanın dilində təşbehlər elmi əsərlərdəki kimi epizodik deyil, sistem təşkil edir, işlənməsində fasiləsizlik, müntəzəmlik var. Dastanın dilində təşbeh yaratma tipləri müasir poetika kitablarında göstərilən təşbeh qəliblərindən, bənzətmə modellərindən daha zəngindir. Bu zənginlikdə həm bənzətmə mexanizmini işlədən köməkçi vasitələrin rəngarəngliyi, həm də funksional-üslubi və tarixi-etnik semantika nəzərdə tutulur.” (51, s.301)

Bu fikirdən çıxış edərək DQK-nın ingiliscəyə tərcüməsindəki qeyd edilən funksional-üslubi və tarixi-etnik semantikanın incəliklərinin ortaya çıxarılması əhəmiyyətlidir.

İngilis dilində iki məfhum və ya hərəkət arasında oxşarlıq əsasən like və as sözləri vasitəsilə istifadə olunur. Nəzəri baxımdan, like sözünü kimi, ancaq isim, əvəzlik və Cerundla işlənir. məs: He swims like a fish. (O, balıq kimi üzür). As isə bağlayıcı kimi iki cümləni biri-birinə bağlayır. məs: “Why don’t you cycle to work as we do?” (Nə üçün siz də işə bizim kimi velosipedlə getmirsiniz?)

Lakin qeyri-rəsmi dildə, xüsusən Amerikan ingiliscəsində, belə cümlələrdə as və like işlənir. Bu hala Britaniya ingiliscəsində də rast gəlmək olar.

Lakin like və as sözünü kimi işləndikdə onlar arasında mənə fərqi var və bütün hallarda onların birini digəri ilə əvəz etmək olmaz. Məs:

He worked like a slave. (O, qul kimi işləyirdi).

He worked as a slave. (O, qul kimi işləyirdi).

Birinci cümlədəki like sözü şəxsin çox işlədiyini, lakin həqiqi qul olmadığını göstərdiyi halda, ikinci cümlədəki as sözü şəxsin həqiqətən qul olduğunu və qul kimi işlədiyini göstərir.

Türk dillərində olduğu kimi ingilis dilində də oxşarlığı göstərmək üçün gündəlik danışq dilində tez-tez işlənən ifadələr var. As clear as crystal (kristal kimi təmiz), as cold as ice (buz kimi soyuq), as light as a feather (tük kimi yüngül) kimi ifadələr danışq dilində olduğu kimi bədii ədəbiyyatda, xüsusilə şifahi ədəbiyyatda tez-tez işlənir.

Dədə Qoqud müqayisə nümunələrini ingilis dilinə tərcümə edərkən, bir neçə nümunə istisna olmaqla, P.Mirabil, əsasən, like sözündən istifadə etmişdir.

Like sözünün köməyi ilə edilən tərcümə nümunələri.

Like sözü vasitəsi ilə tərcümə edilən nümunələrin özləri də morfoloji baxımdan biri-birindən fərqlənirlər. Bu nümunələrdəki like sözü bəzən mürəkkəb sözün istənilən tərkib hissəsi kimi goose-like (qaza-bənzər); beed-like (sara bənzər); lion-like (aslana bənzər); silver-like (gümüş bənzər); lance-like (nizəyə bənzər); və s, bəzən də sözünü kimi (məs: like hills (təpə kimi), like lakes (göllər kimi), like lances (nizələr kimi), like the sun (günəş kimi) və s. işlənmişdir.

Hər iki halda demək olar ki, P.Mirabil orijinaldakı dəqiqliyi saxlamağa nail olmuş və ingilis dilində adekvat strukturu tapa bilmişdir. Aşağıdakı konkret müqayisə nümunələrinə nəzər salsaq, biz dediklərimizi əyani şəkildə görə bilərik.

huge beed-like tears (161, s. 89).
His goos-like daughters and
doughters in law have taken of
white and dressed in black (161,s.110)
by your lion-like posture (161, s.116)
She held out her hand and
showed her white silver-like
wrist (161, s.121)

Buldur-buldur gözinin yaşı (60, s.50)
Qara bənzər qızı-gəlini,
ağ çıxarmış, qara geymiş (60, s. 59)
Aslan kibi duruşundan (60, s. 62).
Gümüş kibi ağ biləgin açdı (60, s 64)

Bu nümunələrin hər birində müqayisə mürəkkəb sifətlərin vasitəsilə aparılmışdır.

Tərcümədəki müqayisə nümunələrində like sözü, əsasən, sözünü kimi işlənmişdir. Məs:

My brow-knitter like a
tightened bow (161, s. 66)
Whose red cheeks are like an
autumn apples (161, s. 66)
Heap up meet like hills; have
kumis like lakes (161, s. 67).

Qurulu yaya bənzər
çatma qaşlum (60, s. 9)
Qüz almasına bənzər al
yanaqlum (60, s. 39)
Dəpə kibi ət yığ, göl kibi qımı
sağdır (60, s. 40)

I saw my black hair stretched
out like lanes (161, s. 82).

Qarğu kibi qara saçum uzandı
gördüm (60, s. 47)

Birinci iki nümunədə like sözü orijinaldakı “bənzər” sözünün qarşılığı kimi işlənmişdir.

Sonrakı iki nümunədə isə like sözü orijinaldakı kibi sözünün ingilis dilindəki uğurlu adekvatıdır.

C.Luis bu nümunələri tamamilə fərqli tərcümə etmişdir. O, “Dəpə kibi ət yığ, göl kibi qımız sağdır” cümləsini “Heap up meat in hillocks; let lakes of kumis be drawn” tərcümə etməklə cümlənin mənasını saxlamış, lakin orijinaldakı strukturu dəyişmişdir. (157, s.29)

C.Luis “qarğu kibi qara saçım uzandı gördüm” cümləsini isə “I saw my raven-black hair grow long as reeds” (45) kimi tərcümə etmişdir. Cümlənin bu şəkildə tərcümə edilməsi nəzəri baxımdan yanlışdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, P.Mirabil də bir neçə dəfə müqayisə nümunələrini “as”dən istifadə etməklə uğursuz tərcümələr etmişdir. Aşağıdakı nümunələrə nəzər salsaq bu tərcümələrin nə dərəcədə yalnız olduğu aydın olar:

You have grown as a camel you
haven't the intelligence of a fool;
You have grown as a hill; You
haven't the brains of a millet (161, s. 127)

Dəvəcə böyümüsən, köşəkcə
ağlun yoq!
Dəpəcə böyümüsən, darıca
beynin yoq! (60, s. 66)

Tərcümənin mənası budur: Sən (yəni Qazan) böyüyüb dəvə olmusan, köşəkcə ağlın yoxdur; Sən (yəni Qazan) böyüyüb təpə olmusan, darı kimi beynin yoxdur.

Tərcümədə “as” əvəzinə “like” işlənsəydi daha düzgün olardı. Bizim fikirimizcə uğursuz olan digər bir nümunənin tərcüməsinə nəzər salaq;

She tore out her hair, black as a
lance(161, s. 89).

Qarğu kimi qara saçın
yoldu(60, s. 50).

Orijinaldan aydındır ki, həm “qara” sözü, həm də “qarğu kimi” ifadəsi saç sözünün təyinləridir (qarğu kimi uzun, qara saç). Tərcümədə isə “black” (qara) sözü “as a lance” (qarğu kimi) ifadəsinin təyini kimi çıxış edir və nəticədə yanlış tərcümə alınır.

Fikrimizcə, bu cümləni “She tore her hair like reeds uprooted (51) şəklində tərcümə edən C.Luis daha uğurlu tərcümə etmiş, lakin o, “qara” sözünü tərcümə etməmişdir.

Bizə elə gəlir ki, bu cümlə “She tore her lance-like black hair” şəklində tərcümə olunsaydı, daha uğurlu olardı.

Bizim fikrimizcə, “Uşun qoca oğlu kibi pəhləvan əlində şəhid oldu” (90), “Built like a wrestler son of Uşun Koca, martyred Tepegöz’s hands” (181); “Qazan kibi pəhləvanı bir savaşa üç kərə atından yıxan”(75), “Who knocked a wrestler like Kazan three times from his horse in one fight” (143) cümləsinin tərcüməsi də uğurlu deyil. Bu tərcümədən belə çıxır ki, Uşun qoca oğlu pəhləvan deyilmiş, pəhləvana oxşaymış. Eləcə də, Dəli Dundarın (Wild Dundar) üç kərə atdan yıxdığı Qazan yox, ona oxşar bir ayrı pəhləvan imiş.

Bizim fikrimizcə, bu tərcümələrdə C.Luisin etdiyi kimi “like” yox, “as” sözünüsü işlənsəydi, tərcümə daha uğurlu alınardı. (157, s.55, 142)

Ümumən götürdükdə P.Mirabil müqayisə nümunələrini orijinala uyğun tərcümə etmiş və dastandakı qeyri-adi lirizmə xələl gətirməmək üçün orijinalın fonetik, leksik və sintaktik özəlliklərini də qoruyub saxlamağa çalışmışdır. Dediklərimizi əyani sübut etmək üçün aşağıdakı tərcümə nümunəsinə nəzər salsaq:

Come here my lion son;
That which comes swating like
the black sea. Is the infidel army.
That which comes sparkling like
the sun. Is the helmet upon the
infidel’s head.

That which comes shining like
stars. Is the infidel’s spear. (161, s. 129)

Bəri gəlgi, arslanım oğul!
Qara dəniz kibi yayqanıb
gələn kafirin ləşkəridir.
Gün kibi şılayıb gələn kafirin
başında aşığıdır.

Ulduz kibi parlayıb gələn
kafirin cidasıdır.(60, s. 67)

Biz bu parçada təkrarın dillərin ayrı-ayrı səviyyələrinə uyğun müxtəlif növlərinə (fonetik, leksik və sintaktik) rast gəlirik.

Bu parçada [s] səsi ilə başlayan “son”, “swaying”, “sea”, “stars” və “spear” sözləri gözəl alliterasiya nümunəsini yaratdığı kimi, cümlələrin hər birində “that”, “which”, “comes” və müqayisə yaradan “like” sözünün işlənməsi və eləcə də cümlənin ikinci hissəsindəki “is”,

“the”, “infidel” sözlərinin təkrarı leksik təkrarın gözəl nümunəsini yaratmışdır.

Bu parçada təkrarlanan təyin budaq cümlələri sintaktik təkrarın və eləcə də birpilləli təkrarın əvəzsiz örnəkləridir.

Cəsəratlə demək olar ki, bütün bunlar birlikdə bu parçadakı bədii pafosu orijinaldakından daha təntənəli edir və orijinaldakı poetik ruhu qoruyub saxlayır.

3.3. METAFORA ÖRNƏKLƏRİNİN TƏRCÜMƏSİ

Yunanca köçürmə anlamında olan metafora “bir şeyə uyğun, xas əlamət və ya keyfiyyətin başqa bir əşya üzərinə köçürülməsinə deyilir”. (13, s.115) Elmi ədəbiyyatda “ixtisar edilmiş müqayisə” (A.A.Potebnya), “gizli müqayisə” (A.N.Kojin) adlandırılan metafora bə-dii üslubun məğzində dayanan və Aristoteldən üzü bəri haqqında müx-təlif dünya dillərinin materialları əsasında yüzlərlə əsər yazılan məcaz növlərindən biridir. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq poetikasında (Mir Cəlal, C.Xəndan, M.Rəfili, P.Xəlilov, T.Mütəllibov, Ə.Hüseynov...) geniş öyrənilən metaforaların linqvistik təbiəti haqqında onlarla maraqlı əsərlər (B.Çobanzadə, Ə.Dəmirçizadə, T.Hacıyev, M.Adilov, Ə.Bağırov, N.Cəfərov, T.Əfəndiyeva, K.Vəli, K.Abdullayev, A.Hacıyev...) qə-ləmə alınmışdır. (80; 30; 49; 5; 26; 33; 84; 4; 46)

Metaforaların semantik, poetik-semantik özəlliklərinin nəzərə alınması tərcümə prosesində ciddi əhəmiyyət kəsb edir.

Dədə Qorqud dastanlarının dilində 80-ə qədər metaforanın işlənməsi (təkrar istisna edilir) həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət faktoru kimi meydana çıxır və istər-istəməz DQK-nın ingilis dilinə tərcümələrinin əsas problemlərindən biri kimi ortaya çıxır.

Bizim məqsədimiz bu metaforaların yaranma yollarını, semantik-poetik özəlliklərini araşdırmaq deyil, DQK-nın ingiliscəyə tərcümələrində bu metaforaların tərcümə prinsiplərini ortaya çıxarmaq, iki müxtəlif sistemli dildə tərcümə adekvatlığını, tipoloji və bəzi geneoloji xüsusiyyətləri ortaya qoymaqdır.

İnsan oğlunun metafora yaratma modellərinin universal-tipoloji mahiyyəti ilə hər dilin yalnız özünəxas metafora sisteminin yaratdığı mənzərə birinci növbədə tərcümə reallığında gerçəkləşir.

Məcəzın ən geniş yayılmış növlərindən biri olan metafora istər nitq-dil aspektində, istər quruluş aspektində (sadə-mürəkkəb), istərsə də sırf semantik səpkidə tərcümə üçün geniş və dərin araşdırma müstəvisidir. (137, s. 174; 117, s. 187)

P.Mirabil də dünya epos yaradıcılığında bədii təsvir vasitələrinin o cümlədən, metaforaların böyük rol oynadığını qeyd edir. Müəllifə görə, DQK-dakı ayrı-ayrı metafora örnəkləri ifadə etdikləri dərin mənaya, daşıdıqları qeyri-adi poetik yükə və orijinal formaya görə digər dastanlarda işlənmiş metafora nümunələrindən fərqlənirlər. P.Mirabilin fikrincə, DQK-da yalnız söz və ifadələr deyil, eləcədə ayrı-ayrı hadisələr metaforik mahiyyət daşıyır.

Məsələn, birinci boyda Xızır ölüm ayağında olan Buğacın yarasını sığallayaraq deyir: “sən bu yaradan qorxma, oğlan, ölüm yoxdur; dağ çiçəyi ana südüylə sənın yarana məlhəmdir” deyir. (60, s. 42)

Məlumdur ki, ana dünyaya gətirdiyi uşağı südlə bəsləyir. Ana həyat verən olduğu kimi, onun südü də həyat mənbəyidir.

O da məlumdur ki, türk mifologiyasında dağlar Tanrının evi hesab edilmişdir. Tanrı həyat verəndir və onun evində, dağlarda bitən çiçəklər də ana südü kimi, həyat mənbəyidir. Deməli, dağ çiçəyi ilə ana südüdən hazırlanmış məlhəm əslində metaforik mahiyyət kəsb edir və Tanrı ilə ananın müqəddəsliyinə bir işarədir.

Tanrıya və anaya olan bu böyük ehtiram özünü ikinci boyda daha qabarıq şəkildə biruzə verir. Anasına qəzəblənmiş Uruz deyir: “Ana haqqı-Tanrı haqqı” deyilməsəydi, qalqubanı yerimdən duraydım, yaqanla boğazından tutaydım, qaba ökcəm altına salaydım, ağ yüzünü qara yerə dəpəydim, aqzun ilə burnundan qan şorladaydım, can datlusun sana qöstəreydim!”

Bu cümlədə “Ana haqqı-Tanrı haqqı”, “qaba ökcəm”, “qara yer”, “qan şorladaydım” və “can datlusun” kimi bir neçə metaforik ifadələr var. Biri-birindən gözəl olan bu ifadələr içərisində “Ana haqqı-Tanrı haqqı” aforistik ifadəsi xüsusilə diqqəti cəlb edir. Bu qarşıdurmada

ananın haqqı tanrının haqqı ilə bərabər tutulur. DQK-nin ingiliscəyə ilk tərcüməsində bu metaforik ifadə “Ana haqqı Allah tərəfindən verilmiş bir haqq olmasaydı (If a mother’s right had been a right given by Allah)” şəklində tərcümə edilmişdir. Bu tərcüməyə etiraz edən O.Ş.Gökyay yazır: “Ana haqqı nə isə tanrının haqqı da odur; ananın haqqı ilə tanrının haqqı birdir, ayrımı yoxdur.”(99, s.214)

Əslində dastan qoşan demək istəyir ki, həm ana, həm də tanrı həyat verənlərdir və ona görə də onların haqqı eynidir.

DQK-dakı metaforik məna kəsb edən, dərin mənaya malik ifadələr müqəddəs kitablarda, o cümlədən Quranda, Tövratda, İncildə mövcud olan metafora nümunələrini xatırladır.

Bütün bunları çox gözəl anlayın P.Mirabil bəzi epizodları müqəddəs kitablardakı epizodlarla müqayisə edir. Məsələn, o, “Dəli Domrul boyunda“ Əzrailin göyərçinə çevrilməsini Bibliyadakı oxşar epizodla müqayisə edir bə bu quşları Allahın xəbər gətirənləri adlandırır. Eləcə də, Dəli Domrulun öyrədilməsini Adəmin öyrədilməsi ilə müqayisə edərək yazır: “Adəm Quranda əhəmiyyətli bir şəxsiyyətdir. Dastan müəllifinə görə Dəli öz mənşəyini ilk adamdan alıb. Bununla belə bir nüans var: Bibliyadakı Adəmdən fərqli olaraq, Qurandakı Adəm qarşısından keçən varlıqlara ad vermir. Allah bu adları Adəmə öyrədir. Bu bizim dastan üçün də xasdır, çünki, Dəli də Allahdan öyrənməlidir. O, özündən öyrənməli deyil. (161, s.281)

Dəli Domrulun quru çay üzərində tikdiyi körpü də rəmzi məna daşıyır. P.Mirabil bu körpünü Dəli Domrulun digər yaradana, Allaha qarşı etdiyi bir dəlilik adlandırır.

Özünü hamıdan güclü hesab edən Dəli Domrul istəyir ki, cəmiyyət onun istədiyi kimi yaşasın. Onun bu hərəkəti Allaha xoş gəlmir. Allah Dəli Domrulu cəzalandırmaq üçün Əzraili göndərir. Əzrailin əlində aciz qalan Dəli Domrul anlayır ki, başqa adamlar onun himayəsində deyil, o, özü ucalardan uca olan Allahın himayəsində yaşayır.

Dəli Domrulun bu yeni inancı qəbul etməsi əslində Oğuzun İslamı qəbul etməsinə və yeni bir həyata başlamasına işarədir.

DQK-dakı formaca müxtəlif, mənaca zəngin metafora nümunələrini ingilis dilinə çevirərkən P.Mirabil öz seçdiyi kursa sadıq qalmış və

əsasən, onları orijinalda olduğu kimi saxlamışdır. Aşağıdakı nümunələr bunu çox aydın şəkildə göstərir.

One day the Son of Ulaş, Chik of
the feathered bird, hope of the
lonely and poor, lion of the Emet
River, tiger of the Karajuk,
Xan
of the black horse, Father of the
Khan Uruz, Son-in-law of
devləti,
Khan, luck of the Oghuz kingdom,
supporter of the surviving warrior,
Salur Kazan got up from his
place. (161, s.79)

Bir gün Uluş oğlu, Tülü quşun
yavrusu, bizə miskin umudu,
Amit soyunun aslanı, Qaracığun
Master qaplanı, qonur atın iyəsi,

Uruzun ağası, Bayındır xanın
Bayındır güyəgisi, Qalın Oğuzun

qalmış yigit arxası Salur Qazan
yerindən durmuşdu. (60, s. 46)

Bu tərcümədə Qazanın bütün metaforik adları demək olar ki, orijinalda olduğu kimi saxlanılıb. Müəllif Tülü xüsusi isminin “tüylü” sözü olduğunu güman edərək onu “feathered bird” (lələkli quş) kimi tərcümə etmişdir. C.Luis də bu sözü eyni mənada “long –plumed bird” (uzun lələkli quş) kimi tərcümə etmişdir. Hər iki tərcüməçi Qazanın bu metaforik adını totemizmlə bağlayır.

P.Mirabil “dövlət” sözünün türk dilində bir neçə mənə bildirdiyini, burada isə “uğur”, “bəxt” mənasında işləndiyini qeyd edərək onu “luck” sözü vasitəsilə tərcümə etmişdir. Müəllif “Amit soyunun” birləşməsini “Emet River” (Emet Çayı) kimi tərcümə etmişdir.

Tərcüməçi Qazana verilmiş bu cür metaforik adların “Beovulf” və “Sid” dastanlarının qəhrəmanlarına da verildiyini göstərir.

DQK-da bu tip metaforik adlara tez-tez rast gəlmək mümkündür. Anasının Uruza verdiyi adlar buna misal ola bilər.

Kazan, who attacked my black
mountain and destroyed it:
Kazan, who cut down great shady
trees;

İlğıyuban qara dağım yıqə
Qazan:
Kölgəsicə qaba ağacım kəsən
Qazan:

Kazan, who took a knife and broke
my wings; (161, s. 142)

Bıçaq alıb, qanadlarım kəsən
Qazan: (60, s. 73)

P.Mirabil “qara dağım”, “qaba ağacım” və “qanadlarım” kimi məcaz vahidlərini müvafiq olaraq “my black mountain” , “great shady trees”, “my wings” kimi tərcümə etmişdir. Adlar olduğu kimi tərcümə edilmişdir, lakin “qaba ağacım”-ın , “great shady trees” (böyük kölgəli ağaclar) tərcüməsi qeyri müəyyənlik ifadə edir. Bizim fikimizcə, bu C.Luisdə olduğu kimi, “My great shady trees” şəklində tərcümə olunmalıydı.

Müəllif özü də bu ifadəni üçüncü boyda bu şəkildə tərcümə etmişdir.

Bəzi metafora nümunələrini tərcümə edərkən P.Mirabil elə uğurlu ifadələr tapır ki, bunlar orjinala xələl gətirmədən, mətnin daha poetik səslənməsinə imkan verir.

The black snowcapped
mountains which lie askew
grown old; no grass grows
The bloody rivers have grown old;
no water flows. (161, s.92)

Qarşı yatan qarlı qara dağlar
have qarıyubdur otu bitməz

Qanlı-qanlı ırmaqlar
qarıyubdur suyu gəlməz (60,s.51)

Birinci cümlədəki “qarlı qara dağlar” ifadəsinin “black snow capped mountains”(qara qar papaqlı dağlar) şəklində tərcüməsi uğurlu sayıla bilər. Lakin, bizim fikrimizcə “black” (qara) sözü C.Luisdə olduğu kimi “snowcapped” (qarpapaqlı) sözündən sonra gəlsəydi tərcümə daha uğurlu almardı.

P.Mirabil metaforaları tərcümə edərkən sadəcə olaraq poetik ifadələrin uğurlu qarşılığını tapmağa çalışmamış, həm də bu ifadələrin orjinaldakı strukturlarına və onları təşkil edən sözlərin özlərinə də həssaslıqla yanaşmışdır.

Her black breast shook, her whole
heart palpitated. Her black slanty
eyes filled with bloody tears. (161, s. 71)

Qara baqır sarsıldı, düm yürəgi
oynadı, qara qıyma gözləri qan
yaş doldu. (60, s. 41)

Bu tərcümə ideal bir tərcümədir. Orijinaldakı poetik vüsət olduğu kimi saxlanmışdır. Lakin bu tərcümədəki şeriyat yalnız bu cümlədəki metaforaların hesabına qorunub saxlanılır. Orijinalda paralelizmin müxtəlif növləri mövcuddur.

Müəllif cümlənin birinci hissəsində [b], ikinci hissəsində [h], üçüncü hissəsində isə [l] və [b] səslərinin təkrarından istifadə etməklə gözəl alliterasiya örnəkləri yaratmışdır. Maraqlı burasıdır ki, müəllif məlum alliterasiya fiqurunu yaratmaq üçün “qara baqır” birləşməsini ingilis dilinə “liver” (qarabağır) sözü vasitəsi ilə deyil, “black breast” (qara sinə) birləşməsi kimi tərcümə etmişdir.

C.Luis “qara baqır” birləşməsini “inward parts” (daxili oqanlar) şəklində tərcümə etmişdir.

Metaforik ifadələri yaradan sözlər arasında “blood boiled” (qan qaynadı) “my breast burns” (mənim baqırım yanır) kimi alliterasiya nümunələrinə P.Mirabil tərcüməsində tez-tez rast gəlmək olar. Tərcümədə metaforaların əksəriyyəti olduğu kimi saxlanmışdır. Aşağıdakı tərcümə nümunələri dediklərimizə çox gözəl misal ola bilər.

You gave me an old robe: You
took my head and brain (161, s.116)
The world and universe became
black round their heads (161, s. 82)
On that day there was a doomsty
war (161, s. 94) savaq
Fortune of my head, throne of my
house (161, s. 133)
The black cloud of which you
speak is your kingdom.
The snow and rain of which
you speak are your soldiers, ləqgərindir.
hair is anxiety, blood is gloom (161, s.82)
I have come to take shelter in your
narrow hidden spaces, in your wide
skirts (161, s.103)
Dede are you a boy or
a girl? (161, s.104)

Bir əski qaftan verdiniz bənim
başımı- Beynimi aldınız (60, s.62)
Dünya aləm kafirin başına
qaranu oldu (60, s.47)
Ol gün bir qiyamət
oldu (60, s.52)
Başım baxtı, evüm taxtı, (60, s.69)
Qara bulud dedigin sənin
dövlətidir.
Qar ilə yağmur dedigin
Sac qayğudur.
Qan qaradır (60, s.47)
Gen ətəgünə, dar qoltuğuna
qısılmağa gəlmişəm (60, s.56)
Dədə, oğlanmısan,
qızımısan? (60, s.57)

If she looks at someone she sets
them a fire with passion (161, s.160)
Son, peak of my black mountain
Son, flood of my bloody
water (161, s.137)

Kimə baqsa eşkiylə
oda yaqar (60, s.82)
Qara dağım yüksəgi oğul!
Qanlı suyun daşqunu
oğul!(60, s.71)

Biz belə metaforaların sayını kifayət qədər artırmaqla, lakin elə yuxarıda qeyd olunmuş nümunələri orijinala və C.Luisin tərcüməsi ilə müqayisə etdikdə P.Mirabilin tərcümədə orijinala daha yaxın olduğunu şahidi olarıq. Əlbəttə, biz C.Luisin tərcüməsinin dəyərini azaltmaq fikrində deyilik. Artıq qeyd etdiyimiz kimi, P.Mirabil özü də etiraf edir ki, C.Luisin tərcüməsi sənətkarlıq baxımından olduqca gözəl bir tərcümə əsəridir və o, əsəri tərcümə edərkən C.Luisdən yararlandığını etiraf edir.

DQK-nı ingilis dilinə çevirən C.Luis ingilis dilinin çox böyük imkanlarından istifadə edərək bu dilin sintaksisinin imkanları çərçivəsində bədii baxımdan yetkin bir tərcümə işini uğurla başa çatdırmışdır. P.Mirabil isə əsərdəki qeyri-adi poetik əhval-ruhiyyəni öz tərcüməsində vermək üçün daha çox orijinalın leksik və sintaktik özəlliklərini əsas götürmüş və mümkün olduğu qədər qoruyub saxlamağa çalışmışdır. Elə buna görə də ingilis və türk dillərinin sintaksisinin dadi-duzu həppmiş bu tərcümədə orijinala xas ətrin qoxusu daha çox duyulmaqdadır.

Nümunələrdən bəzilərinə nəzərdən keçirək: ikinci nümunədəki “dünya-ələm” ifadəsini C.Luis “the world ” (dünya) sözü vasitəsi ilə tərcümə etmişdir. (157, s.21) “The world” sözü “dünya-ələm” ifadəsinin daşdığı poetik yükü tamamilə daşıya bilmir. Bu ifadəni “The world and universe” şəklində tərcümə edən P.Mirabil daha uğurlu tərcümə seçmişdir.

“Ol gün bir qiyamət savaşı oldu” cümləsini “On that day there was a battle like dooms day” (O gün qiyamətin günü kimi bir gün oldu) şəklində tərcümə edən C.Luis metaforadan yox, bənzətmədən istifadə etmişdir. (157,s.57) Bir bədii vasitə kimi metaforanın daşdığı poetik yük müqayisədən daha ağır olduğundan cümlənin bu şəkildə tərcüməsi orijinaldakı şəriyyatı müəyyən dərəcədə azaltmışdır.

Beşinci nümunənin tərcüməsi də olduqca maraqlıdır. Orijinaldan görüldüyü kimi birinci iki cümlə struktur baxımından bir-birinin eynidir. Digər iki cümlə də bir-birinə çox oxşayır. Başqa sözlə bu mətndəki poetik yükü metafora ilə yanaşı sintaktik paralelizm də daşıyır.

P.Mirabil birinci iki cümləni təyin budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlə kimi tərcümə etmiş və orijinala xas qrammatik xüsusiyyəti qoruyub saxlamışdır. Birinci iki cümləni birləşdirərək “The black cloud you speak of is your might, the snow and rain is your army” (Sən danışdığın qara bulud sənin gücündür, qar və yağış sənin ordundur) şəklində düzgün tərcümə etsə də C.Luis orijinaldakı mövcud paralelizmi saxlamamışdır və tərcümə orijinala xas ritmdən məhrum olmuşdur. (157,s.45) Elə buna görə də, P.Mirabilin tərcüməsindəki poetik əhval-ruhiyyə Luisin tərcüməsində hiss olunmur.

Bundan başqa, P.Mirabil “dövlət” sözünü “kingdom” (dövlət, padşahlıq) kimi tərcümə etməklə daha uğurlu adekvat tapmışdır. C.Luis bu sözü “might” (güc, qüdrət) kimi tərcümə etmişdir. (157, s.45) Bizim fikrimizcə “might” sözü “dövlət” sözünün ekvivalenti deyil.

Altıncı nümunədən görüldüyü kimi “Dədə, oğlanmısan, qızımısan?” cümləsi olduğu kimi tərcümə olunmuşdur.(157, s.45) Bu sualın qeyri-adi metafora olduğunu qeyd edən P.Mirabil bu cümlə ilə bağlı yazdığı qeyddə sualın həqiqi mənasını oxucuya açıqlayır. “Oğlanın” “hə”, “qızın” isə “yox” mənasını bildirdiyini göstərir. (161, s.259) Bu cümləni eyni şəkildə tərcümə edən C.Luis Vatikan əlyazmasında sualın “Sən canavarsan, ya quzu?” cavabın isə “Mən canavaram” kimi verildiyini yazır. (157, s.200)

P.Mirabil əsasən metaforaları tərcümə edərkən onların ingilis dilinə müvafiq qarşılığını verməmiş, onları kalka ilə tərcümə etmişdir. Məsələn,: “Aslan əniği yenə aslandır” metaforasını dastan qoşanın öz qəhrəmanının şücaətini təsvir etmək üçün verdiyi qeyi-adi qiymətin maraqlı bir ölçüsü hesab edən P.Mirabil onu “like father, like son” (oğul atasına oxşar) şəklində deyil, orijinalda olduğu kimi “The lion’s cub is a new lion” (Aslanın balası yeni bir aslandır) kimi tərcümə etmişdir. “Başında olan bit ayağına dərildi” cümləsini qeyri-adi bir metafora hesab edən P.Mirabil onun mənasının “he was petrified with fear” (o,

qorxudan daşa döndü), “he was scared out of his wits” (qorxudan ağılın itirdi) olduğunu qeyd edir. Lakin tərcüməçi onu orijinalda olduğu kimi “the lice which were on his head gathered at his feet ” şəklində tərcümə etmiş və oxuculara eləcə də, ingilis dilinə çox gözəl ifadə bəxş etmişdir.

Tərcümə zamanı orijinaldakı bəzi metafora nümunələri bənzətmə ilə tərcümə olunmuşdur. Bu şəkildə tərcümə edilmiş nümunələr orijinaldakı poetik yükü eyni dərəcədə ifadə edə bilmir. Aşağıdakı nümunə bunu aydın göstərir.

He charged into them like a falcon
into black geese (161, s.132)

Ya qara qazın içinə
şahin girdi (60, s.68)

Bizim fikrimizcə, bu cümlə “He charged into them as if a falcon had come into black geese” şəkildə tərcümə olunsaydı, orijinaldakı metafora qorunub saxlanmış olardı.

Orijinaldakı bədii təsvir vasitələrini olduğu kimi saxlamağı üstün tutan P.Mirabil metafora nümunələrinin müqayisə ilə tərcümə olunmasını düzgün hesab etmir. “Mancılığı ağır daşdan gızıldayub qatı enən” (83) metaforasını C.Luis “who whirrs like a stone from a huge catapult and smashes down” şəkildə müqayisə ilə tərcümə etmişdir. (157,s.25) Bu tərcüməyə münasibətini bildirən P.Mirabil yazır: “Biz bu metaforanı orijinalda olduğu kimi saxlamışıq. C.Luis “like” (kimi) sözünü artırıb və onu müqayisə şəkildə tərcümə edib.” (161, s287) P.Mirabilin bu açıqlaması bir daha göstərir ki, öz işini başa çatdırarkən o, hər bir sözün, ifadənin və cümlənin tərcüməsinə ciddi yanaşmış, onların orijinalda oynadığı rolu gərəyincə dərk etmiş və hər bir məlum bədii figuru mümkün olduğu qədər orijinala yaxın tərcümə etmişdir.

3.4. BƏDİİ TƏYİNLƏRİN (EPİTETLƏRİN) TƏRCÜMƏSİ

A.N.Veselovskinin “epitetin tarixi qısaldılmış şəkildə poetik üslubun tarixidir” (114, s.73) deməsi bir dilin materialına söykənir. Bədii təyinlərin bir tərəfdən leksik-semantik sistemlə (çoxmənalılıq, məcazlaşma, valentlik, semantik differensiallaşma və s.), eləcə də, sintaktik sistemlə (funksiya, təyinetmə qanunauyğunluğu və s.) bağlıdır. Semantik-sintaktik özəllik bədii təyinləri bir dil və nitq vahidi olaraq şərtləndirir.

Nəzərə alsaq ki, oğuznamələrin dili (mifoloji ünsürlər, rəmzlər, kodlaşmış işarələr və s.) həm də ezoterik-gizli dildir, o zaman DQK-nın məcazlar sistemi, o cümlədən bədii təyinlər ayrı bir maraq kəsb edir. Gələcəyin keçmişdə yazılmış (və ya deyilmiş, söylənmiş) olması bizdən DQK-nın dilinə, eləcə də onun ingilis dilinə tərcümələrinin dil və üslubuna xüsusi bir diqqətlə yanaşmağı tələb edir.

“Paradiqmatik (dışardan kodlanma) və sintaqmatik (içəridən, daxildən) kodlanma”(Y.M.Lotman) bədii təyinlərin Azərbaycan dilində (ümumən türk dillərində), eləcə də, ingilis dilində oynadığı rolu açıqlayır.

Onu da qeyd etməyi lazım bilir ki, DQK-nın dilində bədii təyinlərin kəmiyyəti 150-yə qədərdir. Eposun dilindəki bədii təyinlərin kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri onları məcazların digər növlərindən fərqləndirir ki, bu xüsusiyyət də ingilis dilinə tərcümələr üçün də adekvatdır.

Məcəzin ən geniş yayılmış növlərindən biri bədii təyinlərdir. ”Epitet müəyyən sözə aid olub, onu təyin edir. Başqa bir sözü qüvvətləndirmək və zənginləşdirmək üçün əlavə edilən sözə epitet deyilir. Epitet təsvir edilən hadisənin bu və ya digər xarakter əlamətlərinin meydana çıxarılmasında, onun qiymətləndirilməsində mühüm rol oynayır, haqqında bəhs edilən əşyaya aydınlıq, obrazlılıq verir, onun haqqında canlı təsəvvür yaradır.” (13, s.130)

İngilis dilində, xüsusilə qədim ingilis dilində epitetlərin bədii-poetik funksiyası , ümumi linqvistik səciyyəsi DQK-nın ingiliscəyə tərcüməsi üçün önəmli əhəmiyyət kəsb edir. M.J.Stebelin-Kamenski “ Tarixi

poetika” əsərinin bir bölməsini belə adlandırmışdır: “Qədim ingilis poeziyasında substantiv epitetlər (gədim ingilis poetik üslubunun inkişafı məsələsi haqqında)”. (151, s.4)

Bu araşdırmada müəllifin məqsədi poetik vasitələr sistemi içərisində bədii təyinlərin bədii funksiyasını, ifadə vasitələrini, onların struktur və semantik özəlliklərini açmaq, bədii təyinlərin təmsalında poetik üslubun diaxronik özünəməxsusluğunu ortaya qoymaq olmuşdur.

Daha çox “Beovulf” abidəsinin dil faktlarına söykənən müəllif bu mövzuda yazan əvvəlki müəlliflərə əsaslanaraq aşağıdakı xüsusiyyətləri vurğulayır:

1. Məlum vəziyyətlərdə mürəkkəb sözlərin birinci ünsürü-isim və ya sifət xalis ornamental funksiyada çıxış edir, yəni, demək olar ki, heç bir məna kəsb etmir (müqayisə et: Azərbaycan bayatılarında birinci misradakı söz və ya söz qrupları kimi-S.Ə.).

2. Bu hadisə alliterasiyanın tələblərilə şərtlənir;

3. həmin hadisə “Beovulf” üçün xarakterikdir.

Türk dillərində, o cümlədən Azərbaycan dilində bədii təyinlərin məcazi mənada olması şərtidir.

Qədim ingilis dili üçün də bu semantik-poetik funksiya ciddi rol oynayır.

Düşməncilik və dostluq, sevinc və kədər, zənginlik və yoxsulluq, sevgi və nifrət, xəyanət və mərdlik... münasibətlərini bütün mətn boyu qabartmaq, kontrastiv ifadəliliyi artırmaq üçün bədii təyinlərin ingilis dilində mövcud imkanlarından geniş istifadə edən tərcüməçi DQK-nın bədii dünyasını olduğu kimi verməyə çalışmış və çox zaman buna uğurla nail ola bilmişdir.

Qədim ingilis dilində “inkorporlaşmış epitetlər” adlanan bədii təyinlər də mühüm rol oynayır. “Müəyyən substantiv təyinlik adı daşıyan (mənası daşıyan-S.Ə.) isimlər o zamanlar daha çox keyfiyyət anlamı daşımışlar, nəinki indi.” (120, s.22)

German dilləri üçün xarakterik olan bu xüsusiyyət Azərbaycan dilində daş, dəmir... kimi atributiv isimlərə də aiddir. Bu isimlər sifətə çox bənzəsələr də, sifətin dərəcə əlamətlərini qəbul edə bilmirlər, yalnız sintaktik funksiya onları bədii təyin kimi müəyyənləşdirir.

Qədim ingilis dilində qüvvələndirici funksiyada çıxış edən keyfiyyət, əlamət, rəng... anlamlı bədii təyinlərin DQK-dakı adekvatlarının tapılmasında və işlənməsində tərcüməçinin xidmətləri çox olmuşdur.

Bədii təyinlərin epik əsərlərdə böyük rol oynadığını vurğulayan P.Mirabil dastanların məhz bədii vasitələr, o cümlədən bədii təyinlər sayəsində sənət əsərinə çevrildiyini qeyd edir. Müəllifə görə, dastanlar hadisələri əks etdirən bir güzgü deyil və onlar yalnız dastan qoşanın tarixi hadisələri yaradıcı şəkildə təsvir etməsi sayəsində sənət əsərinə çevrilirlər. bu zaman ozanın təxəyyül dünyası gerçək dünyanı üstələyir. Dastanların dəyərini ozanların məharəti ilə əlaqələndirən P.Mirabil yazır: “Dilin forması, şərhin üslubu və ya nitq... nitq vahidləri və ya məcazlar: həqiqətən də bütün bunlar Ozanın seçimidir.” (161, s.26)

Məhz buna görə də müəllif bədii təyinlərin, o cümlədən tərcümə zamanı bəzi problemlər yaradan metaforik mahiyyət daşıyan müxtəlif rənglərlə bağlı təyinlərin təcüməsinə həssaslıqla yanaşmışdır. Təyinləri tərcümə edərkən müəllif bir sıra amilləri, o cümlədən onların həqiqi və məcazi mənalarnı, təyin etdikləri sözü, ingilis dilindəki müvafiq sinonim və antonimlərin hansının orijinala daha uğurlu adekvat olmasını, həm də, onların alliterasiya yaratmaq imkanlarını, qədim ingilis dastan dilində necə işlənməsini nəzərə almışdır.

Dediklərimizi sübut etmək üçün rənglərlə bağlı bəzi örnəklərə nəzər salaq:

qara	{	vaqia (60, s.46)	black	{	dream (161, s.82)
		otaq (60, s.39)			tent(161, s.65)
		keçə (60, s.39)			mat (161, s.65)
		qoyun (60, s.39)			sheep (161, s.65)
		saç (60, s.39)			hair (161, s.65)
		salxım (60, s.76)			cluster (161, s.148)
		polad (60, s.40)			steel (161, s.67)
		baş (60, s.42)			head (161, s.72)
		ölüm (60, s.45)			death (161, s.78)
		yer (60, s.46)			earth (161, s.79)
		göz(60, s.46)			eyed (161, s.79)

Nümunədən göründüyü kimi, orijinaldakı “qara” sözü ingilis dilinə “black” (qara) sifəti vasitəsilə tərcümə olunmuşdur. Bu nümunələrin üçündə (qara vəziyyət, qara ölüm, qara yer) qara sözü məcazi, digərlərində isə həqiqi mənada işlənmişdir. Müəllif “black” (qara) sözünün ingilis dilində müvafiq mənə çalarlarına malik olduğunu nəzərə alaraq onu bütün hallarda orijinalda olduğu kimi qara sözünün qarşılığı kimi saxlamışdır.

Məlumdur ki, “qara vəziyyət” və “qara ölüm” söz birləşmələrində qara sözü pis, qorxulu, uğursuz mənasında işlənmişdir. Bu baxımdan “black dream” (pis, bəd, uğursuz yuxu) və “black death” (pis, amansız ölüm) olduqca uğurlu tərcümə sayılmalıdır. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, qorxulu xəstəlik olan taun ingilis dilində “black death” (qara ölüm) adlanır.

Əslində “qara otaq”, “qara keçət”, və “qara qoyun” ifadələri də pislik, təhqir, hörmətsizlik anlamlarını ifadə etdiklərindən metaforik mahiyyət daşıyır və “black” sözündən “qara” sözünün adekvatı kimi istifadə olunması tərcümədə orijinaldakı metaforik mahiyyəti saxlamağa imkan verir.

İngilis danışığı dilində “black sheep” (qara qoyun) ifadəsinin məcazi mənada “qotur qoyun” və yaxud “ailənin eybi”, “ailəni rüsvay edən” anlamlarında işləndiyini nəzərə alsaq “qara qoyun”-un “black sheep” kimi tərcümə olunmasının orijinala nə dərəcədə səsləşdiyini deməyə ehtiyac qalmır.

P.Mirabil “qara” sifətini bütün hallarda “black” sözü ilə tərcümə etmişdir. Bizim fikrimizcə “qara dağ” birləşməsinin “black mountain” (qara dağ) şəklində tərcümə edilməsi düzgün deyil. Orijinalda qara sözü böyük mənasında işləndiyi halda, tərcümədə “black” sözü ancaq rəng bildirir. Bizim fikrimizcə bu tərkib “big mountain” və ya “high mountain” şəklində tərcümə olunsaydı, daha uğurlu olardı.

P.Mirabilin mümkün olduğu qədər orijinaldakı müvafiq təyinləri ingilis dilinə eyni mənəni daşıyan sözlərlə tərcümə etməyə çalışdığını göstərmək üçün daha bir neçə nümunə göstərək.

ağ { otaq(60, s.39)
 əl (60, s.71)
 meydan (60, s.40)
 boyun (60, s.71)
 saqqal (60, s.41)
 don (60, s.72)
 birçək (60, s.40)
 süd (60, s.42)
 ət (60, s.87)

white

{ tent (161, s.65)
 hand (161, s.138)
 arena (161, s.69)
 neck (161, s.138)
 bearded (161, s.69)
 clothes (161, s.140)
 haired (161, s.69)
 milk (161, s.74)
 flesh (161, s.175)

altun { ada (60, s.40)
 ayaq (60, s.46)
 beşik (60, s.50)
 yüzük (60, s.56)
 xaç (60, s.66)

golden

{ spear (161, s.61)
 goblets (161, s.79)
 cradle (161, s.88)
 ring (161, s.101)
 cross (161, s.126)

Göstərilən nümunələrdə "ağ" və "altun" təyinlərinin eyni mənanı daşıyan sözlərlə, "white" (ağ) və "golden" (qızıl) tərcümə olunması təqdirə layiqdir.

Bir məsələni də qeyd etmək istərdik ki, "golden" (qızıl) sözü həm həqiqi, həm də məcazi mənada işlənir və yuxarıdakı nümunələrin hamısında bu söz həqiqi mənada işlənmişdir. Bu nümunələri həm də "gold" sözü vasitəsilə tərcümə etmək olardı. C.Luis "qızıl üzük" birləşməsindəki "qızıl" sözünü "gold" kimi tərcümə etmişdir. (157, s.84) Lakin "gold" sözü isim "golden" isə sifət olduğundan P.Mirabil tərcümədə "golden" sözünü işlətməyi üstün tutmuşdur.

Tərcümədə eyni sifətlə işlənmiş təyinlərin müxtəlif leksik vahidlərlə tərcüməsi daha çox maraqlıdır.

P.Mirabil təyin olunan sözün mənasını nəzərə alaraq daha uğurlu adekvatlar tapmağa çalışmış və buna çox gözəl nail olmuşdur. Biz nümunələr əsasında fikrimizi əsaslandırmağa çalışacağıq.

qatı	{	qəzəb (60, s.40)	{	terribly angry (161, s.69)
		fəraq (60, s.60)		terrible seperation (161, s.113)
		yay (60, s.41)		strong bow (161, s.71)
		daş (60, s.40)		hard rock (161, s.67)
		tuta (60, s.52)		violently hit it (161, s.97)

Birinci iki nümunədə “qatı” sözü eyni kökdən olan sözlərin vasitəsilə tərcümə olunmuşdur. Lakin orijinaldan fərqli olaraq “qatı” sifəti “terribly” zərfi, “qəzəb” ismi isə “angry” (acıqlı) sifəti ilə tərcümə olunmuşdur. Bununla belə “terribly angry” (olduqca (bərk) acıqlı) ifadəsi orijinala çox yaxındır. C.Luisin tərcüməsində bu ifadənin olduğu cümlə “Wrath will fall on you from Bayındır Khan.” (Bayındır Xanın sənə qəzəbi tutacaq.) (157, s.32) şəklində tərcümə olunmuşdur.

Göründüyü kimi tərcümədə “qatı” sözü öz əksini tapmamışdır.

P.Mirabilin orijinaldakı stukturu dəyişdirməsinə baxmaraq, o bütövlükdə cümləni uğurlu tərcümə etmişdir. “He will be terribly angry at you.” (Onun sənə bərk acığı tutacaq.) (161, s.69) “Qatı yay” birləşməsindəki “yay” sözünü “strong” (möhkəm) sifəti ilə tərcümə etmişdir.

“Qatı daş”-ın tərcüməsində P.Mirabil “hard” (bərk) sözündən istifadə etmişdir.

Nümunədən göründüyü kimi, “qəzəb”, “fəraq”, “yay”, “daş” sözlərinin mahiyyətini nəzərə alan P.Mirabil onlar üçün özlərinə məxsus çox uğurlu atributlar tapmışdır.

Müəllif “qatı” sözünün müvafiq qarşılığını seçərkən, bu sözün ümumi cümlədə alliterasiya yaratmaq imkanını da nəzərə almışdır. “Strong” sözünün işləndiyi cümləyə nəzər salsaq bunu aydın görə bilərik. “Dirsa Khan took his strong, wolf-sinew strung bow in hand.” (161, s.71) Cümlədə “strong” sözü [s] səsi ilə başlayan “sinew” (vətər) və “strung” (toxunmuş) sözləri ilə birlikdə alliterasiya nümunəsi yaratmışdır.

Eyni sözləri [h] səsi ilə başlayan “hard” sifəti haqqında da deyə bilərik. İşləndiyi “This bull, if its horn gored hard rock, would grind it

like flour.” cümləsində ”hard” sözü ”horn” (buynuz) ismi ilə birlikdə alliterasiya fiqurunu yaradır.

P.Mirabilin bədii təyinlərin tərcüməsinə necə məsuliyyətlə yanaşdığını digər bir nümunədə də aydın görmək olar.

acı	{	söz (60, s.40)	{	bitter words (161, s.67)
		yaş (60, s.64)		bitter tears (161, s.121)
		ayran (60, s.48)		sour ayran (161, s.85)
		dırnaq (60, s.57)		sharp fingernails (161, s.107)

Əvvəlki nümunədə olduğu kimi P.Mirabil “acı” sözünün bu nümunələrdəki məna çalarlarını nəzərə alaraq, onu müxtəlif sözlərlə tərcümə etmişdir. Birinci iki nümunədə “acı” sözü “bitter” sifəti ilə tərcümə olunmuşdur. İngilis dilində “bitter” sözü “word” (söz), “tear” (göz yaşı) kimi müxtəlif isimlərlə birləşib məcazi məna daşıyır. Bu tip birləşmələrin Avropa dastanlarında da çox işləndiyini qeyd edən P.Mirabil onların metaforik məna daşdığını və qeyri-adi poetik təsirə malik olduğunu yazır.

Üçüncü nümunədə “acı” sözü ”sour” (turş) sözü ilə tərcümə olunmuşdur. Bu söz də dildə müxtəlif isimlərlə birləşib “sour apple” (turş alma), “sour milk” (turşumuş süd), “sour face” (turş sifət) kimi ifadələr əmələ gətirərək həm həqiqi, həm də məcazi mənada işlənə bilər. ”Acı dırnaq” ifadəsindəki “acı” sözü “sharp” (iti) sifəti ilə tərcümə edilmişdir. “Sharp fingernail” (iti dırnaq) “acı dırnaq” ifadəsinin uğurlu qarşılığıdır.

P.Mirabil bu nümunələrdə də ingilis dilində işlətdiyi cümlələrdə bədii təyinlərin alliterasiya yaratmaq imkanlarını nəzərə almışdır. Bu nümunələrin işləndiyi cümlələrdə bədii təyinlər ya təyin etdikləri sözlə, ya cümlədəki fellə, ya da digər təyinlərlə alliterasiya fiqurunu yaradır.

“Have you shed bitter tears from your black eyes, girl?” (161, s.121)

Bu nümunədə [b] səsi ilə başlayan “bitter” (acı) sözü həmin səsle başlayan digər təyinlə, “black” sözü ilə alliterasiya yaratmışdır.

Biz bu nümunələrin sayını istənilən qədər artırma bilərik, lakin göstərdiyimiz örnəklərin fikrimizi açıqlamağa imkan verdiyindən bunlarla kifayətlənməyi lazım bildik.

P.Mirabil tərcüməsində bədii təyinlərlə bağlı bir məsələ də diqqəti cəlb edir. Müəllif orijinalda müxtəlif leksik vahidlərlə ifadə olunmuş təyinləri müxtəlif mənə çalalarına malik eyni sözlə tərcümə etmişdir. Fikrimizi aydınlaşdırmaq üçün bunların bəzilərini nəzərdən keçirək.

{	al yanaqlım(60, s.39)	red	{	cheeks (161, s.66)
	alaca qan (60, s.40)			blood (161, s.94)
	qızıl dəvə (60, s.48)			camel (161, s.69)
	qırmızı otaq (60, s.55)			tent (161, s.65)

Nümunədən görüldüyü kimi “al”, ”alaca”, ”qızıl”, və ”qırmızı” təyinləri ingilis dilinə “red” (qırmızı) sifəti ilə tərcümə olunmuşdur. “Red” sözünün ingilis dilində sadalanan isimlərin atributu kimi işləndiyini nəzərə alaraq P.Mirabilin orijinaldakı müxtəlif təyinlərin “red” sözü ilə tərcümə etməsini həm uğurlu, həm də təbii hesab etmək lazımdır.

Maraqlıdır ki, P.Mirabil “alaca at” (47) birləşməsindəki “alaca” sözünü “white-blazed” (ağ-qaşqa, ala-bula, ləkəli) söz birləşməsi ilə tərcümə etmişdir. C.Luis bu nümunədəki alaca sözünü “dappled” (alabula, əlvən) sifəti ilə tərcümə etmişdir. (157, s.44)

Bizim fikrimizcə P.Mirabilin “alaca at” birləşməsini “white-blazed horse” şəklində tərcümə etməsi təsadüfi deyil. O, Qaraca Çobanın kafiri ələ saldığını, onun silahına, geyiminə və atına lağ etdiyini yaxşı bildiyindən “alaca” sözünü “red” sözü ilə deyil, müəyən mənada bu cümlədə təhqiramiz səslənən “white-blazed” sözü ilə tərcümə etmişdir .

Bədii təyinlərlə zəngin olan DQK-da elə təyinlər var ki özləri də digər bir və ya bir neçə sözlə təyin olunur. Bu qrup təyinlərin başqa dillərə, o cümlədən ingilis dilinə tərcüməsi xeyli çətinliklər törədir. Belə çətinliklərdən biri təyinlərin orijinaldakı və tərcümə olunan dildəki sırası (adicillığı)ilə bağlıdır. İngilis dilində keyfiyyət bildirən sifətlərin təyin olunan sözdən əvvəl bir neçə sıralanma forması var. Bunlardan daha məqbul sayılan aşağıdakı ardıcılıqdır. Ölçü-ümumi təsvir-yaş-forma-rəng-material-mənşə-məqsəd (sonuncu mürəkkəb isimlə yarıdan Cerund tərkibləridir). (165, s.35)

Türk dillərində qeyi-həmcins təyinlərin sıralanması ilə əlaqədar müxtəlif fikirlərin mövcud olduğunu qeyd edən Ə.M.Cavadov ifadə vasitələrindən asılı olaraq bu tip təyinlərin sıralanması ilə bağlı doqquz mümkün ardıcılıq göstərir. (22, s.62)

P.Mirabil bu qəbildən olan təyinləri ingilis dilinə tərcümə edərkən bəzən orijinaldakı ardıcılığı saxlamış, bəzən də onu ingilis dilinin qanunauyğunluqları əsasında sıralamışdır.

Tərcüməçi orijinaldakı sıralanmanı saxlayarkən uğurlu tərcümələrlə yanaşı, bəzən qeyri-dəqiq, dolaşiq tərcümələrə də yol vermişdir.

Orijinala səsləşən bəzi nümunələrə nəzər salaq.

əyi başlı çovkan (60, s.47)	bent-headed club (161, s.81)
qara qayğulu vaqiə (60, s.47)	black, worrying dream (161, s.82)
üç yeləkli qayın oqlar (60, s.52)	three-feathered beech-arrows (161, s.94)
ayağı uzun şahbaz at (60, s.58)	long-hoofed, falcon-swift horse(161, s.109)
qara gözlü yavuqlum (60, s.59)	my black eyed betrothed (161,1 s.11)
qarğı dillü qayım oqlar(60,s.68)	lance-tongued, beechwood arrows(161, s.131)
yaxşı-xub yigit (60, s.75)	a fine handsome warrior (161, s.146)

Bu nümunələrdə bədii təyinləri təşkil edən leksik vahidlər və onların sıralanması orijinalda olduğu kimi saxlanmışdır. Bu bədii təyinlərin işləndiyi cümlələr orijinaldakı morfoloji və sintaktik özəllikləri hiifz etdiyindən onları həqiqətən uğurlu tərcümələr sayılmalıdır.

Lakin bu qəbildən olan bəzi tərcümələr heç də istənilən qədər uğurlu hesab edilə bilməz. Fikrimizi açıqlamaq üçün aşağıdakı nümunələri nəzərdən keçirək.

qarlı qara dağların (60, s.53)	black snowy mountains (161, s.95)
imircə xub yigit (60, s.54)	handsom princely young warrior (161, s.97)
köksi gözəl qaba dağlar (60, s.68)	great beautiful breasted mountains (161,s.131)
aqındılı qörklü su (161, s.56)	beautiful flowing water (161, s.103)

Birinci nümunədə "black" (qara) sözü "snowy" (qarlı) sifətindən əvvəl işləndiyindən orijinaldakı fikir təhrif olunur, "qara qarlı dağlar"

şəklində olan tərcümə uğursuz və anlaşılmaz təsir bağışlayır. Çünki bu tərcümədə “black” (qara) təyini “mountains” (dağlar) sözüne deyil, “snow” (qar) sözüne aid olur.

İkinci nümunədə “imirzə” sözünün adekvatı olan “princely” (şahzadə əsilli) sözü mənşə bildirdiyindən təyin etdiyi “warrior” (cəngavər) ismindən əvvəl işlənməli idi. C.Luis də bu tərcüməni P.Mirabil kimi etmişdir. Fikrimizcə, P.Mirabil bu tərcüməni öz həmkarından götürmüşdür.

Üçüncü nümunədə “qaba” sözünün qarşılığı olan “great” (böyük) sözü də təyin olunan sözdən əvvəl işlənməli idi. “Köksi gözəl qaba dağlar” ifadəsində “gözəl” sifəti “köks” sözüne, “qaba” sifəti isə “dağlar” sözüne aiddir. Tərcümədə isə həm “great” həm də “beautiful” (gözəl) təyinləri “breasted” (döşlü) sözüne aid olur. “Great beautiful breasted mountains” ifadəsinin dilimizə tərcüməsi “böyük gözəl döşlü (sinəli) dağlar” olur ki, bu tərcümə də orijinala səsleşmir.

Aşağıdakı nümunələrdə P.Mirabil təyinlərin sıralanmasını dəyişdirib, lakin bu dəyişdirmə nə orijinalın mənasına, nə də onun poetik dəyərinə xələl gətirmir. Belə nümunələrin bəzilərini müqayisəli şəkildə nəzərdən keçirək.

tövlə-tövlə şahbaz atlar (60, s.46)	sturdy horses, stable by stable (161,s.80)
qatar-qatar qızıl dəvələr (60, s.46)	red camels, row by row (161, s.80)
dəniz qulunu boz aygır (60, s.54)	a gray stallion, seat-born (161, s.97)

Birinci iki nümunədəki “tövlə-tövlə” və “qatar-qatar” təyinlərinin adekvatları olan “stable by stable” və “row by row” təyin olunandan sonra işlənilər. İngilis dilində bu mövqedə adətən tərz-i-hərəkət zərfliyi işlənir. P.Mirabil bu təyinləri vergül işarəsi ilə aid olduqları “horses” (atlar) və “camels” (dəvələr) tamamlıqlarından ayırmışdır. Təyinlərin bu şəkildə işlənməi onların aid olduqları sözləri daha da emosional edir, onların poetik yükünü daha qabarıq nəzərə çarpdırır.

P.Mirabil bu tip təyinlərə böyük önəm verir, onların qeyri-adi dərəcədə poetik mahiyyət daşıdığını və onların dərin mənaya malik olduqlarını göstərir.

“Ağız ədəbiyyatında səslərin dünyası çox əhəmiyyətlidir. Nağıl qəhəmanlarının göstərdikləri şücaətlərin əks sədasını verməlidir. Səslərin bu dünyası həm türk, həm də avropa ozanlarının ifasında məcazlar vasitəsilə dinləyicilərə çatdırılır. DQK-da semantik dəyər daşıyan sözlər cüt-cüt işlənir. Məsələn “gümbür-gümbür” nağaraların “səsidir”, “qıyma-qıyma” kəsilən ətin “səsidir”, “qatar-qatar” yalnız dəvələrin sırasını göstərmir, isimləri cütləşdirməklə qatar-qatar gedən dəvələrin ayaq səsi dinləyicinin qulağında “cingildəyir”! Bu, eyni dərəcədə ”tövlə-tövlə” ifadəsinə də aiddir, ifadə sadəcə olaraq ağızınacan dolu olan tövlə demək deyil, həmçinin içərisində atların kişənəşdiyi və təklişdiyi bir tövlədir! ”Hönkür-hönkür” sadəcə olaraq ağlayan bir şəxsi göstərmir, dinləyici bu alternativ metonimiyada göz yaşının səsinə eşidir. Bu “boncuq-boncuq” (axan göz yaşının səsi) və “kah-kah” (gülüş səsi) ifadələrində də belədir. İstər alliterasiya olsun, istərsə də assonans, səslərin bu cür “canlandırılması” ozanların teatrlaşdırdıqları tamaşalarda məharətlə işlətdikləri metonimik bir vasitədir.” (161, s.55)

Sonuncu nümunədə ”sea-born” (dənizdə doğulmuş) təyini “dəniz” qulunun adekvatı kimi işlənmişdir. Bədii ədəbiyyatda işlənən bu söz təyin etdiyi sözdən sonra gəlsə də, ondan vergül işarəsi ilə ayrılrsa da, məna baxımından onunla sıx bağlıdır və orijinaldakı vəzifəsini uğurla yerinə yetirə bilər.

DQK-da feli sifətlə ifadə olunmuş təyinləri P.Mirabil çox vaxt təyin budaq cümləsi vasitəsilə tərcümə etmişdir. Aşağıdakı nümunələr dediklərimizə gözəl sübutdur.

Kazan, who straightened and
got up from his place!
Kazan, who rode on the back of
his black-eyed horse!
Kazan, who attacked my black
mountain and destroyed it!
Kazan, who cut down great
shady trees!
Kazan, who took a knife and
broke my wings!

Qalqubanı yerindən duran Qazan!
Qaragöz atın belini yatan Qazan!
İlğiyuban qara dağım yıqan
Qazan!
Kölgəsicə qara ağacım kəsən
Qazan!
Bıçaq alıb, qanadlarım qıran
Qazan!

Kazan, who slaughtered his
only son Uruz!
Kazan, who without waiting,
raced upon his horse! (161, s.142)

Yalnızca oğlum Uruza qıyan
Qazan!
At üstündə əglənməyüb yortan
Qazan! (60, s.73)

P.Mirabil feli sifət tərkibləri ilə ifadə olunmuş təyinləri təyin budaq cümlələri ilə tərcümə etməklə sintaktik paralelizmin gözəl örnəklərini yaratmış və bununla da orijinaldakı yüksək pafosu, qeyri-adi ritmi qoruyub saxlamağa nail olmuşdur.

Biz artıq P.Mirabilin öz tərcüməsində təyin budaq cümlələrindən bədii təyin kimi geniş şəkildə istifadə etdiyini və bu cümlələrin təkrarı ilə sintaktik paralelizmin gözəl örnəklərini yaratdığını qeyd etdiyimizdən bu haqda daha geniş danışmağa ehtiyac duymuruq.

DQK-dakı bədii təyinlərin, o cümlədən bütövlükdə bədii vasitələrin P.Mirabil tərəfindən ingilis dilinə tərcüməsi haqqında, onun bu tərcümədə uğurları və bəzi nöqsanları haqqında ayrı-ayrı nümunələr timsalında çox danışmaq olar. Fikrimizcə, bu başqa bir tədqiqat işinin mövzudur. Bu araşdırmada biz yalnız bədii təsvir vasitələrinin tərcüməsinin bəzi ümumi, eləcə də, fərdi xüsusiyyətlərindən danışmaqla kifayətləndik.

NƏTİCƏ

1. Qərb-Şərq sivilizasiyalarının mahiyyətinin, tarixi əlaqə formalarının öyrənilməsi yalnız bəşər mədəniyyətinin əsaslarını araşdırmaq baxımından deyil, qloballaşan dünyamızın ortaq yönlerini, müştərək dəyərlərini dərk etmək baxımından da əhəmiyyətlidir. Bu baxımdan “Dədə Qorqud kitabı” kimi cahanşümul bir abidənin bu tarixi-mədəni kontekstdə öyrənilməsi ciddi əhəmiyyət kəsb edir. “Dədə Qorqud kitabı”nın bugünə qədər mövcud olan üç böyük tərcümə mətnlərinin tədqiqi yalnız filoloji baxımdan deyil, mədəni-tarixi, sosial-fəlsəfi baxımlardan da zəngin tədqiqat predmeti kimi ortaya çıxır.

2. Tərcümə mətnləri, xüsusilə P.Mirabilin tərcüməsi göstərir ki, orta əsrlər Avropa dastan mədəniyyəti türk tarixi, türk dili, türk epos mədəniyyəti ilə qırılmaz şəkildə bağlıdır.

Tipoloji amillərlə yanaşı, geneoloji faktorların da az olmadığı dastan mədəniyyəti bizə diktə edir ki, bu etnik-tarixi, sosial-mədəni əlaqələr ümumbəşər mədəniyyətinin tarixi köklərini, ana qaynaqlarını öyrənməkdə misilsiz əhəmiyyət daşıyır.

3. Nəzəri qaynaqları Q.N.Potanınin, A.N.Veselovskinin, V.M.Jirmunskinin, X.Koroğlunun əsərləri olan bu araşdırma sahəsi DQK-nın ingilis dilinə tərcümələri ilə də qırılmaz şəkildə bağlıdır. Məhz bu tərcümə mətnləri dünya şöhrətli “Beovulf” (VII-VIII əsr ingilis (german) eposu), “Roland haqqında nəğmələr”(XI əsr frank eposu), ”Sid haqqında nəğmələr” (XII əsr ispan eposu), “Nibelunq haqqında nəğmələr” (XIII əsr alman (german) eposu) abidələri ilə linqvistik-poetik müqayisələr poetika məsələləri ilə bağlı tarixi-mədəni problemlərə işıq salır.

4. P.Mirabilin tərcüməsi mərkəzdə olmaqla DQK-nın üç tərcüməsinin müqayisəli linqvistik-poetik təhlili kompleks filoloji (tarixi-müqayisəli, kontrastiv, təsviri, struktur-semantik) metodla aparılmış, nəzəri baxışlar ümumiləşdirilmiş və konkret nümunələr əsasında açıqlanmışdır.

5. P.Mirabilin tərcüməsi üzrə aparılmış linqvistik-poetik təhlilin əsasında təkrarlar sistemi dayanır. Səslərin, sözlərin, sintaktik vahidlərin təkrarı əsasında yaranmış poetik fiqurların (alliterasiya, assonans, paralelizm və s.) daxil olduğu dil səviyyəsinin (fonoloji, leksik-semantik,

morfoloji, sintaktik) prinsipləri əsasında aparılmış təhlil nəticəsində çox maraqlı tipoloji-kontrastiv bir mənzərə elmi təhlil cəlb etmişdir. Bu vəsaitdə ingilis dili materialları əsasında aparılan təhlil Azərbaycan dilinin poetik mənzərəsi ilə müqayisəyə cəlb edilmiş, ingilis və Azərbaycan dillərindəki adekvat variantların dil səbəbləri, onların qrammatik-üslubi ifadə imkanları, ritm və intonasiya özəllikləri araşdırılmışdır. Sintaktik paralelizm örnəklərinin təsnifi dil və nitq faktlarına söykənmiş və hər iki dilin linqvopoetik potensialı təhlilə cəlb edilmişdir.

6.Poetik leksika DQK-nın tarixi zənginliyinin əsas daşıyıcılarından biridir. P.Mirabilin ingilis dilinə tərcüməsində yalnız ingilis dilinin söz ehtiyatı deyil, metaforalarda, müqayisə və bədii təyinlərdə öz əksini tapan poetik-leksik zənginliyi araşdırılmış, uyğun təsnifat əsasında bu zənginliyin dil mahiyyəti ortaya qoyulmuşdur.

7.Dünyada mütləq tərcümə yoxdur. Hər tərcümə öz orijinalını nisbi şəkildə ifadə etmək gücündədir. Bu nisbilik nəzərə alınmaqla P.Mirabilin DQK-nın ingilis dilinə tərcüməsi və tərcüməyə yazdığı geniş elmi məqalə-ön söz Azərbaycan ədəbiyyatının şah əsəri olan DQK-na ingilis dilində qoyulmuş abidə-məndir. Araşdırma zamanı məhz bu cəhət ayrı-ayrı məqamlarla vurğulanmış, digər tərcümələrlə müqayisələr aparılmışdır.

İSTIFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Abdullayev Ə.Z. Müasir Azərbaycan dilində tabeli mürəkkəb cümlələr. Bakı.: Maarif, 1974,419 s.
2. Abdullayev Ə.Z., Seyidov Y.M., Həsənov A.Q. Müasir Azərbaycan dili.4 ciddə. IV c. Bakı.: Maarif, 1985,468 s.
3. Abdullayev K.M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı.: Maarif,1998,281 s .
4. Abdullayev K.M. Gizli Dədə Qorqud. Bakı.: Yazıçı,1991,147 s .
5. Adilov M. Alliterasiya. Azərbaycan dilinin bədii üslubiyatı. Oçerklər. Bakı.:Elm, 1970,s. 189-234.
6. Adilov M. Azərbaycan dilində sintaktik təkrarlar.Bakı.: Elm,1974, 233 s.
7. Adilov M. və başqaları. İzahlı dilçilik terminləri. Bakı., 1989,362 s.
8. Axundov. A. A. Azərbaycan dilinin fonemləri sistemi. Bakı.: Maarif, 1973, 303 s
9. Axundov. A. A. Dilinin estetikası. Bakı.:Yazıçı, 1985,224 s.
10. Axundov. A. A. Ümumi dilçilik. Bakı.:Maarif 1988,263 s.
11. Aristotel. Poetika. Bakı.:Azərneşr, 1974,192 s.
12. Aslanov V. Dədə Qorqud ingilis dilində// Ədəbiyyat və incəsənət qəzeti, Bakı, 1975, 22 mart.
13. Azərbaycan bədii dilinin üslubiyatı. Bakı.:Elm,1970,357 s.
14. Azərbaycan dilinin orfoepiya sözləri. Bakı.:Elm, 1983,44 s.
15. Azərbaycan dilinin tarixi leksikasına dair tədqiqlər.Bakı., 1988, 106 s.
16. Bağirov Q. Azərbaycan dilində fellərin leksik semantik inkişafı. Bakı.:Maarif, 1971,160 s.
17. Bəydili Ç. Türk mifoloji sözlüyü. Bakı.:Elm,2003,417 s.
18. Bualo. Poeziya sənəti. Bakı:Azərneşr, 1969,184 s.
19. Budaqova Z., Hacıyev T. Azərbaycan dili. Bakı.:Elm, 1992,198 s.
20. Cahangirov M. Azərbaycan milli ədəbi dilinin təşəkkülü. I hissə. Bakı.:Elm, 1987,236 s.
21. Cahangirov M. Milli təşəkkül mərhələsində Azərbaycan ədəbi dilinin aparıcı üslubları.Bakı.:Elm,1989,280 s.
22. Cavadov Ə. M. Müasir Azərbaycan ədəbi dilində sintaktik vahid-lərin sırası.Bakı.: Elm, 1977,117 s.
23. Cavadova M. Şah İsmayıl Xətai leksikası.Dəhnamə poeması üzrə. Bakı.:Elm, 1977, 216 s.

24. Cəfərov Q. Azərbaycan dilinin leksik semantik sistemi. Bakı.: Elm,1984,124 s
25. Cəfərov N. Eposdan kitaba. Bakı.:Maarif,1999,220 s.
26. Cəfərov N. Xanım hey. Bakı.:Maarif, 1990,56 s.
27. Cəfərov N. “Kitabi-Dədə Qorqud” və türk epik təfəkkürü: Qaynaqlar və köklər, Kitabi-Dədə Qorqud məqalələr toplusu. Bakı.:Elm,1999,s.16-20.
28. Cəlilov F. Azərbaycan dilinin morfologiyası. Bakı.:Maarif, 1988, 285 s.
29. Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi. I hissə. Bakı.: Maarif, 1979,268 s.
30. Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan dilinin üslubiyatı. Bakı.: Azərtəd-risnəşr, 1962, 271s.
31. Dəmirçizadə Ə. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının dili. Bakı., 1959, 164 s.
32. Dəmirçizadə Ə. Müasir Azərbaycan dili (fonetika). Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı.:Maarif, 1972,308 s.
33. Əfəndiyeva T. Azərbaycan dilinin leksik üslubiyatı. Bakı.:Elm, 1980, 251 s.
34. Əfəndiyev X.İ. Azərbaycan və türk ədəbi dillərində kök və düzəltmə fellərin semantik diferensiasiyası:Filol.Elm namizədlilik... diss.avtoref.Bakı,1997,31s.
35. Əliyev S.Q. Dədə Qorqud dastanlarının yeni tərcüməsi haqqında. Dədə Qorqud – 1300 Məqalələr toplusu. Bakı.: Dövlət Universiteti nəşriyyatı,1999,s.240-249.
36. Əliyev S.Q. “Dədə Qorqud” ingilis dilində. Dədə Qorqud kitabı Ensiklopedik lüğət. Bakı.: “Öndər nəşriyyat”, 2004, s.170-174.
37. Əliyev S.Q. “Dədə Qorqud kitabı”nın ingilis dilinə P. Mirabil tərcüməsinin lingvistik poetik özəllikləri.Türk xalqlarının ədəbi keçmişi: Türk dastanları Uluslararası sempozyum.Bakı, 2004, s.337-343.
38. Əliyev S.Q. “Dədə Qorqud” ingilis dilində // Ədəbiyyat və incəsənət qəzeti,1990, №37, 28 sentyabr, 6 s.
39. Əliyev S.Q. “Китаби – Dədə Qorqud” ingilis dilində. Kitabi – Dədə Qorqud ensiklopediyası, 2 cildə. II cild. Bakı.: Yeni nəşrlər evi,2000, 146-148 s.
40. Əliyev S.Q. "P.Mirabil: "Dədə Qorqud kitabı" və orta əsr Avropa eposlarında işlənmiş ümumi motivlər və oxşar ifadə vasitələri. Dədə - Qorqud Dünyası, Məqalələr, Bakı.: "Öndər nəşriyyat", 2004, 190-211 s.
41. Əliyev S.Q. Kitabi – Dədə Qorqudun ingilis dilindəki tərcü-mələrinə dair qısa xülasə. “Dədə Qorqud 1300” Respublika Elmi Konfransı Tezislər.Bakı, 25-26 may, 1999, 38 s.

42. Əliyev S.Q. Mirabil P. "Dədə Qorqud kitabı" və orta əsr Avropa eposlarında işlənmiş ümumi motivlər. "Dədə Qorqud" Elmi ədəbi toplu. III. Bakı.: "Səda" nəşriyyatı, 2002, s. 3-16
43. Əlizadə S.Q. "Kitabi – Dədə Qorqud" dilində antroponimlər (1-ci məqalə). Azərbaycan dilinin tarixi leksikasına dair tədqiqlər. B., 1988. S.24-31.
44. Əlizadə S. Q. Azərbaycan və türk folklorunun qədim qaynağı. Azərbaycan filologiyası məsələləri. III buraxılış. B., 1991. S.161-166.
45. Əlimirzəyeva F. "Kitabi-Dədə Qorqud". Alman filoloji fikrində. Bakı, Elm, 1999, 331 s.
46. Hacılı A. Mifopoetik təfəkkür. Fəlsəfə. Bakı.:Mütercim, 2002,161 s.
47. Hacıyev T, Vəliyev K. Azərbaycan dili tarixi. Bakı.:Maarif, 1983,188 s.
48. Hacıyev T. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. Bakı.:Maarif,1976,292 s .
49. Hacıyev T. Dədə Qorqud: Dilimiz düşüncəmiz. Bakı.:Elm,1999,213 s.
50. Hacıyev T. Milli abidələrin yubileyi. Dədə Qorqud 1300. Bakı.: Universiteti nəşriyyatı,1999,442 s.
51. Hacıyev T. Təşbeh "Kitabi-Dədə Qorqud" ensiklopediyası. II cildə.II c, Bakı.:Yeni Nəşrlər Evi, 2000,564 s.
52. Hacıyeva Z. İlk anadili abidələrimizin arxaik qatının leksik – semantik xüsusiyyətləri.Bakı.:Elm,1997,82 s.
53. Həsənov H. Azərbaycan dilinin semasiologiyası. Bakı.:ADU, 1978,88 s.
54. Hüseynzadə Ə. Qərbin iki dastanında türk. Bakı.:Ağrıdağ,1998,150 s.
55. Hüseynzadə M. Müasir Azərbaycan dili. morfologiya Bakı.:ADU, 1954, 244
56. Xəlilli Ş. Azərbaycan-ingilis ədəbi əlaqələri. Bakı.: Azerb. milli ensiklopediyası, 2002,215 s.
57. Xəlilov B. Azərbaycan dilində tək hecalı fellərin əsasında duran ilkin köklərin fonosemantik inkişafı. Bakı.:Azerb.dövlət palatası 1995,76 s.
58. Xudiev. N. Azərbaycan ədəbi dili tarixi.Bakı.,1995,490 s.
59. Kamal R. Oguz öyməsi bir ritual kimi və onun sakralener ilə bağlılığı."Kitabi – Dədə Qorqud."Məğələr toplusu. Bakı.: Elm, 1999, s.105-108.
60. "Kitabi-Dədə Qorqud" ensiklopediyası. II ciddə, I cild .Bakı.:Yeni Nəşrlər Evi, 2000, 564 s.
61. Qasimli M. Ozan-aşıq sənəti. Bakı.: Uğur,2003,307 s.
62. Qəhrəmanov C. Nəsimi "Divan"ının leksikası. Bakı.:Elm, 1970, 567 s.
63. Qurbanov A. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. Bakı.:Maarif, 1985,408 s.
64. Qurbanov A. Ümumi dilçilik. I hissə. Bakı.:Maarif, 1989,567 s.

65. Mahmudov M. Ə. Azərbaycan mətnlərinin avtomatik işlənməsi sistemi: Filol.elm.dok...dis avtoref. Bakı, 1994,62 s.
66. Məmmədov N. Azərbaycan dilinin nəzəri əsasları. Bakı.:Maarif, 1971,368 s.
67. Məmmədov İ. Azərbaycan dili semasiologiyasına giriş. Bakı., 1988, 85 s.
68. Məmmədov İ. Azərbaycan dilinin etnoqrafik leksikası: Filol. elm. dok... dis avtoref Bakı, 1993,59 s.
69. Mirzəliyeva M. Türk dilləri frazeologiyasının nəzəri problemləri. Türk dilləri.Filol.e.dok...dis avtoref.Bakı, 1996,42 s
70. Mirzəzadə H. Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası. Bakı.:ADU, 1990,374 s.
71. Musaoğlu M. Ortaq türk atalar sözləri // Dədə Qorqud jurnalı, 2002, №3, s.130-143.
72. Müasir Azərbaycan dili. 3 ciddə. I cild./ Məsul redaktor M. Şirəliyev, Z. Budaqova. Bakı.:Elm, 1978,444 s.
73. Müasir Azərbaycan dili. 3 ciddə. II cild / Red. Z. Budaqova. Bakı.: Elm, 1981, 510 s.
74. Nərimanoğlu K. V. “Kitabi-Dədə Qorqud” ensiklopediyası. II ciddə.IIc. Bakı.: Yeni Nəşrlər Evi, 2000,564 s.
75. Novruzova N. Mətn sintaksisi. Bakı.:Təhsil, 2002,183 s.
76. Oğuznamə. Bakı.:Azərneşr, 1992,71 s.
77. Pirişev E. R. Fars dilindən alınmaların semantik inkişafı. Müqayisəli tarixi türkologiyanın aktual problemləri. Bakı.: ADU, 1984,104 s.
78. Rəcəbov Ə. Dilçilik tarixi. Bakı.: Maarif, 1988,541 s.
79. Rəcəbov Ə., Məmmədov Y. Orxon-Yenisey abidələri. Bakı.: Yazıçı, 1993, 383 s
80. Rəfili M. Ədəbiyyat nəzəriyyəsinə giriş. Bakı., 1958,202 s.
81. Rzasoy S. Kitabi – Dədə Qorqud sujetlərinin ritualının mifoloji simantikasından. “Kitabi – Dədə Qorqud”. Məqələlər toplusu. Bakı.: Elm, 1999, s.83-96.
82. Seyidov Y. Azərbaycan ədəbi dilində söz birləşmələri. Bakı.: Maarif, 1966,340 s.
83. Şükürlü Ə. Qədim türk yazılı abidələrinin dili. Bakı.:Maarif, 1993, 302 s.
84. Vəliyev K. Linqvistik poetikaya giriş. Epik mətnin təhlil təcrübəsi. Bakı., 1989,99 s.
85. Vəliyev K. N. Dastanın poetikası. Bakı.:Yazıçı, 1984,223 s.
86. Vəliyev K. Sözüün sehri. Bakı.:Yazıçı, 1986,304 s.
87. Verdiyeva Z., Ağayeva F., Adilov M. Azərbaycan dilinin semasiologiyası. Bakı.:Maarif,1979,308 s.

88. Zeynalov F., Əlizadə S. “Kitabi – Dədə Qorqud”. Bakı.: Yazıçı, 1988, 263 s.
89. Zeynalov F. Türkologiyanın əsasları. Bakı.: Maarif, 1981, 348 s.

Türk dilində

90. Aksoy Ö.A. Atasözleri ve deyimler sözlüğü. 3 cildde. Ankara.:Ank. Universit.Bosimevi, 1981,392 s.
91. Aliyev S.Q. Dede Korkut Destanlarının yeni tercümesi hakkında. Milli folklor.Uluslar arası Halkbilimi Dergisi.Ankara,№62,2004, s119-124.
92. Atabey B. Türk dilinde ekler ve kökler üzerinde bir deneme. İstanbul.: Ank.Universit.Bosimevi, 1941,131 s.
93. Atunkozaoglu Z. Geceler ve gündüzler. İstanbul.:Milli Eğitim Bosimevi, 1995,152 s.
94. Banquoğlu T. Türkçenin qrameri. Ankara.:Turk tarix kurumu Bosimevi, 1990,628 s.
95. Bayut F. Korkut Ata:Mifolojuden gerceklige Dede Korkut. Anka-ra.: Karam, 2003, 89 s.
96. Ergin M. Azeri türkçesi. İstanbul.:Edebiyat.Yakul.Basimevi, 1981, 256 s.
97. Ergin H. Türk Dili Bilgisi. İstanbul.: Edebiyat.Yakul. Basimevi, 1992, 386 s.
98. Güneş S. Türk Ali Bilgisi. İzmir.:Alsindag Matbasi, 1997,406 s.
99. Gökyay O.Ş Dedem Korkut Kitabene İngilirc Gevirileri.Destersuz Baga Girenler. Derganan yayinlari. İstanbul,1982, s.210-217.
100. Pala İ. Atasözleri sözlüğü. İstanbul.:Turk tarix kurumu, 1992,219 s.
101. Türkçe sözlük. 2 cildde. I c. Ankara.:Mllyet, 1988,745 s.
102. Türkçe sözlük. 2 cildde. II c. Ankara.:Mllyet, 1988,1679 s.
103. Yazıcı M. Türkçe deyimler sözlüğü. Ankara.:Emek, 1990,260 s.

Rus dilində

104. Абдуллаев К.М. Синтаксический параллелизм на материале огузского памятника «Книга моего деда» Коркута: Автореф. Дис.канд. филол. наук. М.,1975, 22 с.
105. Айдаров Г.Язык Орхонского памятника Бильге-Кагена. Алма-Ата.: Наука, 1966,93 с.
106. Асланов В. Историческая лексикология Азербайджанского языка. Проблема реконструкции .Дис.докт.филол.наук. Баку, 1973, 35 с.
107. Асланов В. Преимственность наддиалектных форм в истории азербайджанского языка. Типы наддиалектных форм языка. М.,1981,с.55-78.

108. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. М.: Изд-во иностр.лит.,1955, 416 с.
109. Бартольд В.В. Книга моего Деда Коркута. Баку.:Уне-«XXI» 1999, 319 с.
110. Баскаков Н.А. Тюркская лексика в «Слове о полку Игореве». М.:Наука,1985,207 с.
111. Баскаков Н.А. Тюркские языки.М.:Изд-во вост.лит.,1960,242 с.
112. Будагов Р. Что такое развитие и совершенствование языка? М.:Наука,1977,264 с.
113. Велиев К.Н.Лингвистическая поэтика. Баку.: Гянджлик. 1993, 271 с.
114. Веселовский А.Н. Историческая поэтика. Л.: Гослит-издат, 1940, 648 с.
115. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи, поэтика. М.:Изд-во АН СССР, 1963, 255 с.
116. Вопросы исторического развития лексики тюркских языков. М.: Изд-во вост.лит.,1960,27 с.
117. Григорьев В.П. Из прошлого лингвистической поэтики и интерлингвистики.М.: Едиториал УРСС,2004, 187 с.
118. Григорьев В.П. Поэтика слова. М.:Наука,1979,343 с.
119. Дмитриев Н.К. Турецкий язык. М.: Изд-во Вост.лит., 1960, 94 с.
120. Жирмунский В.М. История немецкого языка. Л.,1938,65 с.
121. Жирмунский В.М. «Китаби-Деде Горкут» и огузская эпическая традиция //Советское востоковедение, 1958, №4,с.90-101.
122. Жирмунский В.М. Книга моего Деда Коркута и Огузский героический эпос.М-Л.:Изд-во АН СССР,297 с.
123. Жирмунский В.М. Тюркский героический эпос.Избранные труды Л.:Наука,Ленингр.отд-ние,1974,727 с.
124. Звегинцев В.А. Семасиология. М.:Изд-во Москв.ун-та, 1957, 322 с.
125. Историческое развитие лексики тюркских языков. М.:Изд-во АН СССР,1961.
126. История средних веков. В 2-х тт. Т.1 М.:Высш.шк,1990,494 с.
127. Исхаков Ф.Г. Наблюдения по лексике в области прилагательных в тюркских языках. Историческое развитие лексики тюркских языков. М.: Изд-во АНСССР, 1961, с.173-231.
128. Каушанская В.Л. и др. Грамматика английского языка. Л.:Учпедгиз, Ленингр. отд-ние, 1963,319 с.
129. Кононов А.Н. Грамматика современного турецкого литературного языка. М-Л.: Изд-во АН СССР,1956,569 с.
130. Короглы Х., Набиев А.М. Азербайджанский героический эпос. Б.: Язычы, 1996,308 с.

131. Короглы Х.Г. Огузский героический эпос. М.:Наука,1976,239 с.
132. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. М.: Искусство, 1970,384 с
133. Мамедова З.Б. Расширение значение слов в современном азербайджанском литературном языке. Дис.... канд. филол. наук. Баку,1984.23 с.
134. Матезиус В. О так называемом актуальном членении предложения. Пражский лингвистический кружок. Сборник статей. М.: Прогресс,1967, с.239-245
135. Мелетинский. Е.М. Англо-саксонская эпическая поэзия. История всемирной литературы. В 9-ти тт.Т.2 М.:Наука,1983,с 478-482.
136. Мелетинский Е.М. Происхождение героического эпоса. М.: Изв-во вост. лит,1963,462 с.
137. Метафора в языке и тексте. М.:Наука,1988,174 с.
138. Мукаржовский Я. Литературный язык и поэтический язык. Пражский лингвистический кружок. Сборник статей. М.: Прогресс, 1967, с.406-431.
139. Младшая Эдда. Снорри С. Л.:Наука,Ленинг.отд-ние,1970, 254 с.
140. Мусаев К.М. Некоторые вопросы лексико-семантической дифференциации и интеграции тюркских языков. Тюркологические исследования.М.:1976,с 138-151.
141. Мусаев К.М.,Самойлович А.Н. Сравнительная лексикология тюркских языков // Советская тюркология, 1973, № 5,с.49-57.
142. Нагиев Дж. «Югославское издание» Китаби Деде Коргут //Советская тюркология, 1988,№3,с.30-40.
143. Нагиев Дж. Азербайджанско – южнославянские литературные взаимосвязи. Баку: Издательство «Азия», 2003.-350с.
144. Пауль Г. Принципы истории языка.М.:Изд-во иностр. лит, 1960, 500 с..
145. Плотников Б.А. Основы семасиологии. Минск.: Высш. шк, 1984, 223 с.
146. Потанин Г.Н. Восточные мотивы в средневековом европейском эпосе. М.,1899,890 с.
147. Потебня А. Из записок по теории словесности. Харьков.: Гос. издат. Укр, 1990,130 с.
148. Рясänen Н. Материалы по исторической фонетике тюркских языков. М.: Изд-во иностр. лит, 1955, 222 с.
- 148 а. Самарин Р.М., Михайлов А.В. Английский рыцарский роман. История всемирной литературы в 9 –ти тт.Т.2 М.: Наука, 1983, с 548-551.

149. Смирнов В. Очерк истории турецкой литературы. СПб, 1891.
150. Старое востоковедение и его новые задачи. Статьи. Конрад Н.И. Запад и Восток. М.: Наука, 1972, с.7-29.
151. Стеблин-Каменский М.И. Историческая поэтика. Л.: Изд-во ЛГУ, 1978, 174 с.
152. Стеблин-Каменский М.И. Мир саги. Становление литературы/ Отв.Ред. Д.С.Лихачев. Л.:Наука, Ленингр.отд- ние, 1984, 246 с.
153. Щербак А.М. Сравнительная фонетика тюркских языков. Л.:Наука, Ленингр. отд-ние, 1970, 204с.
154. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика. Структурализм: за и против. М.: Прогресс, 1975, с.193-230.

İngilis dilində

155. Alexander L.G. Longman English Grammar. London, 1988, 1280 p.
156. Пыш В. The structure of modern english. Leningrad, 1971, 378 p.
157. Lewis G. The book of Dede-Korkut. London, 1974, 230 p.
158. Meriam – Webster’s Collegiatik Dictionary. Massachusetts, USA, 1998, 1559 p.
159. Michel Swan. Practikal English Usage. Oxford University press, 1997, 658 p.
160. Mundy C. S. Poliphemus and Tepegöz. Bulletin of the School of Oriental and African studies University of London. Vol. XVII, 1956, p.279-302.
161. Mirabile P. The book of the Oghus Peoples or Legends told and sung by Dede Korkut. Istanbul, 1990, 321 p
162. Modern English – Russian dictionary. Moscow, 2001, 880 p.
163. Narimanoglu K. V. The poetics of the book of Dede Korkut. Ankara, 1998, 345 p
164. Smide A. “Dede Korkuts Bux”, Berlin, 1995, 271 p.
165. Thomson A.J., Martinet A. V. A practical English grammar. Oxford University press, 1986, 383 p.
166. Walker W.S., Summer F., Uysal A.T. The book of the Dede Korkut. University of Texas press 1972, 214 p.

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ	3
GİRİŞ	6
I FƏSİL. “DƏDƏ QORQUD KİTABI” VƏ ORTA ƏSR AVROPA DASTANLARI	12
1.1. “DƏDƏ QORQUD KİTABI”NİN İNGİLİS DİLİNDƏKİ TƏRCÜMƏLƏRİ	12
1.2. “DƏDƏ QORQUD KİTABI” VƏ ORTA ƏSR AVROPA EPOSLARINDA İŞLƏNMİŞ ÜMUMİ MOTİVLƏR	56
II FƏSİL. P.MİRABİLİN “DƏDƏ QORQUD KİTABI”NİN İNGİLİS DİLİNƏ TƏRCÜMƏSİNDƏ TƏKRARLAR SİSTEMİ	67
2.1. TƏKRARLAR SİSTEMİNİN EPOS YARADICILIĞINDAKI ROLU	67
2.2. FONETİK SƏVİYYƏDƏ TƏKRARLAR	74
2.3. SİNTAKTİK VAHİDLƏRİN TƏKRARI	92
2.4. ABZASLARIN TƏKRARI	136
III FƏSİL. "DƏDƏ QORQUD KİTABI"NİN İNGİLİS DİLİNDƏ P.MİRABİL TƏRCÜMƏSİNİN POETİK LEKSİKASI	144
3.1. “DƏDƏ QORQUD KİTABI” VƏ ORTA ƏSR AVROPA EPOSLARININ LEKSİK SİSTEMİ VƏ POETİK-LİŊVİSTİK ÖZƏLLİKLƏRİ	144
3.2. MÜQAYİSƏ ÖRNƏKLƏRİNİN TƏRCÜMƏSİ	155
3.3. METAFORA ÖRNƏKLƏRİNİN TƏRCÜMƏSİ	160
3.4. BƏDİİ TƏYİNLƏRİN (EPİTETLƏRİN) TƏRCÜMƏSİ	169
NƏTİCƏ	181
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	183

Korrektor:

Şəbnəm Allahverdiyeva

Kompüter tərtibçisi:

Tahirə İmamova

Çapa imzalanmışdır: 06.04.2021

Kağız formatı: 60x84 1/16

H/n həcmi: 12 ç.v.

Sifariş: 357

Sayı: 100

“ZƏNGƏZURDA” çap evində çap olunmuşdur

Ünvan: Bakı şəh., Mətbuat prospekti, 529-cu məh.

Tel.: (050) 209 59 68; (055) 209 59 68; (012) 510 63 99

e-mail: zengezurda1868@mail.ru

